

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI BİTERKEN
TÜRK BASININDA TÜRKİYE-ALMANYA İLİŞKİLERİ:
İKDAM, SABAH, TANİN GAZETELERİ,
EKİM-ARALIK 1918

ŞENER BOZTAŞ

2501412470

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ MURAT AYDOĞDU

İSTANBUL-2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : ŞENER BOZTAŞ Numarası : 2501412470
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : TARİH / T.C. TARİHİ Danışmanı : DR. ÖĞR. ÜYESİ MURAT AYDOĞDU
Tez Savunma Tarihi : 25.06.2019 Saati : 13:00
Tez Başlığı : " Birinci Dünya Savaşı Biterken Türk Basınında Türkiye-Almanya İlişkileri: İkdam, Sabah, Tanin Gazeteleri, Ekim-Aralık 1918 "

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞU~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. RECEP KARACAKAYA		Kabul
2- DOÇ. DR. MEHMET FATİH SANCAKTAR		Kabul
3- DOÇ. DR. ABDURRAHMAN BOZKURT		Kabul
4- DOÇ. DR. RAMAZAN ERHAN GÜLLÜ		Kabul
5- DR. ÖĞR. ÜYESİ MURAT AYDOĞDU		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. BÜLENT YILDIRIM		
2- DOÇ. DR. ÖKKEŞ KÜRŞAD KARACAGİL		

ÖZ

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI BİTERKEN TÜRK BASININDA TÜRKİYE-ALMANYA İLİŞKİLERİ: İKDAM, SABAH, TANİN GAZETELERİ, EKİM-ARALIK 1918

ŞENER BOZTAŞ

Birinci Dünya Savaşı'nın 1918 yılının yaz aylarında İtilaf Devletleri'nin galibiyetiyle neticeleneceği anlaşılmıştı. Osmanlı Devleti mağluplar safında yer alıyordu. Kamuoyu bir an evvel ateşkes ve barış istiyordu. Bulgaristan'ın savaştan çekilmesiyle birlikte barış zorunluluk halini almıştı. Dönemin gazetelerinin tamamı barıştan yanaydı. Temel tartışma barışın niteliği ve maliyeti üzerineydi. Basın evvela ortak hareket etmenin maliyeti düşüreceğini düşünerek Almanya ve diğer müttefiklerle birlikte müşterek barış seçeneğini destekledi. Fakat özellikle Almanya kaynaklı sorunların barışı geciktirdiği gerekçesiyle münferit barış seçeneğine yönelindi. Bu doğrultuda İngiltere ile Mondros Mütarekesi imzalandı ve Türkiye için savaş sona erdi. Aynı zamanda Almanya ile olan ilişkiler de bitirildi. Gazeteler bu süreci izlerken zaman zaman geriye doğru sorgulamalar yaptılar. En önemli tartışma konuları şunlardı: Osmanlı Devleti neden savaşa girdi ve neden Almanya'nın safında yer aldı? Bu savaşın suçlusu kim ya da kimler?

Bu çalışmada 1918 yılının son çeyreğinde İkdam, Sabah ve Tanin gazeteleri üzerinden Türkiye-Almanya ilişkilerinin izlediği seyir ele alınmakta ve geriye dönük tartışmalar vasıtasıyla ilişkinin niteliğini tespit etmek amaçlanmaktadır. Aynı zamanda her üç gazetenin izlediği yayın politikasının seyrini takip ederek kamuoyunun eğilimi yakalanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti, Türkiye, Almanya, Mondros Mütarekesi, İkdam, Sabah, Tanin, İttihat ve Terakki Fırkası, Talat Paşa, Enver Paşa, Rahmi Bey

ABSTRACT

THE FIRST WORLD WAR ENDS IN TURKISH PRESS TURKEY-GERMANY RELATIONS: IKDAM, SABAH, TANIN NEWSPAPERS, OCTOBER-DECEMBER 1918

ŞENER BOZTAŞ

In the summer of 1918, it was understood that the First World War would result in the victory of the Entente States. The Ottoman Empire was among the defeated. The public wanted a cease-fire and peace as soon as possible. With the withdrawal of Bulgaria from the war, peace became a necessity. All the newspapers of the period were in favour of peace. The basic discussion was on the quality and cost of peace. The press initially supported the joint peace option, with Germany and other allies, believing that joint action would reduce the cost. However, the individual peace option gained weight, especially on the grounds that the problems stemming from Germany delayed peace. In this regard, the Mudros Armistice was signed with the British and the war ended for Turkey. At the same time, relations with Germany were also severed. While the newspapers were watching this process, they made retrospective inquiries from time to time. The most important topics of discussion were as follows: Why did the Ottoman Empire enter the war and why did it side with Germany? Who is/are guilty of this war? In this study, the course Turkey-Germany relations in the last quarter of 1918 through the prism of the newspapers, Ikdam, Sabah and Tanin as well as the quality and the nature of the relationship is intended to be discovered through erstwhile discussions. At the same time, the tendency of the public was pursued by tracing the course of the publication policy followed by all three newspapers.

Keywords:

First World War, the Ottoman Empire, Turkey, Germany, Mudros Armistice, Ikdam, Sabah, Tanin, the Union and Progress Party, Talat Pasha, Enver Pasha, Rahmi Bey

ÖNSÖZ

Altı asırlık Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih arenasında var olma mücadelesine son kez çıktığı Birinci Dünya Savaşı'nın çok küçük bir dönemine mercek tuttuk bu çalışmamızda. Zaman olarak kısa fakat yüklendiği gelişmeler itibariyle yoğun geçen 1918 yılının son çeyreğinde savaşı bitiren ateşkes antlaşmaları imzalandı. Aynı zamanda savaşta kader birliği etmiş ve tarih sahnesinden silinerek bedelini ödemiş olan Osmanlı ve Almanya İmparatorluklarının ilişkisi sona erdi. Bu zaman dilimini her iki ülke ilişkisi açısından tam bir “hesap kapatma” dönemi olarak tanımlıyoruz. Bu dönemin sonunda iki ülke arasında hemen hemen hiç bir irtibat noktası kalmamıştır. Sivil, askerî, ticari, eğitim, posta-haberleşme işbirlikleri ve diplomatik ilişkiler tamamen kesildiği gibi, bütün Alman vatandaşları da—istisnalar hariç—memleketlerine geri gönderilmişlerdir. Bu kadar kısa sürede tasfiye edilebilen bir ilişkinin niteliği, çalışmamız boyunca dikkat çekici hususlardan biri olmuştur.

Asıl yapmak istediğimiz şey ise Türk basınının bu “hesap kapatma” dönemini nasıl okuduğunu incelemek ve buradan elde edeceğimiz veriler üzerinden kamuoyunun eğilimini tespit etmektir. Basın bu süreçte Almanya'ya ve Almanya ile ilişkilere nasıl bakıyordu? Savaş işbirliğini ve bu işbirliğinin aktörlerini nasıl değerlendiriyordu? Basının tavrında zaman içinde bir değişiklik olmuş muydu, olmuş idiyse ne yönde ve hangi saiklerle olmuştu? Basına yansıdığı kadarıyla toplumun Almanya algısı nasıldı, Almanlarla ilişkileri ne düzeydeydi, savaşı ve sonucu nasıl okuyor, neticeyi nasıl değerlendiriyordu?

Bazı kısıtlardan ötürü dönemin bütün gazetelerini tarama imkânımız olmadığı için içlerinden üçünü; **İkdam**, **Sabah** ve **Tanin**'i seçtik. Gazeteleri seçerken siyaseten temsil kabiliyeti olmasına, toplumun ve siyasetin anaakımını temsil etmesine, marjinal olmamasına, köklü bir yayın kuruluşu olmasına ve en azından 1918 yılının başından itibaren yayın yapıyor olmasına dikkat ettik. **Tanin** pür-İttihatçı, **Sabah** keskin İttihatçı muhalifi, **İkdam** ise muhalif olmakla birlikte daha mutedil bir noktada durmaktadır. **Tanin** 31 Ekim 1918 itibariyle yayınına ara verdiği

için ve yerine koyabileceğimiz aynı yayın çizgisinde başka bir gazete olmadığı için son iki ayı İkdam ve Sabah üzerinden takip etmek zorunda kaldık.

Çalışmamızı yaparken ilgili gazetelerin bütün nüshalarını edinip tarayarak konumuzla ilgili haber ve yorumları tespit ettik. Daha sonra bu verileri sınıflandırdık. Yazım aşamasında ise ilgili bahisleri farklı kaynaklarla besleyerek, kritik ettik ve mümkün olduğunca yorumlamaya çalıştık. Umuyoruz ki, ortaya bir fotoğraf çıkmıştır.

Bu çalışmaya başlayabilmek için iki şeye çok ihtiyaım vardı: güven ve teşvik. Başta danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Murat AYDOğDU'ya şükran borçluyum. Çalışmaya başladığımız günden itibaren büyük özenle ve gayretle yol gösterdi, ufuk açtı, teşvik etti, destekledi. Prof. Dr. Cezmi ERASLAN'a, uzun aradan sonra bu çalışma için dönüp "yapabilir miyim" diye sorduğumda, "yaparsın" diyerek cesaretlendirdiği için müteşekkirim. Taksim Atatürk Kitaplığı, Milli Kütüphane ve elbette kendimize yuva eylediğimiz İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi) emektarlarına çok teşekkür ederim. Yanıma yreme baktığımda hep orada bulduğum dostlarım; onların güveni ve teşviki olmasaydı bu yükün altına giremezdim. Ve elbette sevgili oğullarım ve eşime sabır, destek ve duaları için minnettarım.

şener BOZTAş
Mayıs 2019, İstanbul

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
KISALTMALAR LİSTESİ	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM GEÇMİŞİN SORGULANMASI

1.1. OSMANLI DEVLETİ SAVAŞA NEDEN GİRDİ VE NEDEN ALMANYA’NIN YANINDA YER ALDI?	25

İKİNCİ BÖLÜM MÜTAREKEYE DOĞRU

2.1. WILSON PRENSİPLERİ ÇERÇEVESİNDE BARIŞ TALEPLERİ	43
2.2. MÜŞTEREK SULH BEKLENTİLERİ	48
2.3. MÜNFERİT SULH TALEPLERİ	52
2.4. AYDIN VALİSİ RAHMİ BEY’İN ROLÜ	57
2.5. MÜNFERİT SULH GİRİŞİMLERİNE ALMANYA’NIN TEPKİSİ	65

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM MÜTAREKE DÖNEMİ

3.1. TÜRK BASININDA ALMAN MÜTAREKESİ	68
3.2. TÜRK BASININDA ALMANYA’DA REJİM DEĞİŞİKLİĞİ	70

DÖRDÜNDÜ BÖLÜM HESAP KAPATILIYOR

4.1. PAŞALARIN FİRARI	81
4.2. EĞİTİMDEKİ İŞBİRLİĞİNİN SONA ERMESİ VE ALMANYA’DAKİ TALEBE VE ÇIRAKLARIN DURUMU	88
4.3. ALMAN ASKER VE SİVİLLERİN ÜLKELERİNE GÖNDERİLMESİ.....	95
SONUÇ	105
KAYNAKÇA	109

KISALTMALAR LİSTESİ

A.e.	: Aynı eser
A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
A.g.t.	: Adı geçen tez
A.h.	: Aynı haber
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
İTF	: İttihat ve Terakki Fırkası
s.	: Sayfa
t.y.	: Yayın tarihi yok
y.y.	: Yayın yeri yok
y.y.	: Yayınevi yok
yay. haz.	: Yayına hazırlayan

GİRİŞ

Bu araştırmanın konusu, Türkiye-Almanya ilişkilerinin, Birinci Dünya Savaşı sona ererken kazandığı görünüm ve izlediği seyrin Türk basınında ele alınış ve yansıtılma biçimidir. Bunun için farklı yayın politikalarına sahip üç ayrı gazete; **İkdam**, **Sabah** ve **Tanin** gazetelerinin yaklaşımları değerlendirilecektir.

Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti açısından anlamına katkı sağlamak motivasyonuylabaşladığımız bu araştırmadaki amaçlarımızdan biri de Türkiye¹-Almanya ilişkisinin niteliğine dair ipuçları yakalamak olacaktır.

Araştırmamızı basın üzerinden yapma tercihimiz ise bu sahanın sunduğu imkânlarla ilgilidir. Kamuoyunun ve kamuoyunu etkileyen aktörlerin yaklaşımlarını takip edebileceğimiz en canlı alanlardan biri olan basın, aynı zamanda toplumu yönlendirecek bilgi akışının o dönemdeki en etkili araçlarının başında gelmektedir. Dolayısıyla iki yönlü olarak hem yer verdiği veya vermediği haber ve yorumlarla hem de kamuoyunun reflekslerini yansıtmasıyla dönem analizi için bize önemli malzemeler sunan bir alandır. Birinci Dünya Savaşı gibi bütün küreyi etkileyen ve savaşın tarafı olan toplumların tamamında yıkıcı sonuçlar doğuran bir hadiseyi basın üzerinden takip etmek, devletlerin ve devlet adamlarının politikalarını olduğu kadar, toplumların eğilimlerini anlamak açısından da oldukça önemlidir. Savaşın sonlarına doğru yaklaşırken, basının temel fonksiyonlarından biri olarak kabul edilen “iktidarları denetleme görevi” İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından sansürün tamamen kaldırıldığı 11 Haziran 1918'den² sonra nispeten etkili olmuş fakat bu hür ortam kısa sürmüş, İtilaf kuvvetlerinin İstanbul'u işgalinden sonra Aralık ayı ortalarında sansür yeniden uygulamaya koyulmuştur.³

---

¹ Çalışmamızda çoğunlukla “Türkiye” adını kullanacağız. “Osmanlı Devleti” ve “Osmanlı İmparatorluğu” adları zaruri hallerde tercih edilecektir. İncelediğimiz gazeteler her üç ismi de kullanmışlardır.

² Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, y.y., y.y., t.y., Cilt: 1 (1888-1918), s. 297.

³ Alpay Kabacalı, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü**, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1990, s. 100.

Araştırmamızda, Birinci Dünya Savaşı'nı fiilen bitirdiği kabul edilen Rethondes Ateşkesini (11 Ekim 1918) de içine alan 1918 yılının son üç ayını mercek altına alacağız. 29 Eylül 1918'de Merkezi Devletler'in bir üyesi olan Bulgaristan'ın, Selanik Ateşkesi'ni imzalayarak savaştan çekilmesi, incelediğimiz dönemin miladı olarak kabul edilebilir.

Bu bölümde, çalışmamıza zemin oluşturması bakımından önce Türk basın tarihine kısaca göz atıp incelediğimiz gazeteleri tanıtacağız. Devamında sırasıyla savaş öncesi Avrupa, Almanya ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartlardan bahsedeceğiz ve nihayetinde Birinci Dünya Savaşı biterken Almanya ve Osmanlı Devleti'ndeki gelişmeleri ele alacağız.

Basın üzerinden tarih okuması yapmanın iki önemli handikapı vardır.

Birincisi, gazeteciler olayları aktarırken ve yorumlarken (1) seçici davranırlar, (2) haberi ve yorumu vermek istedikleri açık veya örtük mesaja uygun bir dille büründürürler. Gazete haberlerine ve yorumuna yazarın veya gazetenin o konudaki görüşünü yansıttığı gerçeğinden hareketle yaklaşmak, kritik öneme sahiptir. Fakat asıl dikkat edilmesi gereken, seçilen haberler ve kullanılan dildir. Dolayısıyla tarih disiplini açısından basın materyaline dikkatli yaklaşılmalı ve mutlaka başka kaynaklarla kritik edilmelidir.

İkincisi, gazeteyi vaktinde çıkarmak, sınırlı sayıdaki kaynaklara erişebilir olmak ve haber kaynağının manipölasyonuna maruz kalmak gibi durum ve olasılıklar, basın materyalini çok dikkatli bir değerlendirmeye tabi tutmayı gerektirir.

Bu handikapların yanında, kıymetli olan ise şudur: (1) Haberin yer aldığı gazetenin ve yorum sahibinin habere konu olay veya olgu hakkındaki öznel yorumunu, bakış açısını, düşüncesini görebiliriz. (2) En azından gazetenin okuyucu kitlesi veya sözcülüğünü üstlendiği kurumun yaklaşımı, niyeti, düşüncesi ve hissiyatı hakkında fikir sahibi olabiliriz.

İncelememizi bu çerçevede yapacağız. **İkdam**, **Sabah** ve **Tanin** gazetelerinin ve yazarlarının siyasi görüşünü, fikriyatını ve dönemin şartlarını dikkate alacağız.

Eriştiğimiz haber ve yorumları, konuyla ilgili kaynakların süzgecinden geçirerek değerlendireceğiz.

Türkiye’de basın tarihi, 1795 yılında Fransız elçiliği tarafından yayımlanan Fransızca **Bulletin des Nouvelles** gazetesiiyle başlamıştır.⁴ Yerli sermaye ile yayımlanmaya başlanan ilk gazete **Tercüman-ı Ahval** (21 Ekim 1860); düşünce hürriyetini, meşrutiyeti yayın politikasının odağına alan ilk gazete ise Şinasi’nin **Tasvir-i Efkâr**’ı (27 Haziran 1862) olmuştur.⁵

Şinasi’nin önünü açtığı bu süreçte basın, Cumhuriyet’e kadar taşınacak olan fikir akımlarının ve hürriyet bilincinin kuluçkası mahiyetindedir. Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa gibi Yeni Osmanlılar, Tevfik Fikret, Mevlanzade Rıfat, Mizancı Murad, Hüseyin Cahit, Ali Kemal, Derviş Vahdeti gibi Meşrutiyet dönemi muharrirleri, Yunus Nadi, Sedat Simavi, Yakup Kadri gibi Cumhuriyet dönemi gazetecileri fikirlerini ve siyasetlerini basın yoluyla hem geliştirmiş hem de topluma aktarmışlardır. Bu nedenle basın, rejimin ve toplumun dönüşümünde diğer etkenlerle başat rol üstlenmiştir.

Genel olarak Osmanlı’da basının karakteristiğini tarif edecek olursak, baskın olan unsurun statükoya karşı mücadele etmek olduğunu, bu mücadelenin odağında ise daha fazla hürriyet talebinin bulunduğunu söyleyebiliriz. Sözkonusu keyfiyet iki handikapı da beraberinde getirmiştir. Bunlardan biri devletten diğerisi ise basının iç dinamiklerinden kaynaklanmıştır. Devlet, basın nizamnamelerinden cinayetlere varan yöntemlerle baskı ve sansür uygulamış; basın ise kendi içinde farklı siyasi kamplarda olmanın neticesi olarak şiddetli kavgalara tutuşmuş, şahsiyat tartışmalarıyla kendi ayağına kurşun sıkmıştır.

Birinci ve İkinci Meşrutiyet’in ilanı ve Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasının hemen ertesinde basın dünyasında serbestiyetin arttığıını, mevcut gazetelerin daha özgürce yayın yaptıklarını ve çok sayıda yeni gazetenin yayın

---

⁴ Cahit Özbay, **Dünyada ve Osmanlı’da Basının Tarihsel Gelişimi**, İstanbul, Doğu Kitabevi, Ocak 2014, s. 146; Hasan Refik Ertuğ, **Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi**, İstanbul, Yenilik Basımevi, 1970, Cilt: 1, s. 135.

⁵ Özbay, **Basının Tarihsel Gelişimi**, s. 148, 149.

hayatına başladığını görüyoruz. Mesela, “1908’in başında tüm ülkede 120 olan gazete ve dergi yerine, Meşrutiyetin ilk yedi ayında 730, yani altı misli imtiyaz başvurusu yapılmıştır. Bu miktar İstanbul için yedi mislidir, yani 52’den 377’ye çıkmıştır.”⁶ Fakat bu iklimin her üç dönemde de çok kısa sürdüğünü ve sansür ve baskının geri geldiğini görüyoruz. Gazetelerin bir kısmı ise ekonomik yetersizlik yüzünden uzun ömürlü olamamıştır.

Birinci Dünya Savaşı’na girilmesiyle birlikte yayınlanan “Sansür Talimatnamesi”nin getirdiği kısıtlar,⁷ savaşla birlikte uygulanan sıkıyönetim ve akabinde başgösteren kâğıt sıkıntısı yüzünden bir çok gazete kapanmış veya kapatılmıştır.⁸

Savaşın bütün yıpratıcı şartları ve İTF’nin baskıları altında 1918’e geldiğimizde, Orhan Koloğlu’nun tespitine göre⁹ İstanbul’da 14 gazete yayın yapmaktadır. Gerek dönemin basını üzerine yapılmış olan yayınlar gerekse Milli Kütüphane, İBB Taksim Atatürk Kitaplığı ve TBMM Süreli Yayınlar Kataloğu’nda yaptığımız araştırmada çalışma aralığımız olan Ekim-Aralık 1918 döneminde yayın yapan 24 gazete ve 3 önemli derginin olduğunu tespit etmiş bulunuyoruz. Bunların bir kısmı 1918 öncesinde farklı tarihlerde başladığı yayın hayatını devam ettirmekteyken, bir kısmı ise 1918’in içinde, özellikle 11 Haziran 1918’de sansürün kalkması,¹⁰ çoğunlukla da Mondros Mütarekesi sonrası, bir başka deyişle İTF’nin iktidardan çekilmesiyle birlikte yayına başlamıştır. Söz konusu gazete ve dergiler şunlardır:

---

⁶ Orhan Koloğlu, **Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2006, s. 87.

⁷ Kabacalı, **Türkiye’de Basın Sansürü**, s. 95. Kabacalı’nın yayınladığı belgeye göre 61 maddelik talimatnamenin basınla ilgili 50 ila 57. maddeleri özetle, Genel Karargâh tarafından akredite olmayan savaş muhabirlerinin haberlerinin yayınının yasak olduğunu, sansür kurallarına uymayan gazetelerin tamamen ya da geçici olarak kapatılıp sorumluların Divan-ı Harb’e sevk edileceğini, yeni yayınların çıkarılamayacağını, sadece mevcutların yayına devam edeceğini, gazetelerin nüshalarını belli saat aralığında sansür kuruluna sunmaları gerektiğini hükme bağlamaktadır.

⁸ Salih Tunç, “İşgal Döneminde İstanbul Basını (1918-1922)” İstanbul, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1999, s. 18.

⁹ Koloğlu, **Basın Tarihi**, s. 107.

¹⁰ Ahmet Emin Yalman, **Modern Türkiye’nin Gelişim Sürecinde Basın (1831-1913)**, çev.: Birgen Keşoğlu, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, s. 102, 121.

Gazeteler:

Akşam
Alemdar
Ati
Diken-Küçük Gazete
Hadisat
Haftalık Gazete
İkdam
İleri
İnkılab-ı Beşer
İslam Gazetesi
İstiklal
Minber
Sabah (Peyam-Sabah)
Serbesti
Söz
Şule
Tanin
Tasvir-i Efkar
Türkçe İstanbul
Vakit
Yeni Gazete
Yeni İstanbul
Yenigün
Zaman

Dergiler:

İçtihat
Sebilü'r-reşad/Sırat-ı Müstakim
Servet-i Fünun

Aşağıda kısaca tanıtacağımız gazeteleri belli bir temsil kabiliyeti taşıdıkları için tercih etmiş bulunuyoruz. **Tanin**, İTF'nin sözcüsü; **Sabah**, incelediğimiz dönem itibariyle şiddetli İttihatçı karşıtı iken; **İkdam** daha dengeli bir muhalif yayın politikası takip etmektedir.¹¹

İKDAM: İkdam kelimesi, اقدام() (Ar. *ḳudūm* 'öne geçmek, gelmek, işi ele almak, yönelmek'ten) bir şeyi elde etmek için sebatla ve gayretle çalışma, sürekli

---

¹¹ A.e., s. 102, 121.

çaba gösterme”¹² anlamına gelmektedir. Doğrusu, gazetenin yayın hayatına baktığımızda ismiyle müsemma olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü gerek kadrosunda yer alan yazarları gerekse muhabirliğe verdiği önemle¹³ bu adı hakkettiğini söyleyebiliriz.

İkdam, Türkçe ilk özel gazete olan **Tercüman-ı Ahval**’den 34 sene sonra, 1 Muharrem 1312’de (5 Temmuz 1894) yayın hayatına başladığında tahtta İkinci Abdülhamid oturuyordu. Gazetenin sahibi Ahmed Cevdet (1862-1935), Yıldız Sarayı ile iyi geçinmeye çalışıyordu.¹⁴ “İkdamcı Cevdet” olarak da tanınan Ahmed Cevdet Oran, Mülkiye¹⁵ ve Hukuk mektebi mezunudur ve Arapça, Farsça, Fransızca, Almanca ve Rumca bilmektedir. İstanbullu tüccar bir ailenin çocuğudur. Gazeteciliğe **Tercümân-ı Hakikat** gazetesinde mütercim olarak başlamış, **Sabah**, **Tarik**, **Saadet** gazetelerinde başyazarlık yaptıktan sonra kendi gazetesini kurmuştur.

Yayın hayatına 4 sayfa olarak başlayan **İkdam**, “23 Şubat 1325’e (8 Mart 1910) kadar 5557 sayı çıktıktan sonra 1 Mart 1326-12 Şubat 1327 (14 Mart 1910-25 Şubat 1912) tarihleri arasında 607 sayı **Yeni İkdam**, 13 Şubat 1327-28 Şubat 1328 (26 Şubat 1912-10 Ağustos 1912) arasında 166 sayı **İktihâm**, 28 Temmuz 1328’de (10 Ağustos 1912) tekrar **İkdam** adıyla ve 5558 numara ile yayımına devam etmiş, 31 Aralık 1928’de 11384 numaralı nüshası ile yayın hayatına son vermiştir. Böylece farklı isimler altında toplam 12157 sayı çıkmış olan **İkdam**’ın 1-31 Aralık 1928 tarihli sayıları (11354-11384) yeni harflerle basılmıştır.”¹⁶

Abdülhamid yönetimiyle barışık olan gazete iki defa kapatılmıştır. İlk gazetenin çıkışının dördüncü gününde vuku bulan kapatmaların birincisi mürettip hatası, ikincisi ise harf düşmesi sonucu kastın değişmesi üzerine olmuştur.¹⁷ İnkılap sürecini aktif olarak desteklemese de ilanından hemen sonra İkinci Meşrutiyet’i

¹² İlhan Ayverdi, **Kubbealtı Lugatı: Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyat, 2005, “İkdam” maddesi, Cilt: 2, s. 1372.

¹³ M. Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 1982, s. 285.

¹⁴ A.e., s. 284.

¹⁵ İnuğur, Mülkiye’de okumadığını ileri sürmektedir.

¹⁶ Nesimi Yazıcı, “İkdam,” (çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/ikdam>, 1 Mayıs 2019.

¹⁷ İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s. 284. Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz.: Hülya Baykal, **Türk Basın Tarihi (1831-1923)**, İstanbul, y.y., 1990, s. 127.

desteklemiş ve hürriyet lehine yayınlar yapmıştır.¹⁸ İTF iktidarında ise muhalif safta yer almıştır.¹⁹ Bu nedenle Ahmed Cevdet 1909'da İsviçre'ye firar etmiş, ancak Cumhuriyet ilan edildikten sonra Türkiye'ye dönmüştür.

“Osmanlıcı” **Sabah**'la rekabet eden²⁰ ve Türkçülük fikriyatı doğrultusunda yayın yapan **İkdam**, aynı fikri paylaşılan pek çok yazarı bünyesinde toplamış, zamanla dil konusundaki politikasını “Türk dilinin sadeleştirilmesi, Türk köylüsünün kendi diliyle yazılanları anlayabilmesi” olarak belirlemiştir. **İkdam**, Türk basınında ilk defa “Siyasî, ilmî, iktisadî Türk gazetesidir” lejandını kullanmıştır.²¹

Muhabir kullanmaya verdiği önem, sanat ve edebiyat alanına gösterdiği ilgi ve bünyesinde barındırdığı yazarlarla **İkdam**, itibarlı bir gazete olarak varlığını sürdürmüştür.

Yazarları kadrosunda Mahmut Sadık, Abdullah Zühtü, Hüseyin Cahit Yalçın, Cavit Bey, Ali Reşat, Mahmut Ata, Veled Çelebi, Adnan Adıvar, Hüseyin Rahmi, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Falih Rıfkı Atay gibi önemli isimler barındırmıştır.²²

SABAH: Basın üzerine yapılan çalışmalarda yaygın olarak **Sabah**'ın çıkış tarihi 1875 olarak geçse de, Filiz Ferhatoğlu yaptığı Yüksek Lisans tezinde titiz çalışmasıyla gazetenin 12 Safer 1293 (9 Mart 1876) tarihinde yayın hayatına başladığını ortaya koymuştur.²³ Gazetenin sahibi bir Rum olan Papadopoulos, yöneticisi Şemsettin Sami'dir. 31 Ağustos 1889 tarihinde yönetimi Kayserili bir Ermeni olan Mihran Efendi devralmıştır.²⁴ Çeşitli dönemlerde kesintiler olsa da gazete 1922'ye kadar yayınına devam etmiştir.

¹⁸ Hatice Selma Fide Yiğit, “İkdam Gazetesi Üzerine Bir Çalışma: İnceleme ve Seçilmiş Metinler (1917),” Ankara, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1999, s. 29.

¹⁹ İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s. 286.

²⁰ Ersin Müezzinoğlu, “Türk Basınında Balkan Savaşları: 1912-1913 (İkdam, Sabah, Tanin),” Kayseri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004, s. 16.

²¹ Nesimi Yazıcı, “İkdam,” (çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/ikdam>, 1 Mayıs 2019.

²² İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s. 285.

²³ Filiz Ferhatoğlu, “Sabah Gazetesi'nin (1876-1877) İnceleme, Açıklamalı İndeks ve Seçilen Metinlerin Latin Harflerine Aktarımı,” İstanbul, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012, s. 8, 9.

²⁴ A.g.t., s. 10.

Osmanlıcı **Sabah** ile Türkçü **İkdam** her ne kadar birbirleriyle zaman zaman ağır hakarete varan tartışmalar yapsalar da²⁵ Mihran Efendi ile Ahmet Cevdet birlikte hareket ederek Meşrutiyetin ilan edildiği gece, gazete provalarını görmeye gelen sansür memurlarını kovmuşlardır. Bu olay, “24 Temmuz Gazeteciler Bayramı’nın” sebebi olmuştur.²⁶ 25 Temmuz günü **İkdam** 60 bin, **Sabah** 40 bin adet basılmasına rağmen talebi karşılayamamışlardır.²⁷

1918 yılının son çeyreğine kadar hatta hükümete yakın denilebilirse de yine de bağımsız bir politika izleyen **Sabah**, 17 Ekim 1918’de Ali Kemal’e devredildikten sonra çizgisini değiştirmiştir. **Sabah**, yayın çizgisi açısından önemli bir kırılmaya yol açacak olan devir işlemini şu şekilde duyurmuştur:

“Gazetemiz yarından itibaren Peyam başmuharriri Ali Kemal Bey’e tevdi edilmiştir. Meşrutiyetin ibtidaidan hatta devr-i sabıktan beri siyaseten, ilmen, edeben siyasetini hiç değiştirmemiş, kalemine vicdanından başka hakim bilmemiş bir kaç muharririmiz varsa, şayet varsa, onlar da hiç şüphe yok Ali Kemal Bey ile refikleridir. O halde şimdiden sonra **Sabah**’ın ne olabileceğini karilerimize izah etmeyi zaid görüyor[uz]. Yaşasın hürriyet!”²⁸

Mütareke döneminde İngiliz dostluğundan yana olan **Sabah**, Milli Mücadeleye muhalif bir pozisyon takınmıştır.

İncelediğimiz üç aylık dönemde yazarlar arasında Muhammed Ata, Abdurrahman Şeref, Fazıl Ahmed, Cenab Şehabeddin, Halil Nihad, Ali Kemal, Tevfik Fikret, Raif Necdet, Macid Şevket, Ahmet Emin Yalman, Ahmet Rasim gibi isimler yer almıştır.

²⁵ İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s. 275.

²⁶ Haluk Perk, İsmail Günay Paksoy, **İstanbul’un 100 Gazetesi**, İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2012, s. 66.

²⁷ Yalman, **Modern Türkiye’nin Gelişim Sürecinde Basın**, s. 88.

²⁸ “Arz-ı mahsus,” **Sabah**, 16 Ekim 1918, s. 1.

TANİN: Tanin kelime olarak “(طنين) i. (Ar. *tanin*) tınlama, çınlama” anlamına gelmektedir.²⁹

Tanin gazetesi İkinci Meşrutiyet’in ilanından hemen sonra, 1 Ağustos 1908 tarihinde Hüseyin Cahit tarafından çıkarılmıştır. Gazetenin adını Tevfik Fikret koymuştur. Gazeteyi neşreden ekibin üçüncü kişisi ise Hüseyin Kâzım’dır.³⁰ Mondros Mütarekesi’nin imzalanması ve İTF’nin iktidardan düşmesiyle 31 Ekim 1918’de ilk yayın dönemi sona ermiştir. Bu tarihler arasında 3550 sayı yayımlamıştır. Hüseyin Cahit’in İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin her türlü icraatını koşulsuz desteklemesi yüzünden Tevfik Fikret 26 Aralık 1908’de, Hüseyin Kâzım ise Şubat 1909’da gazeteden ayrılmışlardır.³¹ Gazetenin yazı işlerini üstlenmiş olan başyazar Hüseyin Cahit, imtiyaz haklarını da devralmıştır. **Tanin** İTF’nin yayın organı olarak görülüyordu.³²

Önce Osmanlılık fikriyatını, daha sonra ise Türkçülük idealini savunan **Tanin**, şiddetli tartışmalara girmiş, bu yüzden yayını kesintilere uğramıştır. Gazete 31 Mart Olayı’nda isyancılar tarafından saldırıya uğramış, matbaası ve ofisi tahrip edilmiştir. İsyancılar Hüseyin Cahit zannettikleri Lazkiye mebusu Mehmed Aslan’ı öldürmüşlerdir. Bunun üzerine Hüseyin Cahit Selânik’e kaçmış, **Tanin**’in ofisi ve matbaası isyancılar tarafından tahrip edilmiştir.³³ Gazete, İTF’nin zayıfladığı dönemlerde İttihatçı karşıtı hükümetlerce sık sık kapatılmış, **Cenin**, **Senin**, **Renin** ve **Hak** gibi isimlerle yeniden çıkarılmıştır. Babıali Baskını’nın ardından 31 Ocak 1913’te **Tanin** olarak yeniden yayına başlayan gazete, 30 Ocak 1914’te İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne devredilmiş ve Cemiyet’in resmi yayın organı haline gelmiştir.³⁴

²⁹ İlhan Ayverdi, **Kubbealtı Lugatı: Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyat, 2005, “Tanin” maddesi, Cilt: 3, s. 3024.

³⁰ Ö. Faruk Huyugüzel, **Hüseyin Cahit Yalçın’ın Hayatı ve Edebi Eserleri Üzerine Bir Araştırma**, İzmir, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984, s. 23; Müezzinoğlu, “Türk Basınında Balkan Savaşları,” s. 20.

³¹ Huyugüzel, **Hüseyin Cahit Yalçın’ın Hayatı**, s. 23.

³² İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s. 308.

³³ Huyugüzel, **Hüseyin Cahit Yalçın’ın Hayatı**, s. 26.

³⁴ A.g.e., s. 25-29.

Her ne kadar bu çalışmanın kapsadığı dönemden dört yıl önce gazeteden ayrılmış olsa da, **Tanin** Hüseyin Cahit’le özdeşleşmiştir. Zira uzun bir ayrılıktan sonra Hüseyin Cahit 1922’nin Ekim ayında Malta sürgününden döndüğünde yeniden **Tanin**’i çıkarmaya başlayacaktır.³⁵

Hüseyin Cahit (Yalçın), içinde yer aldığı Servet-i Fünun çevresi ve dolayısıyla yaptığı okumalar ve aldığı eğitimle Fransız kültür ve düşüncesinin etkisi altına girmiştir. “Üzerimde Şark eserlerinin hiç bir etkisi olmadı” diye Hüseyin Cahit, kendi toplumunun kültürüne tamamen yabancılaşmış, realizm, natüralizm ve pozitivizmin etki alanına girmiştir.³⁶

Hüseyin Cahit’i niteleyen vasıflardan diğer ikisi ise münekkitliği ve polemikçiliğidir. Bu silahları Jön Türkler arasındaki siyasi kampaşmada İTF lehine kullanmıştır. Bununla birlikte bütün İkinci Meşrutiyet meclislerinde milletvekilliği yaparak sitemin içinde yer almış, öte yandan İTF’yi de hedef tahtasına koymaktan geri kalmamıştır.³⁷

Çalışmamıza konu olan periyotta gazetede Babanzade İsmail Hakkı, İsmail Müştak, Muhiddin, Falih Rıfkı, Ahmed Şerif ve Asım (Us), Cenab Şahabeddin, Halit Ziya, Halide Edip, Aka Gündüz ve Fazıl Ahmet gibi kalemler yer almıştır.

Peki, genel olarak Avrupa’nın ve özelde çalışmamızın odağındaki Almanya ve Türkiye’nin içinde bulundukları şartlar nelerdi?

Savaş öncesinde Avrupa devletleri ekonomik ve siyasi olarak bütün dünyada üstünlük kurmuşlardı. İngiltere başta olmak üzere Fransa, Hollanda, Portekiz, Rusya, Almanya ve İtalya doğrudan sömürgeleştirdikleri toprakların kaynaklarını tekellerine almışlardı. “Dünya topraklarının yarısı ve dünya halklarının üçte biri bu devletlerin

---

³⁵ A.g.e., 34.

³⁶ Fatih Mehmet Sancaktar, **II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Milli Hakimiyet Düşüncesinin Gelişimi Hüseyin Cahit Yalçın Örneği (1908-1925)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2009, s. 15-18.

³⁷ A.g.e., s. 22, 23.

kurduğu sömürge imparatorluklarının içindeydi.”³⁸ Osmanlı İmparatorluğu, İran ve Çin gibi devletler ise dolaylı olarak kontrol altında tutulmaya çalışılıyordu.

Gerek savaşı doğuran gerilimin beslendiği sürece, gerekse aktörlerin aldıkları pozisyonlara baktığımızda Birinci Dünya Savaşı’nın bir Avrupa savaşı olduğu görülür.

1618-1648 yılları arasında Katoliklerle Protestanların Almanya topraklarında yürüttükleri “30 Yıl Savaşları,” dinî görünüm vermekle birlikte aslında Avusturya ile Fransa’nın rekabetine dayanıyordu. Kıtadaki diğer devletler de dahil olunca savaş, Avrupa savaşına evrilmişti. Savaşı bitiren Westphalia Antlaşması’yla Avrupalı güçler ilk kez, “egemen devletlerin eşitliği” ilkesini benimsiyor ve yayılcı devletlere karşı ittifak oluşturma ilkesi, uluslararası ilişkilerin temel kurallarından biri haline geliyordu. Antlaşmanın bir diğer önemli sonucu ise Prusya’nın güçlü bir aktör olarak ortaya çıkmasıydı. Bu her üç sonuç gelecek 200 yıl boyunca sahnede görülecektir.

Silezya’yı alarak güçlenen Prusya’yı tehdit olarak algılayan Fransa ve Avusturya’nın bir araya gelmesi, İngiltere’nin ise Prusya’nın yanında yer alması ve diğer devletlerin de bu iki blok etrafında konumlanmasıyla 1756’da “7 Yıl Savaşları” başlamış oldu. Bu savaş her ne kadar Hindistan’a kadar uzanarak Avrupa coğrafyasının dışına taşsa da savaşın Avrupalı güçleriydi. Yani bu da bir Avrupa savaşı idi.

“7 Yıl Savaşları”nın bittiği 1763’ten sonraki yarım yüzyıla Sanayi Devrimi, Fransız Devrimi (17 Temmuz 1789) gibi çok önemli gelişmeler sığdıran Avrupa, 1815 Viyana Kongresi’yle güçler dengesini ve haritasını yeniden düzenledi. 1870’te Prusya ordusu Sedan Savaşı’nda Fransa’yı mağlup edip, Alsace-Lorraine bölgesini ele geçirdikten sonra, 1871’de Alman İmparatorluğu olarak denklemdeki yerini aldı.

Bu tarihten Birinci Dünya Savaşı’nın başladığı 1914’e kadar geçen ve Avrupa’nın “La Belle Époque [Altın Çağ]” adını verdiği dönemde, aslında, savaşa

---

³⁸ A. Haluk Ülman, **Birinci Dünya Savaşı’na Giden Yol ve Savaş**, Ankara, İmge Kitabevi, 2002, s. 18.

giden yolun taşları döşeniyordu. Sedan yenilgisi sonrası güç kaybeden ve III. Cumhuriyet'i ilan eden Fransa Avrupa dışındaki sömürge alanlarına; Avusturya-Macaristan ise Balkanlar'a yöneldi. 1856'daki Paris Barış Konferansı'yla Boğazlar'ı kullanamayacağını anlayan Rusya ise izlediği Panslavist politikayla Balkan milletlerini egemenliği altına almak istedi. Bunu toprak bütünlüğü için tehdit olarak algılayan Avusturya-Macaristan Rusya ile karşı karşıya geldi. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşını bitiren Ayastefanos Antlaşması'yla Rusya'nın Balkanlar'da elde ettiği üstünlüğe Avusturya-Macaristan ve İngiltere itiraz etti. 13 Temmuz 1878'de sona eren Berlin Kongresi'nde, Ayastefanos Antlaşması'nda Rusya aleyhine değişiklikler yapıldı. Bu değişiklikler İngiltere ve Avusturya-Macaristan lehineydi.³⁹ Balkanlar'da geriletilmesi üzerine Asya ve Uzakdoğu'ya yönelen Rusya, Japonya yenilgisi (1904-1905) ve akabinde İngiltere ile yaptığı anlaşma (1907) neticesinde yeniden Balkanlar'a döndü. Moskova'da toplanan bir kongrede Slav birliğinin kurulması tartışıldı. Slav birliği Osmanlı İmparatorluğu kadar Avusturya-Macaristan için de bir tehditti.⁴⁰ Bilindiği üzere Birinci Dünya Savaşı da bu gerilimin bir neticesi olarak Balkanlar'da patlak verdi (1 Ağustos 1914).

Almanya'yı savaşa götüren süreç nasıl gelişti?

Alman İmparatorluğu 1871'de birliğini sağladıktan sonra, bugün hâlâ Almanların övgüye mazhar meziyeti olarak gösterilen disiplin, çalışkanlık, sebat, takım çalışması ve soğukkanlılıkla sanayi, tarım ve askerî alanda kendini geliştirdi. Bilim adamları, sanayiciler ve bankaların birbirini besleyen dayanışması Almanya'yı kısa sürede dünyanın önemli güçlerinden biri haline getirdi.⁴¹

Alman Birliği'ni kuran Otto von Bismarck, 21 Mart 1871'de Prens unvanı olarak şansölye olduktan sonra,⁴² birliğin zaaflarının ve bu zaafların yaşanacak bir savaşla derinleşip dağılmayla sonuçlanabileceğinin farkında olduğu için savaştan

³⁹ Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, İstanbul, E Yayınları, 1983, Cilt: 2, s. 239.

⁴⁰ A. g. e., s. 254.

⁴¹ Jonathan Steinberg, **Bismarck**, çev.: Hakan Abacı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 376.

⁴² Yusuf Ziya Altıntaş, "Otto von Bismarck ve Osmanlıdaki İmajı," İstanbul, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012, s. 53.

uzak durma politikası güdüyordu. Yani Avrupa’da mevcut sınırları koruyan barış yanlısı ve ittifaklara dayanan denge politikasından yanaydı. Bu amaçla Avrupa içi sorunları savaşa dönüşmeden çözmek için çalıştı.⁴³ Bismarck’ın dış politikasının temel çerçevesi, “Fransa’yı izole etme, Avusturya Macaristan’a yakın olma ve Rusya ile ilişkileri dengede tutmaya çalışarak barışın korunmasını sağlamaktı ve bu amaca yönelik olarak Almanya’yı dış tehlikelerden korumak için çeşitli ittifaklar kurdu.”⁴⁴

Fakat gelişen Alman sanayisinin hammadde ve pazar ihtiyacı ile artan nüfus, iç kamuoyunun da zorlamasıyla Bismarck’ı sömürge politikalarına doğru itmiş, Güney ve Batı Afrika’da sömürge edinmeye başlamıştı.⁴⁵ Bismarck’ın Almanya’nın Avrupa sahasında güçlü olması ve diğer büyük devletlerle bir sömürge çatışmasına girmemesi gerektiği yönündeki dış politikası II. Wilhelm’le birlikte değişecektir.

1888’de tahta çıkan Kayser II. Wilhelm, Bismarck’ın dış politikasının aksine yayılmacı bir politika güdüyordu. Hedefi, güç dengeleri içinde önce Avrasya, sonra da dünya politikasında (Weltpolitik) belirleyici olmaktı.⁴⁶

Bir yandan sanayisini, tarımını, ekonomisini geliştiren Almanya, diğer yandan hem ordusunu güçlendiriyor hem de militarist bir Alman bilinci inşa ediyordu. “Toprak sahipleri, sanayiciler, tacirler, çiftçiler ve işçiler, kısacası toplumun bütün katmanları üç yıllık askeri hizmete alınıyorlardı. Bu zorunlu askerlik anlayışı, Almanları tek amaç çerçevesinde birleşmesini kolaylaştırdı.”⁴⁷ Öyle ki, sanayileşen İngiltere ve Fransa’da gelişen işçi sınıfını domine eden ve iç huzursuzluklara yol açan sosyalist hareketler, Almanya’da, diğer ülkelerdeki kadar sorun çıkarmıyordu. 1890-1910 arasında toplamda 3974 adet grev yapılmış olsa da

---

⁴³ A.g.t., s. 55.

⁴⁴ A.g.t., s. 56.

⁴⁵ Cezmi Eraslan, **II. Abdülhamid ve İslam Birliği**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1992, s. 29; Altıntaş, “Otto von Bismarck,” s. 64, 65.

⁴⁶ Altıntaş, “Otto von Bismarck,” s. 71; Necmettin Alkan, “Dış Siyasetin Bir Aracı Olarak Hükümdar Gezileri: Kaiser II. Wilhelm’in 1898 Şark Seyahati,” **Osmanlı Araştırmaları**, İstanbul, Sayı: XXXI, 2008, s. 11.

⁴⁷ İlkin Başar Özal, **Kısa Birinci Dünya Savaşı**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2018, s. 32.

“sosyal-demokrat uzlaşmacı akım sayesinde Alman İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşına işçi sınıfından emin olarak girdi.”⁴⁸

Bismarck ile II. Wilhelm arasındaki temel görüş ayrılıklarından biri de Osmanlı Devleti üzerineydi. Bismarck, Avrupa barışı ve denge politikası için Osmanlı topraklarının Avusturya-Macaristan ve Rusya arasında paylaştırılabileceğini düşünürken,⁴⁹ II. Wilhelm, Rusya’nın gözardı edilerek Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurmanın Almanya’nın lehine olduğuna inanıyordu. Tahta çıkışından hemen 1 yıl sonra İstanbul’u ziyaret eden II. Wilhelm, Sultan Abdülhamid’le iyi ilişkiler kurup “İslamların dostu” olarak görünmeye çalıştı.⁵⁰ Osmanlı topraklarında gözü olmayan tek büyük devlet imajıyla niyeti, siyasi ilişkiler ve ekonomik imtiyazlarla hem kendine pazar oluşturmak hem de rakiplerinin Anadolu’ya sızmasına engel olmaktı. Bismarck’ın 1890’da azledilmesinin ardından bütün ipleri eline alan Kayser’in 1898’deki ikinci ziyareti ilişkileri biraz daha geliştirmişti.

II. Wilhelm, gücünden emin olarak dünyanın neresinde bir problem varsa orada söz sahibi olduğunu düşünüyordu. Almanya’nın bu yayılmacı siyasetinin ürkütücü etkisiyle Fransa ile İngiltere ve daha sonra Fransa’nın gayretiyle Rusya bir araya geldi. Bu sürecin sonunda 1907 yılında İtilaf Devletleri Bloğu oluşmuş oldu.⁵¹ Birbirlerinin rızasını almadan yeni oluşumlara girmek İtilaf Bloğu’nun üzerinde anlaştığı temel konulardan biriydi.⁵² Bu antant ileride İtilaf Devletleri tarafından, Türkiye’nin ittifak girişimlerinin reddi için kullanılacaktır.

Gladstone başkanlığındaki liberal İngiliz hükümetinin Müslümanlara ve Türklere karşı olumsuz yaklaşımı, Abdülhamid’i İngilizlere karşı mesafeli durmaya sevk etmişti. Bu iklim Almanya’nın yukarıda bahsettiğimiz politikası için bir imkân sunuyordu. Kayser Wilhelm 13 Kasım 1898’de Şam ziyareti esnasında Selahaddin Eyyubi’nin kabri başında şu meşhur söylevde bulunmuştu:

⁴⁸ İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu**, İstanbul, Kronik Kitap, 2018, s. 39.

⁴⁹ Eraslan, **II. Abdülhamid**, s. 105; Altıntaş, “Otto von Bismarck,” s. 62.

⁵⁰ Eraslan, a.g.e., s. 106.

⁵¹ Ortaylı, **Alman Nüfuzu**, s. 52.

⁵² Cezmi Eraslan, “I. Dünya Savaşı ve Türkiye,” Genel Türk Tarihi, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, Cilt: 7, s. 416.

“Burada bütün zamanların en kahraman askeri Sultan Selahaddin’in mezarı önündeyim. Majesteleri Sultan Abdülhamid’e misafirperverliğinden dolayı teşekkür borçluyum. Gerek Majeste Sultan gerekse Halife olduğu dünyanın her tarafındaki 300 milyon Müslüman bilsinler ki Alman İmparatoru onların en iyi dostudur.”⁵³

Kayser’in bu yaklaşımı, II. Abdülhamid’in “İslamcılık” siyasetinin ruhuna uygundu. Padişah özellikle dış politikada “hilafet” unvanını ön plana çıkartıyor, Almanya da bu unvanın nüfuzundan istifade edebilmek için sözkonusu politikayı destekliyordu.⁵⁴ Öte yandan her iki sultanın yönetim anlayışları da yakınlaşmayı sağlayan unsurlardan biri olarak kabul edilebilir. Otoriter yönetim anlayışıyla, muhaliflere karşı çeşitli susturma yöntemleri kullanan, karar mercii olarak yalnızca kendisini gören her iki imparator da bu siyasetlerini devletin ve hükümdarlık/halifelik kurumunun kutsallığı ile meşrulaşmaya çalışıyorlardı.⁵⁵

6 Ekim 1888’de Deutsche Bank’ın Haydarpaşa-İzmit demiryolunun işletmesini ve İzmit-Ankara demiryolunun inşasını almasıyla Anadolu’ya giren Alman sermayesi, 18 Mart 1902’de Bağdat Demiryolu’nun yapımını üstlenerek konumunu perçinledi. Bağdat Demiryolu projesi Almanya için bir demiryolu inşasından çok daha fazla değer taşıyordu. Bir yandan Almanya’nın Osmanlı ve Yakın Doğu üzerindeki nüfuzunu artırmaya katkı sağlayacak, öte yandan tahıl ve maden kaynaklarına erişimini kolaylaştıracaktı.⁵⁶

Osmanlı Devleti hangi süreçlerden sonra savaşa dahil oldu?

1877-78 Osmanlı-Rus harbinin ardından 3 Mart 1878’de imzalanan Ayastefanos Antlaşması, 1856 ve 1871 anlaşmaları ile kurulan Avrupa düzenini bozmuştu. Rusya’nın kazandığı nüfuzdan rahatsız olan Almanya, bu dengenin yeniden kurulması için Prens Bismarck’ın önderliğinde yeni bir kongre girişiminde bulundu. Berlin Kongresi 13 Haziran 1878’de toplandı. Osmanlı Devleti’nin Ayastefanos ile uğradığı zararın telafisi yönündeki beklentilerinin aksine Bismarck

⁵³ Eraslan, **II. Abdülhamid**, s. 86; Necmettin Alkan, “Kaiser II. Wilhelm’in 1898 Şark Seyahati,” Sayı: XXXI, s. 39.

⁵⁴ A.g.e., s. 33, 36.

⁵⁵ Ortaylı, **Alman Nüfuzu**, s. 38, 68, 69.

⁵⁶ A.g.e., s. 121.

agresif bir tutum sergiledi. İngiltere de dostane bir tavır sergilemeyince Kongre Osmanlı topraklarını paylaşma pazarlığına dönüşmüştü. Kongre'nin sonunda topraklarının beşte ikisini kaybedecek olan Osmanlı Devleti müttefiksiz, yalnız ve yorgun bir devlet olarak dağılmaya varacak zorlu bir sürece girmiş oldu.⁵⁷ Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde cereyan eden ittifak arayışları, o tarihe kadara Osmanlı Devleti'nin bir blokta yer alamadığını göstermektedir.

Dış politikada isyan, işgal ve ilhaklar; iç politikada rejim tartışmaları, iktidar mücadeleleri, sosyal ve ekonomik sorunlar bu dönemin karakteristiğini oluşturmuştur.

Sultan Abdülhamid, II. Wilhelm'in de pozitif yaklaşımına istinaden Almanya ile işbirliğinin diğer Avrupa devletlerine karşı bir güvence oluşturacağına inanırken, daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak örgütlenecek olan Jön Türkler rejim değişikliği talebinde bulunuyorlardı. Abdülhamid'in uyguladığı müstebit idareden ve mutlakiyet rejiminden rahatsızlardı. Çok kısa süren 1876 Meşrutiyet denemesinden sonra askıya alınan Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe konulmasını, mutlakiyet yerine meşrutî rejimin ihdasını talep ediyorlardı. Faaliyetlerini de ağırlıklı olarak neredeyse bütün Avrupa'nın oyun alanı olan Balkanlar'da sürdürüyorlardı. İttihat ve Terakki Cemiyeti İngiltere ve Rusya'nın Reval Görüşmesi'nde (8-9 Haziran 1908) kurdukları sıkı ilişkiyi Makedonya ve Boğazların paylaşımı olarak algıladı ve buna karşı harekete geçti.⁵⁸ Niyazi ve Enver Bey'lerin başını çektiği hareket 23 Temmuz'da (1908) Manastır ve Selanik'te meşrutiyeti ilan etti. Artık direnemeyeceğini anlayan Abdülhamid de Anayasayı yeniden yürürlüğe koymayı ve

---

⁵⁷ Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, s. 239.

⁵⁸ Necmettin Alkan, Reval Buluşması'yla alakalı makalesinde ("1908 Jön Türk İhtilalinin Başlamasında Reval Buluşmasının Önemi," **Toplumsal Tarih**, Sayı: 175, Temmuz 2008, s. 48-52.) genel kabulün aksine Reval'de bir paylaşım kararının olmadığını, Jön Türklerin bu yöndeki haberleri suiistimal ederek ihtilal için propaganda malzemesi yaptıklarını savunmaktadır. Doğrusu, o günün şartlarında basına yansıyan böylesine bir haberin sıhhatini Rus elçiye soran II. Abdülhamid bile aldığı cevaptan tatmin olmamışken, Niyazi ve Enver Beylerin endişesini suiistimal olarak değerlendirmek bize makul gelmemektedir. Olsa olsa Alkan'ın da bir ihtimal olarak ifade ettiği üzere, haberin doğruluğunu tahkik etmek yerine heyecana kapılıp "duydukları haberlere kendileri de samimiyetle inanmış ve vatanperver olarak tepkilerini göstermişlerdir" denilebilir.

meclisin toplanmasını kabul etti. Böylece İkinci Meşrutiyet ilan edilmiş oldu (24 Temmuz 1908).

1908'den Dünya Savaşı'nın arifesine kadar geçen süre, seçim-darbe-karşı darbe sarkacında iç politika mücadelesine sahne oldu.⁵⁹

Eski rejime muhalif bütün unsurların altında toplandığı bir şemsiye olan Jön Türk hareketi, 1908 inkılabı ile liberal demokratik bir düzen kurmak⁶⁰ için yola çıkmış, nihayet yukarıda değinilen iç çalkantılar neticesinde baskıcı bir çizgiye oturmuştur.⁶¹ Şüphesiz bunda biraz sonra değineceğimiz dış politikadaki gelişmelerin ve toprak kayıplarının da en az iç politik gelişmeler kadar etkisi vardı.

İngiltere ve Fransa tarafından sömürgeleştirilen Kuzey Afrika'da Osmanlı Devletine bağlı son toprak parçası Trablusgarp'tı. İtalya Roma İmparatorluğu'nu canlandırma hülyasıyla Trablusgarp'ı almak istiyordu. Üstelik yakın bir coğrafyaydı.⁶² Rusya dışında büyük devletlerin açık desteğini alamayan İtalya cephede başarılı olamadı fakat bu fırsatı değerlendiren Balkan devletlerinin kendisine yönelik birleşik bir cephenin oluşturduğunu gören Osmanlı Devleti Trablusgarp'ı İtalya'ya bıraktı.⁶³ Akabinde gerçekleşen Balkan Savaşları neticesinde Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ toprak ve nüfusunu artırırken Osmanlı Devleti "Avrupa'daki topraklarının yüzde 83'ünü, nüfusunun yüzde 69'unu ve ayrıca her yıl İstanbul'a akan gelir ve ürünü kaybetmiş bulunuyordu."⁶⁴

Trablusgarp ve Balkan savaşları kaçınılmaz olarak iç politikayı da etkiledi. Trablusgarp'ın kaybıyla güçten ve iktidardan düşen İttihatçılar, Balkan Savaşları vesilesiyle yeniden toparlandılar. Sadrazam Mahmut Şevket Paşa suikastından sonra

---

⁵⁹ Aykut Kansu, **İttihatçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi: 1908-1913**, çev.: Selda Somuncuoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 11.

⁶⁰ A.e., s. 3.

⁶¹ Zafer Toprak, **İttihat-Terakki ve Devletçilik**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s. 159.

⁶² Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, s. 348, 349.

⁶³ Ülman, **I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş**, s. 280.

⁶⁴ Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, s. 359.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası kadrolarını ve Prens Sabahaddin gibi liberalleri oyunun dışına iten İttihatçılar kontrolü ele geçirmiş oldu.⁶⁵

Peki, İTF nasıl bir dış politika yürütüyordu?

Bu soruya cevap aramadan önce kısaca Avrupa'daki bloklaşmalara bakmak gerekmektedir. Çünkü İTF'nin dış politikası bu bloklar arasında yön ve yer tayin etme çabasıdır. Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhakı, Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanı, Girit isyanı, Trablusgarp ve Balkan yenilgileri, Doğu Anadolu'da Ermenilerin, güneyde Arapların ayrılıkçı hareketleri ve bütün bu gelişmelerin arkasındaki Batılı güçlerin varlığı Türkiye'nin tek başına politika inşa etme ya da bağımsız kalabilme imkânını ortadan kaldırmıştır.⁶⁶

Avrupa'daki ittifakların temelleri daha eskiye dayansa da biz süreci 1882'deki Üçlü İttifak Bloku ile başlayan dönemden itibaren takip edeceğiz. 1881'deki Üç İmparator Ligi'nden Rusya'nın çekilmesi üzerine Bismarck, ittifaka, Afrika'daki sömürge alanını genişletme isteği yüzünden Fransa ve İngiltere ile çatışma ihtimali bulunan İtalya'yı dahil ederek Üçlü İttifak Bloku'nu oluşturmuş oldu.⁶⁷ Anlaşma "Almanya'ya Fransa karşısında İtalya'nın, İtalya'ya Fransa karşısında Almanya ve Avusturya'nın yardımını; Avusturya'ya Rusya karşısında İtalya'nın tarafsızlığını, Rusya ve Fransa karşısında da yardımını sağlıyordu."⁶⁸ Buna karşılık Fransa ve Rusya İkili Antant'ı imzaladılar. Böylece Avrupa'da güçler arası denge sağlanmış oldu.⁶⁹ Rusya Japonya'ya yenilip güç kaybedince, başlangıçta her iki bloğa da mesafeli duran İngiltere, Almanların gelişen deniz gücünü tehdit olarak algıladığı için Fransa kanadına yaklaştı. Fas'ta etkin olmak isteyen Fransa'ya karşı çıkan Almanya'nın bu ülkede gördüğü sempati İngiltere ve Fransa'yı birbirine yaklaştırmış ve böylece Fas Krizi Fransa, Rusya, İngiltere Üçlü İtilaf Bloku'nu doğurmuş oldu (1907).⁷⁰ Bilindiği üzere Dünya Savaşı sırasında ittifak bileşenlerinde

⁶⁵ A.g.e., s. 357.

⁶⁶ Ali Kaşıyugun, **Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Girişi**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2015, s. 137.

⁶⁷ Altıntaş, "Otto von Bismarck," s. 61.

⁶⁸ Ülman, **Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş**, s. 150.

⁶⁹ A.g.e., s. 165.

⁷⁰ Özal, **Birinci Dünya Savaşı**, s. 52.

bazı pozisyon değişiklikleri meydana gelecek olsa da—İtalya ve Amerika Birleşik Devletleri İtilafçıların, Bulgaristan İttifakçıların safında yer almıştır—savaş öncesi bloklar bu şekilde netleşmişti.⁷¹

Bu aşamada Osmanlı Devleti var olan iki kutbun hiç birinde yer alamıyordu. Çünkü İtilaf tarafında Rusya, İttifak tarafında ise Avusturya ve İtalya ile önemli sorunları vardı.

Osmanlı Hükümeti 1908’den itibaren İngiltere, Almanya, Fransa ve Rusya ile farklı zamanlarda altı defa ittifak görüşmesi yapıp her seferinde red cevabı almıştır. İlk müracaat Ahmet Rıza ve Nazım Beyler tarafından Londra’da İngiltere’ye yapıldı ve reddedildi. Bunun üzerine Ahmet Rıza Bey Almanya’ya müracaat etti. II. Wilhelm’in Müslümanlara yönelik olumlu söyleminden güç alan bu girişim de sonuçsuz kaldı. Trablusgarp Savaşı sırasında yeniden İngiltere nezdinde yapılan ittifak girişimi olumsuz cevap aldı. Ocak 1914’te bu defa Maliye Nazırı Cavit Bey dosyasında demiryolu imtiyazı, silah ve gemi alımı teklifleriyle Londra’ya gitti fakat yine red cevabı aldı. Daha sonra Dahiliye Nazırı Talat Bey Rus Dışışleri Bakanı Sazonov’la, Cemal Paşa ise Fransa Dışışleri Bakanlığı ile görüştü fakat her iki ülke de müttefiklerinin onayı olmadan bir ittifak anlaşması yapamayacaklarını bildirdiler. Hatta 1913 yılı ortalarında Yunanistan ile de bir ittifak girişimi olmuş fakat bu da olumsuz neticelenmiştir.⁷²

Savaş kapıya dayandığında bu sefer İtilaf Devletleri Türkiye’yi tarafsızlığa ikna etmeye çabalamışlardır. Türkiye’nin, toprak bütünlüğünün korunması, Adaların iadesi, Rusya tehdidine karşı silahlı müdahale gibi talepleri sözlü olarak elçiler tarafından kabul edilmekle birlikte, bunların yazılı olmaması ve ciddi bir adım atılmaması sebebiyle Osmanlı hükümeti ikna olmamıştır. Ayrıca Türkiye’den talep ettikleri seferberliğin durdurulması, Alman askeri personelinin ülkelerine gönderilmesi gibi talepler hükümeti kuşkulandırmış, Almanların gidişinden sonra

⁷¹ A.e., s. 43-47; Ülman, **Birinci Dünya Savaşı’na Giden Yol ve Savaş**, s. 244, 245.

⁷² A.e., s. 46; Cezmi Eraslan, “I. Dünya Savaşı ve Türkiye,” s. 418, 419; Ayrıca ittifak girişimlerinin ayrıntıları için bkz. Kaşıyuğun, **Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’na Girişi**, s. 144-210.

İtilafçılardan gelecek bir hamle karşısında daha da zayıf kalacakları endişesini doğurmuştur.

Bütün bunlara rağmen Türkiye asıl tehdit olarak gördüğü Rusya ile de görüşmelerini kesmemiştir. Üstelik bizzat Enver Paşa savaşın Avrupa’da fiilen başladığı Ağustos ayında bu görüşmeleri yapmıştır. Savaşın sonunda gündeme getirilen ve dikkate alınmadığı için hükümetin suçlandığı Rusya Dışişleri Bakanı Sazonov’un “barışçı” teklifinin ⁷³ aslında bir oyalama taktiği olduğu diğer yazışmalardan anlaşılmaktadır. Mesela Sazonov, İstanbul Elçisi Giers’e gönderdiği 10 Ağustos 1914 tarihli gizli telgrafta şöyle demektedir:

“...Enver’le görüşmelerinizde zaman kazanmanın önemli olduğunu göz önünde bulundurunuz. Türkiye’nin doğrudan bize karşı eyleme geçmesinden kaygı duymadığınızı göz önünde bulundurunuz.

Bununla beraber, Türklerle müzakerelerinizin dostane havasını bozmadan, kendilerine, bizim onaylamadığımız herhangi bir eyleme kalkışmaları durumunda Anadolu’nun tamamını riske atacakları, zira bize zarar verebilecek durumda olmadıkları, fakat Fransa ve İngiltere’yle ittifak halinde bizim Türkiye’nin mevcudiyetini tehdit altında bırakabileceğimiz düşüncesini telkin etmeye çalışınız.”⁷⁴

İttifak girişimlerinin reddedilmesinin sebebi, tam da Türkiye’nin endişesini doğrular nitelikte, savaş sonrası paylaşım planlarına dayanmaktaydı.⁷⁵

Öte yandan II. Abdülhamid ile II. Wilhelm’in geliştirdiği Türkiye-Almanya ilişkileri İTF döneminde zayıflasa da Almanya’nın menfaatleri, Türkiye’nin ise ihtiyaçları her iki ülkeyi ortak projelere yönlendirmiştir. 1914 itibarıyla bir takım demiryolu inşaat ihaleleri Almanya’ya verilmiş, ordunun ıslahı için Liman von Sanders başkanlığında bir heyet Osmanlı ordusunda görev yapmaya başlamıştır. Fakat bu işbirliği bir ittifaka dönüşmemiştir. Bosna-Hersek’in ilhakında Avusturya-Macaristan, Trablusgarp ve Ege Adaları konusunda İtalya ve Yunanistan lehine

⁷³ “Pek Mühim Bir vesika: Harbe Nasıl Sürüklendik?,” **İkdam**, 7 Aralık 1918, s. 1.

⁷⁴ **Rus Dışişleri Arşivi’nin Gizli Belgelerinde Osmanlı’nın Cihan Harbine Girişi**, çev. ve yay. haz.: Azad Ağaoğlu, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2018, s. 43.

⁷⁵ Cezmi Eraslan, “I. Dünya Savaşı ve Türkiye,” s. 419.

pozisyon alan Almanya'ya karşı Osmanlı hükümetinde güvensizlik oluşmuş, Almanya'da ise Türkiye'nin bir hayli zayıflamış olan ordusuyla kendilerine yük olacağı kanaati gelişmiştir.⁷⁶ Böyle bir iklimde Türkiye, yukarıda değindiğimiz üzere İtilaf Devletleriyle çeşitli kereler ittifak girişiminde bulunmuş fakat netice alamamıştır. 1914'ün ortalarından itibaren Almanya stratejisini değiştirerek Türkiye'ye yaklaşmıştır.

24 Temmuz'da Alman Dışişleri Bakanlığı, İstanbul elçisi Wangenheim'a görüşmelerin başlaması talimatı vermiştir. II. Wilhelm, elçiye, ittifak teklifinin reddedilmesi halinde Türklerin Rusya ya da Fransa'ya yöneleceğini, bunun da imtiyazları kaybetmelerine sebep olacağını bildirmiştir.⁷⁷ Çünkü yukarıda ifade ettiğimiz gibi Türkiye o sırada Rusya ile görüşmektedir. 28 Temmuz'da Wangenheim, Dışişleri Bakanlığı'na kendilerinden sadece Rusya'ya karşı koruma talep edildiğini, Türkiye'nin başka bir talebinin bulunmadığı bildirilmiştir.⁷⁸ Nihayet 2 Ağustos 1914'te Türkiye ile Almanya arasında gizli bir savunma anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmaya göre (2. Madde) Rusya'nın Almanya'ya saldırması halinde Türkiye de savaşa girecek, Osmanlı Devleti'ne yönelik bir saldırı durumunda ise Almanya Osmanlı'yı koruyacaktır.⁷⁹ Söz konusu anlaşma Almanya'nın Rusya'ya savaş ilanının (1 Ağustos) hemen ertesinde imzalanmıştır. Burada şu sorular akla gelmektedir:

(1) Türkiye gerek İtilafçılar gerekse Almanya ile Rusya tehdidine karşı ittifak peşindeyken, aynı anda Rusya ile neden görüşmektedir? (2) Savaş sonrası yaygın kanaat olarak ifade edilen Enver Paşa'nın Alman hayranlığı ve koşulsuz Alman taraftarlığı söz konusu idiyse, Almanya'nın Temmuz ayında ittifaka yanaşmasına rağmen Ağustos ayında hâlâ ve bizzat Rusya ile neden görüşmeye devam etmektedir?

Kanaatimize göre:

---

⁷⁶ Kaşıyüğun, **Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Girişi**, s. 223.

⁷⁷ A.e., s. 241.

⁷⁸ A.e., s. 241.

⁷⁹ A.e., s. 242, 243.

1. Osmanlı devlet adamlarının temel gayesi ülkenin bütünlüğünü ve devletin bekasını sağlamaktı. Öncelikli amaç savaş değil savunma idi. Toprak bütünlüğü için İtilaf Devletleri'nden ayrı ayrı yazılı taahhüt istenmiş fakat bu istek yerine getirilmemiştir.
2. Bunun için bir yandan tehdidi kaynağında bertaraf etmek için Rusya ile görüşülmüş, öte yandan—şayet bu başarılamazsa—güçlü devletlerin güvencesi aranmıştı.
3. Güvence arayışında herhangi bir devlete angajmanları yoktu. Bütün taraflara görüşüp şartları en uygun olanla birlikte hareket edeceklerdi.
4. Sonucun bu hesapları karşılamaması ise başka bir bahistir. Süreçle sonucu birbirinden ayırmak; niyet, eylem ve akıbeti ayrı ayrı değerlendirmek gerekmektedir.

Taraflardan hiç birinin tahmin etmediği kadar uzun süren savaş 1917 yılında iki önemli gelişmeye sahne olmuştu. Rusya Çarlık rejimin yıkılması (12 Mart) ve Bolşevik ihtilaliyle (7 Kasım) savaşın dışında kalmıştı. Öte yandan Amerika Birleşik Devletleri İtilaf güçlerinin yanında savaşa girmişti. 1918 baharı itibariyle Doğu Cephesinin kapanmış olmasından güç alan Almanya, Batı cephesinde son bir hamle yaparak “Bahar saldırıları”yla geçici bir üstünlük elde etmiş olsa da Marne yenilgileri ve akabinde ABD desteğini arkasına alan Fransızların karşı hücumuyla 27 Ağustos'ta Hindenburg hattına çekildi. 29 Eylül'de Hindenburg hattı da geçilince Almanya artık savaşı kaybettiğini kabullenmeye başladı. Hükümet değişikliği oldu ve Başbakanlığa liberal Maximilian getirildi. Barış için zemin hazırlanıyordu.

Türkiye müttefikleriyle birlikte 3 Mart 1918 tarihinde Kars, Ardahan ve Batum'u geri almak üzere Rusya ile Brest-Litovsk Antlaşmasını imzalamıştı.

Konumuz itibariyle 1918 yılında cereyan eden önemli bir gelişme ise Osmanlı Devleti'nin müttefiki Almanya ile yaşadığı krizdi. Şöyle ki, Kars, Ardahan ve Batum'un yeni statüsünü belirlemek üzere toplanan Trabzon Konferansı'nda (14 Mart) Türkiye bu vilayetleri almak isterken Ermeniler ve Gürcüler Brest

Antlaşmasının kendilerini bağlayıcı olmadığını söyleyerek bu talebi reddettiler. Bunun üzerine Türkiye askeri hareket başlattı ve Güney Kafkasya Cumhuriyeti'nden yeni taleplerde bulundu. Bu talepler Türkiye'nin Kafkasya'yı topraklarına katmak istediği yönünde kuşku uyandırdı ve Almanların tepkisine sebep oldu. Osmanlı ordusu ilerlemesini sürdürürken Gürcistan bağımsızlığını ve Almanya'nın himayesine girdiğini ilan etti.

Kriz üzerine Hindenburg Enver Paşa'ya hitaben yazdığı mektupta, bölgede kendilerinden habersiz imzalanacak anlaşmaları kabul etmeyeceğini, Brest Antlaşmasının kararlarına uyulmasını, aksi takdirde kendilerinin de bağımsız hareket edeceklerini ve hatta işbirliğine devam edemeyeceğini bildirdi.

Hindenburg'un restine karşılık Enver Paşa, "Kuzey ve Doğu Kafkasya Müslümanlarına vaat ve temin eylediğim yardımı geri almanın bence olanağı yoktur"⁸⁰ diyerek direnmiş, konuyu Padişaha taşıyacağı ve Başkomutanlık Vekaletinden affını isteyeceği cevabını vermiştir. Nihayetinde bir uzlaşma gerçekleşmiş ve fakat Enver Paşa Nuri Paşa üzerinden Kafkasya olanını sürdürmeye bir süre daha devam etmiştir.

28 Haziran 1918'de Sultan Mehmet Reşad vefat edince yerine Mehmet Vahdettin geçti. Bu aşamada İtilaf kuvvetleri Çanakkale Boğazını abluka altına almışlardı. Öte yandan güneyde İngiliz ve Fransızlar karşısında direniş devam etse de adım adım gerileme devam ediyordu. 20 Eylül'de Nablus düştü. 23 Eylül'de Akka ve Hayfa işgal edildi. 1 Ekim'de Şam, ardından Hama ve Humus boşaltıldı. 6 Ekim'de Fransızlar Beyrut'u işgal etti ve nihayet Trablus ve İskenderun kaybedildi.⁸¹

Yukarıda sıraladığımız kayıpları vermemek için direnirken aslında zaferin pek mümkün olmadığı da görülüyordu. Bulgaristan'ın savaştan çekilmesiyle Almanya ile kara hattının kopması Türkiye'de de savaşın kaybedildiği düşüncesini uyandırmıştı. Bu tarihten itibaren sulh talepleri ve tartışmaları yoğunlaştı. Almanya'da olduğu gibi Türkiye'de de hükümet değişikliği oldu. Talat Paşa kabinesi

⁸⁰ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996, Cilt: IX, s. 531.

⁸¹ Show, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Cilt: 2, s. 391, 392.

8 Ekim’de istifa etti. Yerine Ahmet İzzet Paşa kabinesi kuruldu (14 Ekim). Türkiye de barışa zemin hazırlıyordu.

İttifak Devletleri barışın zemini olarak Wilson Prensiplerine sığındılar. İtilaf Devletlerinin de buna itirazı olmadı. ABD Başkanı Woodrow Wilson, 9 Ocak 1918’de Kongre’de 14 maddelik bir beyanname açıklamıştı. Buna göre, uluslararası anlaşmalar kamuoyundan gizlenmemeli; denizler, karasuları dışında her ülkenin kullanımına açık olmalı; ticaret serbestisi ve fırsat eşitliği kabul edilmeli; silahlanma minimum düzeyde tutulmalı; tüm halklar kendilerini yönetebilmeli; işgal altındaki Rus, Fransız ve Belçika toprakları boşaltılmalı; İtalya sınırları ulusal çıkarlarına uygun olarak çizilmeli, Avusturya-Macaristan halklarına özerklik imkânı tanınmalı, Balkanlarda istikrar için siyasi ve ekonomik haklar güvence altına alınmalı, Polonyalılar yaşadıkları topraklarda kendi devletlerini kurabilmeli; Osmanlı İmparatorluğu’nda nüfusun çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu bölgelerde Türk egemenliği güvence altına alınmalı, diğer milletlerin güvenlikleri ve özerklikleri sağlanmalı, Çanakkale Boğazı tüm gemilere ve ticarete açık olmalı; tüm devletlerin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlık haklarını güvence altına alacak bir milletler cemiyeti kurulmalıdır.⁸²

Nihayet önce Almanya 3 Ekim 1918’de, İsviçre aracılığıyla Wilson’a müracaat ederek, beyan ettiği prensipler çerçevesinde barışa hazır olduğunu bildirdi. Ardından Türkiye ateşkes teklifinde bulundu. Son olarak da Avusturya-Macaristan aynı yolu izledi.

Birinci Dünya Savaşı imparatorluklar çağını bitirecek ve yeni ulus devletler doğuracaktır.⁸³ Savaşa girerken var olan Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı İmparatorluklarının tamamı ya savaşın içindeyken (Rusya) ya da savaş sonrası tasfiye olacaktır.

---

⁸² Asena Boztaş, “Wilson İlkeleri’nin Türk Dış Politikasına Yansımaları: Realist ve Pragmatist Bir Perspektif,” **Akademik Bakış**, Cilt: 7, Sayı: 14, Yaz 2014, s. 166-169.

⁸³ Zafer Toprak, “Cihan Harbi, Osmanlı Devleti ve Toplumsal Dönüşüm,” **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 136, Güz 2108, s. 7.

BİRİNCİ BÖLÜM

GEÇMİŞİN SORGULANMASI

1.1. Osmanlı Devleti Savaşa Neden Girdi ve Neden Almanya'nın Yanında Yer Aldı?

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na neden dahil olduğu; niçin İtilaf Devletleri değil de İttifak Devletleri safında yer aldığı, Almanya ile savaş öncesi ilişkilerin bu tercihi nasıl etkilediği, İTF'nin, Talat ve Enver Paşa gibi önemli tarihi aktörlerin düşünce ve tercihlerinin neden o yönde olduğu gibi sorular bugün olduğu gibi savaşın bitiş aşamasında da soruluyordu.

İncelediğimiz dönem için referans aldığımız gazetelerde de bu sorgulamanın ve yargılamanın yapıldığını görüyoruz.

Ele aldığımız dönemde konuyla ilgili olarak karşılaşılan ilk haber metni **İkdam**'dan. "İttihat ve Terakki Fırkası'nda Pek Mühim Bir İçtima" başlıklı haberde, İTF'nin Sadrazam Talat Paşa başkanlığında yaptığı grup toplantısında İstanbul Milletvekili Fethi Bey ve arkadaşlarının iç ve dış politikayla ilgili verdikleri önerenin müzakeresinden bahsedilmektedir. Habere göre Fethi Bey Türkiye'nin savaşa neden girdiğini sorgulayan bir konuşma yapmıştır. Bazı İTF mebusları ise kendisinin o sırada Sofya'da elçilik yaptığı, dolayısıyla bu sorunun cevabını bilenlerden biri olması gerektiği şeklinde mukabelede bulunmuşlardır.⁸⁴

Peki, öğrenciliğinden itibaren aktif siyasi ve askeri görevlerde bulunan, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından bir sene kadar önce Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Genel Sekreterliği'ni yapan ve Cemiyet'in ileri gelenleriyle (Enver Paşa, Talat Paşa, Cemal Paşa gibi) birlikte çalışan, Saray'la da iletişim kanalları açık olan, savaşın ilk üç yılında Türkiye'nin müttefiki olan Bulgaristan'da elçilik görevinde bulunan bir ismin savaşa giriş sebebini bilmediğini beyan etmesi ya da bildiği halde sözkonusu karara katılmadığını söylemesi ne anlama gelmektedir?

---

⁸⁴ "İttihad ve Terakki Fırkası'nda Pek Mühim Bir İçtima," **İkdam**, 8 Ekim 1918, s. 2.

Fethi Bey, siyasi faaliyetlerine Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nde "gizli" faaliyetlerle başlamasına rağmen özellikle Paris Ataşemiliterliği görevi esnasında daha liberal ve sivil bir siyasete meyletmiştir.⁸⁵ Askerlerin siyasete müdahale etmemesi gerektiği kanaatindedir.⁸⁶ Bu düşünceler onu Talat Paşa ve Enver Paşa'nın başını çektiği kanadın karşısında konumlandırmıştır. Her ne kadar Fethi Bey'i Vatan ve Hürriyet Cemiyeti ile tanıştıran Enver Paşa olsa da zaman içinde fikir ayrılığı ortaya çıkmış, Bab-ı Ali Baskını'na karşı çıkması⁸⁷ ise bu ayrılığı derinleştirmiştir. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tamamen siyasi partiye dönüşüp İttihat ve Terakki Fırkası adını aldığı 1913 kongresinde Genel Sekreterlik koltuğunda oturan Fethi Bey, bu kongreden sonra parti içi mücadeleyi kaybeden tarafta yer almış, daha sonra da Sofya Büyükelçiliğine atanmıştır (13 Ekim 1913).⁸⁸ Birinci Dünya Savaşı'nın öncesinde başlayan bu göreve 18 Mart 1917'ye kadar devam etmiştir.⁸⁹

Hatıralarında, aslında Mustafa Kemal ile birlikte büyük savaşın gelmekte olduğunu, uzun süre tarafsız kalmanın mümkün olmadığını bildiklerini ifade eden Fethi Bey, Türkiye'yi savaşa zorlayan şartları şöyle açıklamaktadır:

"İngiliz ve Fransızların, Rusya'yı Almanya'ya karşı savaşa sokabilmek için aralarında İstanbul da dahil bir çok Türk beldelerini gizli anlaşma ile Moskofların işgaline bıraktıkları hakkında inandırıcı bilgilere sahiptik. Bu şartlar içinde vatanımızı elbette ki müdafaa edecektik. Geride harbe hangi şartlar içinde girmemiz kalıyordu ki, tamamen bir müdafaa harbi olması gereken bu strateji üzerinde endişeli idik."⁹⁰

Fethi Bey hatıralarının devamında "silahlı tarafsızlık"tan yana olduklarını ve bu düşüncelerini İstanbul'a bildirdiklerini fakat Goben ve Breslav oldu-bittisi karşısında savaşa girildiğini ifade etmektedir.⁹¹

⁸⁵ İhsan Sabri Balkaya, **Ali Fethi Okyar**, Ankara, TTK Yayınları, 2005, s. 49.

⁸⁶ **Üç Devirde Bir Adam Fethi Okyar**, yay. haz.: Cemal Kutay, İstanbul, Tercüman Yayınları, 1980, s. 150.

⁸⁷ A.e., s. 182, 183; Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt: IX, s. 107.

⁸⁸ Balkaya, **Ali Fethi Okyar**, s. 56.

⁸⁹ A.e., s. 64.

⁹⁰ **Üç Devirde Bir Adam**, s. 215.

⁹¹ A.e., s. 216.

Bütün bu anlatılanlardan şu sonuçları çıkabiliriz: (1) Fethi Bey gerek ordunun siyasete karışmaması hususunda, gerek Babıali Baskını meselesinde, gerekse savaşa dahil olup olmama hususunda net bir duruş sergilememiştir. (2) Özellikle hatıralarında Mustafa Kemal gölgesi görülmektedir. Arkadaşlıkları eski ve daimidir fakat daha çok tabi olan pozisyonundadır. (3) Türkiye'nin savaşa girmesinin ve Almanya safında yer almasının Rusya tehdidi yüzünden olduğunu savaş öncesi değerlendirmelerinde kendisi de Mustafa Kemal'le birlikte tespit etmişlerdir. (4) Bize göre habere konu olan beyanının iki açıklaması vardır: (a) 1909'dan beri devam eden Fırka içi mücadele için mağlubiyeti araçsallaştırması, (b) kendisini fırkadan ayrıştırarak geleceğe yönelik hesaplar içine girmesi. Mebusların kendisine verdikleri karşılık da bu hesabılığın fark edildiğini göstermektedir. Sonuç itibarıyla Fethi Bey bu tavrının arkasında, Almanya'ya uzak bir politik duruşu benimsemiş olmasının etkisi olduğu söylenebilir.

İkdam, “Sulhe Doğru” başlıklı başyazısında “Biz neden harbe girdik?” sorusunu sorarak şu cevabı vermektedir:

“Çünkü bu muharebede Rusya meşguldü de ondan. Eğer Rusya İmparatorluğu galip ve muzaffer olsaydı o zaman başımıza pek çok şeyler gelebilirdi.”⁹² Yani Türkiye için yakın tehdit olan Rusya Almanya ile savaşa tutuşmuşken mağlup olması için Almanya'ya yardım etmek gerekiyordu. “Eğer Rusya İmparatorluğu galip ve muzaffer olsaydı, o zaman başımıza pek çok şeyler gelebilirdi.”⁹³ Dolayısıyla Türkiye'nin savaşa girişinin birincil amacı Rusya'nın zaferine engel olmaktı.

İkdam'a göre “Osmanlı sayesinde” Rusya hezimete uğradıktan sonra Türkiye'nin savaşa devam etmesine gerek yoktu:

“Bizim davamız Rusya'nın muhtel ve münhal olmasıyla kazanılmış demektir. O esnada da Irak, Filistin, Suriye elimizde idi. Almanya ile görüşüp ya sulh olalım

---

⁹² “Sulhe Doğru,” **İkdam**, 26 Ekim 1918, s. 1.

⁹³ A.h.

yahud oluyorum demeli idik. Fakat efsus! Talih bize diplomat bahş ve ihsan etmemiş, boş boşuna kan döktük, memleketimizi harab ettik.”⁹⁴

Anlıyoruz ki **İkdam**, Mütareke öncesi bu dönemde Türkiye’nin savaşa katılmasını isabetli buluyor fakat Rusya’nın savaştan çekilmesinden sonra Türkiye’nin de çekilmesi gerektiğini savunuyor. Ancak bu, bazı sebeplerden dolayı kolaylıkla verilebilecek bir karar değildi. Zira;

1. Almanya ile 2 Ağustos 1914’te imzalanan gizli anlaşma 31 Aralık 1918’e kadar geçerli ve bağlayıcıdır.⁹⁵

2. Aynı anlaşma gereğince ordunun komutasında Almanlar etkin görev almaktadır ve binlerce Alman asker güneyde çarpışmaya devam etmektedir.

3. Irak, Hicaz, Filistin ve Suriye cephelerinde Türkiye güçlükle ayakta durmaktadır. O şartlarda savaştan çekilmek için yapılacak bir anlaşmada İngiltere ve Fransa’nın talepleri daha da aleyhimize gelişebilecektir. Kaldı ki İngiltere ve Fransa savaş öncesi bütün girişimlerine rağmen Türkiye ile anlaşmayı kabul etmedikleri gibi paylaşım planları yapmaktaydılar. Nitekim bu yönde bir girişim Mayıs 1917’de planlanmış ve tam da bu paylaşım planları yüzünden başarısız olmuştur. Şöyle ki, İstanbul Eski Büyükelçisi Henry Morgenthau’nun tasarladığı girişime göre Türkiye ile barış imzalanarak İttifak bloğu zayıflatılacaktı. Fakat ABD Hükümeti planı onaylasa da “İstanbul’daki Türk egemenliğinin sonlandırılması, azınlıklara bağımsızlıklarının verilmesi ve kapitülasyonların kaldırılmasının söz konusu dahi olamayacağının Türklere bildirilmesi ve bu konularda pazarlık yapılmaması[nı] istenmişti.”⁹⁶ ABD’nin barış planından haberdar olan Siyonist lider C. Azriel Weizman plana müdahil oldu. 4 Temmuz 1917’de Morgenthau’nun dahil olduğu heyetle görüşen Weizman, girişimin askerî desteğinin olmaması halinde İtilaf güçlerinin zayıflığı olarak yorumlanarak Türkiye’yi ümitlendireceğini ileri sürdü. Ayrıca İngiltere’nin Ermeniler başta olmak üzere Osmanlı idaresindeki milletleri

---

⁹⁴ A.h.

⁹⁵ Kaşyugun, **Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’na Girişi**, s. 243.

⁹⁶ İsmail Köse, “Türk-Amerikan Diplomatik İlişkilerinin Yüksek Komiser Amiral Bristol’un Günlük ve Raporlarına yansımaları (1917-1927),” Trabzon, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2013, s. 55.

bağımsızlığa kavuşturmak emelinin olduğunu söyledi. Dolayısıyla ABD'nin askerî müdahalesini istedi. Fakat kendisine Türkiye ile ABD arasında savaş durumu olmadığı söylendi. Böylece plan akamete uğradı.⁹⁷

İkdam'ın sözkonusu makalesinin devamında, Almanların yenilmesinden duyulan memnuniyet ifade edilerek, galip gelmeleri halinde üzerimizdeki tahakkümlerini artırarak bizi müstemleke haline getirecekleri ve Türkiye'deki işbirlikçilerini destekleyip daha da güçlendirerek eski iktidarın devamını sağlayacakları savunulmaktadır.

“Eğer ittifak-ı mürebbi kati ve kahir bir galebe ihraz etseydi, Almanların gurur ve nahveti iki kat olacak ve bize olan tahakkümleri de keza artacaktı. Bu kimseler memleketimizi adeta bir müstemleke, bir müstamere telakki etmeye başlamışlardı. Almanya buradaki nüfuz ve tahakkümünü artırmak için bazı anasır-ı hükümeti takviye edecek, hükümet-i sabıka da bizim üzerimize binip (...) devam edecekti.”⁹⁸

Bu makalenin alt mesajına göre İngiltere ve Fransa Türkiye için bir tehdit oluşturmamaktadır. Asıl tehdit olan Rusya bertaraf edildikten sonra ikinci tehdit Alman nüfuzu olarak kendisini dayatacaktır. Ancak İTF'nin radikalleri devleti Alman hegemonyasından kurtarmak yerine savaşa devam etmişlerdir. Kamuoyu Rus tehdidine karşı mücadeleyi desteklemekte idi fakat o aşamadan sonrasının sorumluluğu tamamen üç-beş adamın Almanya ile kirli ilişkilerinin eseridir. Bu yaklaşım ileride, Mondros Mütarekesi sonrasında daha açık ifade edilecektir.

Savaşa neden girdik sorusuna aynı dönem içinde bir başka cevap ise **Sabah** ve **İkdam**'ın 2 Kasım tarihli nüshalarında yayımlanan Talat Paşa'ya ait konuşmada verilmektedir.

Talat Paşa, İTF'nin son kongresinde yaptığı konuşmada, Balkan Savaşı'ndan sonra blokların her ikisine de girmeye çalıştıklarını fakat bunu başaramadıklarını, daha sonra Almanya'nın yakınlık gösterdiğini, bu yakınlığın Vilayat-ı Şarkiye

---

⁹⁷ A.g.t.

⁹⁸ “Sulhe Doğru,” **İkdam**, 26 Ekim 1918, s. 1.

meselesinde faydasının görüldüğünü ve bunun üzerine Almanya'nın yanında savaşa girildiğini ifade etmektedir. Ayrıca Talat Paşa, 2 Ağustos 1914 tarihinde Almanya ile imzalanan gizli anlaşmaya atıf yaparak, tercihlerinin bu anlaşma çerçevesinde olduğunu savunmaktadır.

İkdam Talat Paşa'nın konuşmasını şu şekilde aktarmıştır:

“Balkan muharebesinden sonra Hükümet-i Osmaniye Avrupa’da mevcut iki zümre-i ittifakiyeden birine girmeye muvaffak olamadığını ve mamafih Almanya tarafından hükümetimize bir temayül eseri gösterildiğini, o sırada tehdit eden Vilayet-i Şarkıye meselesinde bu temayülün fiili fevaidi görüldüğünü, Harb-i Umumi infilak edince Almanya ile evvelce akd edilen ittifak icabatına riayet lüzumu tahsil eylediğini...”⁹⁹

Sabah ise konuşmayı haber metni içerisinde vermiştir:

“İttihat ve Terakki’nin dünkü ilk içtimaı pek dağdağalı geçmiştir. Kongre Sadr-ı sabık Talat Paşa’nın nutkuyla küşad edilmiştir. Nutkunun bidayetinde Balkan Muharebesi’ndeki vaziyetten, o muharebe esnasında Almanya hükümeti tarafından hükümetimize gösterilmiş olan muavenetten bahseyledikten sonra Harb-i Umumi ilan olunca evvelce Almanya ile akd olunan ittifak icabatına riayet etmek lazım geldiğini, hükümetimizin harbe girmek için evvela Romanya ve Bulgaristan’dan teminat almak istediğini ve Bulgaristan’ın, Romanya’nın bitaraf kalacağına dair teminat vermesi şartıyla harbe girmeye hazır olduğunu beyan eylediğini, Romanya’nın bitaraflığa muhalif olduğu beyanıyla bu hususta tahriri teminat veremeyeceğini beyan eylediğini velhasıl İttihat ve Terakkinin harb-i hazırda takip eylediği siyaseti haklı göstermeye çalıştıktan sonra mevkilerini terk edeceklerini beyan ederek...”¹⁰⁰

Sabah, bu beyanatı İTF’nin savaşta takip ettiği siyaseti haklı gösterme çabası¹⁰¹ olarak yorumlarken, **İkdam**, habere düştüğü notta, “evvelce Almanya ile

⁹⁹ “İttihad ve Terakki Kongresi,” **İkdam**, 2 Kasım 1918, s. 1.

¹⁰⁰ “İttihad ve Terakki Kongresi,” **Sabah**, 2 Kasım 1918, s. 1.

¹⁰¹ A.h.

bir ittifakımız olduğunu ilk defa işitiyoruz”¹⁰² diyerek hayretini belirtmektedir. **Sabah** ise bir gizli anlaşmanın olduğu bilgisine dikkat çekmemiştir. Türkiye’nin savaşa girişinin sorgulandığı bir dönemde öyle bir anlaşmayı önemsememesi mümkün olmadığına göre, anlaşmanın **Sabah** için yeni bir bilgi olmadığı söylenebilir. Her iki gazetenin de Türkiye’nin Almanya’dan önce İtilaf Devletleri ile anlaşma girişimlerini—bilmemeleri mümkün olmadığına göre—dikkate almadığını görüyoruz. **İkdam**, Talat Paşa’nın konuşmasındaki, Almanya’nın Balkan Savaşında Türkiye’ye yardım ettiğine dair bölüme haberinde yer vermemiştir. **Sabah** ise Almanya’nın gösterdiği yakınlığın Vilayat-ı Şarkiye meselesinde fiili faydasının görüldüğüne dair kısmını yayımlamamıştır.

Her iki gazetenin konuşmayı haberleştirirken uyguladıkları bu tasarruflar Almanya ve İTF için pozitif etki oluşturabilecek hususların sansürlenmesi anlamına gelmektedir. Mütarekenin hemen ertesinde başlayan bu suçlama dilinin sonraki dönemlerin bakış açısını etkilediğini söyleyebiliriz.

Talat Paşa konuşmasında, İtilafçıların tarafsız kalınması yönündeki tekliflerinin neden dikkate alınmadığını ise şu şekilde anlatmaktadır:

“Gerçek şudur ki, Karadeniz [Goben-Breslav-Ş.B.] vakasına kadar Rusya bize hiç bir şey teklif etmedi. İki Batı devleti ise, tarafsız kalmamız için bize sıkı tavsiyelerde bulunmaktan başka bir şey yapmadılar. Biricik vaatleri ‘Harbe girmezsek arazimizin tamamlığını temin ettiklerinden ve Rusya’nın da bunu yapması için çalışacaklarından ibaret kaldı. Bu ise hükümsüz bir şeydi.”¹⁰³ Hükümsüzdü çünkü, yine Talat Paşa’nın beyanatına göre, İngiltere, Vilayat-ı Şarkiye’de ıslahat¹⁰⁴ hususunda anlaşma yapıldığı halde Rusya’nın baskısına boyun eğerek sözünden

¹⁰² “İttihad ve Terakki Kongresi,” **İkdam**, 2 Kasım 1918, s. 1.

¹⁰³ Yalman, **Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, Cilt: 1, s. 308.

¹⁰⁴ Doğu Anadolu’da geniş çaplı bir ıslahat projesi tasarlayan hükümet, bunun İngiliz uzmanların gözetiminde uygulanmasını istemiş, bu amaçla İngiltere’den iki genel vali ile birlikte memur ve jandarma subayları talep etmiştir. İngiltere sadece subay gönderebileceği cevabını vermiştir. Fakat Rusya devreye girip bunun İngiltere, Fransa, Rusya arasında görüşülmesi gereken bir konu olduğunu söylemesiyle görüşme zemini değişmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Zekeriya Türkmen, “Ermeni Meselesine Çözüm Arayışı Sürecinde Uygulamaya Konulan Bir Proje: Vilayât-ı Şarkiye (Doğu Anadolu) Islahat Müfettişliği (1913-1914),” **Yeni Türkiye**, Sayı: 60, 2014, s. 1-27.)

dönmüş, ayrıca ücreti ödenmiş olan iki dretnota el koymuştu. Böyle bir İngiltere'nin yarın Rusya ile karşı karşıya geldiğimizde ne faydası olabilirdi?

Dretnotlara el konulmasının Türkiye'de oluşturduğu hayal kırıklığı ve öfke Rusya'nın İstanbul elçisi Giers'in Dışişleri Bakanı Sazonov'a yazdığı mektupta da ifade edilmektedir. 5 Ekim 1914 tarihli mektupta Giers, dretnotların İstanbul'da heyecanla beklendiğini, bu sayede özellikle Yunanistan'la olan Adalar meselesinin çözüleceğinin hesap edildiğini (Talat Paşa konuşmasında bu konuya da atıf yapmış fakat gazetelere yansımamıştır) fakat ücreti ödendiği halde dretnotlara el konulmasının İngiltere ile birlikte İtilaf Devletlerine karşı bir kin uyandırdığını yazmaktadır.¹⁰⁵ Aynı elçi, daha önce el koyma kararının alındığı günlerde, 2 Ağustos tarihli mektubunda Sazonov'a, İngiltere ve Fransa'nın Sultan Osman dretnotunun İstanbul'a ulaşmasına engel olmaları gerektiği tavsiyesinde bulunmaktadır.¹⁰⁶ Yani dretnot meselesini yakından takip eden Ruslar, el koyma kararı için de etkinlik göstermişlerdir.

Öte yandan Rusya Dışişleri Bakanlığı ile İstanbul Elçiliği arasındaki yazışmalara baktığımızda, aslında Talat Paşa'nın iddiasının aksine, Rusya bir şey teklif etmemiş değildir. Rusya, aşağıda yeniden önümüze çıkacak olan Bakanlık-Elçilik yazışmasında (23 Ağustos 1914) İngiltere ve Fransa ile birlikte Türkiye'nin dokunulmazlığına ve bağımsızlığına saygı gösterileceğine dair yazılı teminat verebileceklerini ifade etmiştir. Fakat bunu, Goben ve Breslav'ın Alman mürettebatının ve ordudaki Alman subayların tamamının ülkelerine geri gönderilmesi şartına bağlamaktadır.¹⁰⁷ Ruslar'ın bu iki savaş gemisinden çekinmekten ziyade Türkiye ile Almanya arasındaki ilişkiyi bozmak amacıyla böyle bir talepte bulundukları anlaşılmaktadır. Türkiye yazılı teminat konusunda anlaşmanın her üç devletle ayrı ayrı ve 15-20 yıllık süre için imzalanmasını talep etmiştir.¹⁰⁸ Rus elçinin de ifade ettiği üzere talepleri ileten Cavid Bey Rusya'ya

¹⁰⁵ **Rus Dışişleri Arşivi'nin Gizli Belgelerinde Osmanlı'nın Cihan Harbi'ne Girişi**, çev. ve yay. haz.: Azad Ağaoğlu, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2018, s. 112.

¹⁰⁶ A.e., s. 25.

¹⁰⁷ A.e., s. 81, 82.

¹⁰⁸ A.e., s. 75.

güvenmediklerini İngiliz ve Fransız elçilere açık açık söylemiştir.¹⁰⁹ Gerek Talat Paşa'nın konuşmasında, gerekse Cavid Bey'in daha 1914 Ağustosunda muhataplarına beyan ettikleri bu güvensizliğin yerinde olduğuna Giers'in Sazonov'a 20 Ağustos 1914 tarihinde yazdığı şu satırlardan anlayabiliriz: "Toprakların dokunulmazlığına ilişkin güvencenin yazılı şekilde verilmesine karşı değilim fakat garanti süresinin 5 ya da 10 yıllı sınırlı kalmasına çalışmak gerekir, zira Türkiye'nin bölünmesi sürecinin muhtemelen devam edeceğini göz önünde tutarsak, kendimizi daha uzun bir süre için bağlamanın iyi olmayacağı kanaatindeyim."¹¹⁰ Hükümeti savaşa ve Almanya safına yönlendiren temel endişe, Rus elçi tarafından itiraf edilmektedir. Almanya ile 2 Ağustos'ta imzalanan anlaşmaya rağmen, Sadrazam Said Halim Paşa, Enver Paşa, Cemal Paşa, Cavid Bey Rusya, İngiltere ve Fransa ile anlaşma imzalayabilmek için müzakereleri sürdürmüşler hatta Rusya ile müzakere Odessa'nın bombalanmasına kadar devam etmiştir.¹¹¹

Görüldüğü üzere Türkiye her ne pahasına olursa olsun savaşa girmek taraftarı değildir. Topraklarını ve varlığını güvenceye alacak arayışlar içindedir. Rusya tehdidine karşı güvence arayışlarına Almanya ile imzaladığı ittifak anlaşmasından sonra bile devam etmiştir. Bu arayışlara doğrudan tehdidin kaynağı olan Rusya da dahildir. Fakat muhatapları yazılı bir güvence vermek hususunda çekimser davranmış, en azından uzun vadeli yazılı güvence vermek istememişlerdir.

Sabah'ın başyazarı Ali Kemal'in "Türklerin Günahı Ne?"¹¹² başlıklı makalesinde, baş suçlu olarak Enver Paşa ve arkadaşları gösterilmektedir:

"Meydanı boş bulunca azdılar, şımardılar, günün birinde o azgın Almanya ile senelerden beri o heyetin en çılgınını fikren, amelen, her cihetçe yed-i teshirine geçiren Kayser Wilhelm ile gizlice söyleştiler, kararlaştılar, hazırlandılar, başımıza Almanya'dan general getirdiler, ordumuzu keyiflerine göre tensik eylediler, o sayede hükümetimizi büsbütün avuçlarına alarak dileklerini yapmaya hazırlandılar."

---

¹⁰⁹ A.e., s. 76, 77.

¹¹⁰ A.e., s. 76.

¹¹¹ Bu görüşme trafiğinin Ağustos 1914 kesitine ait Rus belgeleri için bkz. Ağaoğlu, **Rus Dışişleri Arşivi'nin Gizli Belgelerinde Osmanlı'nın Cihan Harbine Girişi**, s. 25-90.

¹¹² "Türklerin Günahı Nedir?," **Sabah**, 1 Kasım 1918, s. 1.

Ali Kemal burada Almanya'dan generallerin getirilmesi gibi bazı doğruları kullanıp komplocu bir yaklaşımla bunun bir ihanet projesi olduğunu savunuyor. Halbuki tekrar ifade edelim ki, Türkiye Almanya'dan önce Rusya dahil İtilaf kuvvetlerine defalarca anlaşma teklifinde bulunduğu halde kabul görmemiştir. Almanya bile Ağustos 1914'e kadar anlaşmaya yanaşmamıştır. Almanya ile anlaşma mecburiyet altında tercih edilen son seçenek olmuştur.

“Vakta ki Harb-i Umumi ilan olundu. Bu memlekette Türklerin hakimiyeti, saltanatı kalmamıştı. Padişahımız nüfuzca bir alandan ibaretti, millet ise bu fırka-i kahirenin emrine çarnaçar ram olmuştu. Hakiki hakimimiz, amirimiz o fırkanın en pervasız bir iki uzvu, hakikatte onlar da değil Almanya idi. Çünkü bu uzuvlar menfaat, haysiyet, her ne saika ile olursa olsun Almanya'nın aleti, oyuncağı idiler. Böyle olunca hükümetimize İngiltere'nin, Fransa'nın sözü geçmedi. Hatta biçare milletin de iğrabdan mahalli var mıydı? Harb-i Umuminin zuhurundan üç ay sonra biz de muharebeye karıştık. Almanların kurbanı olduk.”¹¹³

Ali Kemal'in bu yazdıkları müfrit bir İttihatçı karşıtının yorumu olarak okunabilir. Zira ne İngiltere'nin ne de Fransa'nın verilmiş bir sözü bulunmamaktadır. Daha evvel de ifade ettiğimiz gibi, o sözler şifahi olarak elçiler tarafından ve Türkiye-Almanya anlaşması imzalandıktan sonra verilmiş ve doğal olarak hükümet tarafından ciddiye alınmamıştır.

Ayrıca Ali Kemal, savaşın kazanılamayacağını cephelere ve İtilaf Devletleri'nin gücüne bakınca baştan belli olduğunu, buna rağmen savaşa girildiğini; Almanya'nın da Türkiye'nin mağlup olacağını bildiğini fakat kendi menfaatleri için Osmanlı Devleti'ni ateşe attığını savunmaktadır.¹¹⁴

“Düşünmeli, İngiltere gibi, Fransa gibi Rusya gibi devletlere karşı Suriye'den Irak'a, Irak'tan Kafkas'a, bütün o açık cephelerimizi müdafaa edecektik, öyle mi? Almanya muzaffer bile olsa, oluncaya kadar biz behemehal muzmahil olacaktık.

---

¹¹³ A.h.

¹¹⁴ A.h.

Çünkü bir çok vilayetlerimiz elimizden çıkacaktı, ordumuz kırılacaktı. Halbuki Almanya'nın muzafferiyeti meşhuk idi.

“Bu hakikati elbette Almanlar biliyorlardı ve bildikleri halde başımızı bu belaya soktular. Çünkü izmihlalimiz onların umurunda bile değildi. Onlar ki sırf menfaatlerini düşünüyorlardı ve böyle yapmakta mazur hatta haklı idiler. Biz insan olmalıydık da bu tehlikeden nefsimizi sakınmalıydık. Biz dediğimiz kimdi? Almanlara bu memleketi satmış bir kaç huzle ile onların yardakçıları, kâselisleri değil mi?”

Ali Kemal “Enverland!”¹¹⁵ başlıklı bir başka makalesinde ise Almanya'nın Osmanlı Devleti'nin doğrudan işgal edemeyeceği için, Enver vasıtasıyla müstemleke haline getirdiğini ileri sürmektedir. Bu tezini bir memurun anlattığı bir olaya dayandırmaktadır. 1918'in başlarında bir memur, Sirkeci garında Almanya'dan gelen eşya dolu vagonların üzerinde varış yeri olarak “Enverland” yazdığını görmüş ve bunu Ali Kemal'e anlatmıştır.

“Neden İngiltere değil de Almanya safında yer aldık?” sorusuna bir cevap da Rumbeyoğlu Fahreddin imzasıyla **Sabah**'ta beş gün¹¹⁶ süren bir tefrikada verilmeye çalışılmaktadır. “Devlet-i Osmaniye'nin Siyaset-i Hariciyesi” başlığını taşıyan tefrika, 1855'ten itibaren Osmanlı dış politikasını analiz etmektedir.

Yazara göre, 1855 tarihinden itibaren İngiltere veya Rusya siyasetlerinden birini tercih etmek durumunda olan Osmanlı Devleti, çoğunlukla tercihini İngiltere'den yana kullanmıştır. Fakat bu ilişkiler, Sultan Abdülhamid ile Kayser II. Wilhelm arasındaki kişisel dostluk yüzünden bozulmaya başlamış, Kâmil Paşa'nın sadareten ayrılmasıyla İngiltere ile olan mesafe daha da açılmıştır. Almanya ile gelişen iyi ilişkiler İngiltere ile ilişkilerimizi iyice bozmuştur. Yazar, Osmanlı Devleti'ni İngiltere'ye yeterince sadık davranmamakla, dostluğunu kazanmak için çalışmamakla suçlamaktadır.

¹¹⁵ “Enverland!,” **Sabah**, 23 Kasım 1918, s. 1.

¹¹⁶ “Devlet-i Osmaniye'nin Siyaset-i Hariciyesi,” **Sabah**, 12, 13, 15, 16, 17 Kasım 1918, s. 2.

Bu analizde de gördüğümüz üzere yorumcular meselenin İngiltere-Fransa ayağına eğilmemekte, onların tutumunu sorgulamamaktadırlar. Tek tarafı suçlamaktadırlar. Türkiye-Almanya yakınlaşmasında İngiltere, Fransa ve Rusya'nın uyguladıkları siyasetlerin rolünü ihmal edip, "kişisel dostluk" gibi basit nedenlerle veya ihanet söylemiyle konuyu açıklamaya çalışmaktadırlar. Böylece Türkiye'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesini bir kaç İttihatçının suçu olarak gösterip, onların cezalandırılmasıyla İngiltere'nin dostluğunun kazanılacağını hesap etmektedirler.

Savaşa neden ve nasıl girdiğimizle ilgili bir başka haber-yorum "Pek Mühim Bir Vesika: Harbe Nasıl sürüklendik?" başlığıyla 7 Aralık tarihli **İkdam**'da yer almaktadır.

"Said Halim Paşa hükümetinin, daha doğrusu o hükümeti elinde kukla gibi oynatan ve geçen gün ayan azasından Reşid Akif Paşa'nın 'zümre-i zalema' dediği İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi Almanya ile bilittifak memleketi harbe sürüklemesi ne gibi avamil ve sevaik altında zuhura geldiği ahiren intişar eden bir vesika ile pek güzel zahire çıkmıştır" ¹¹⁷ denilerek, Rusya Dışişleri Bakanı Sazonov'un 23 Ağustos 1914'te İstanbul Konsolosluğuna gönderdiği bir telgraf ¹¹⁸

¹¹⁷ "Pek Mühim Bir Vesika: Harbe Nasıl Sürüklendik?," **İkdam**, 7 Aralık 1918, s. 1.

¹¹⁸ Telgrafın gazetede yer alan çevirisi: "İngiltere sefareti tarafından bana tevdi edilen bir muhtıradaki hükümet matbuasınca Türklerin metalibatı fahiş telakki edildiği ve fakat bu metalibatın reddi cihetine gidilmeyerek müzakerata zemin ittihazi münasib görüldüğü bildiriliyor.

İngiltere bizimle ve Fransa ile birlikte Devlet-i Osmaniye'nin temamiyet-i mülkiye ve istiklaline her üç devlet tarafından riayet edileceğini ve sulh muahedesine dahi buna mübayin bir şart dahil edilmeyeceğini tahriren temin etmeye amadedir.

Bundan maada memalik-i Osmaniye'de adaletin hüsn-i cereyanını temin edecek ve şerait-i hazıraya tekabül eyleyebilecek kavaninin tesisini müteakip İngiltere kapitülasyonlardan feragat eyleyecektir.

Buna mukabil hükümet-i Osmaniye harb-i hazırada esnasında bitarafıktan mütevellid taahhüdata riayet eyleyeceğini ve Boğazlardan tüccar sefinelerinin muntazaman ve serbestçe mürurunu bütün kuvvetleriyle teshil edeceğini tahriren temin edecektir.

Bundan maada hükümet-i Osmaniye Alman zabitlerinin ve Goben ve Breslav vapurlarının bütün mürettebatını hemen memleketlerine iade eyleyecektir.

İngiltere'nin bu teklifatı bizce dahi kabul edildiğinden ve her üç devlet bu hususta müttehidül'efkâr kalmış olduğundan Babialî ile vuku bulacak müzakeratta bu noktaları rehber ittihaz eylemenizi rica ederim.

Müzakerat müsait bir şekil aldığı takdirde alman berrî ve bahrî zabitan ve efradının Osmanlı toprağından uzaklaştırılması Devlet-i Osmaniye'nin hareket-i atiyesi hakkında yegâne teminat teşkil eyleyeceğini zannederiz.

Paris ve Londra bu telgrafnamenin münderecatına muttali olmuşlardır.

üzerinden İtilaf Devletleri'nin tarafsız kalmamız için yeterli ve gerekli teklifi yaptığı fakat bunun dikkate alınmadığı ifade edilmektedir. Halbuki yukarıda yer verdiğimiz üzere, Talat Paşa Rusya dahil olmak üzere İtilaf Devletlerinin tekliflerinin sözlü olduğunu ve güvenilir olmadığını savunmaktadır.¹¹⁹

Burada **İkdam**'ın Türkiye'nin savaşa girişi hakkında fikir değiştirdiğini de görüyoruz. Şöyle ki, yukarıda değindiğimiz gibi, 26 Ekim tarihli nüshasında, Rusya tehdidi yüzünden savaşa Almanya safında savaşa iştirak edilmiş olmasını makul bulurken,¹²⁰ 7 Aralık'a geldiğimizde, Rus Dışişleri Bakanı'nın bir telgrafı üzerinden İttihatçı zalim zümrenin Almanya ile birlikte memleketi felakete sürüklediği düşüncesine gelmiştir.

Haber-yoruma göre savaşı fırsat bilen İTF, kapitülasyonların kaldırıldığını ilan etti. Almanya gerek siyasi gerekse adli kapitülasyonların kaldırılmasına onay verdiği gibi, Mısır ve Kafkasya'da Osmanlı Devleti'ni destekleyeceğinin teminatını verdi. Öte yandan zaten Enver Paşa ve Cemal Paşa Almanya'nın savaşı kazanacağından emin idiler:

“Harb-i Umumi'nin infilakını İttihat ve Terakki Cemiyeti kapitülasyonlardan kurtulmak için ele geçmez bir fırsat addetmişti. Düvel-i muazzamanın kendi aralarında pek muazzam işleri tesviye ile meşgul oldukları sırada kapitülasyonların ilgasını ilan etmek Merkez-i Umumiyece mesmu idi. Hükümet bu hususta iki muhasım zümreyi istimzac etti. Almanya gerek siyasi gerek adli kapitülasyonların ilgasına muvafakat ettikten maada Said Halim Paşa hükümetine Alman kuvvetinin müzaheretiyile Mısır ve Kafkasya fütuhâtını da vaad etti. Enver ve Cemal Paşalar Almanya'nın düşmanlarını mağlup edeceğine tamamiyle mutekid idiler.”¹²¹

Buna karşılık, kapitülasyonların kaldırılmasının Almanya'nın lehine sonuçlar doğuracağını gören İtilaf cephesi, tarafsız kalması halinde Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü kabul edeceğini ve kapitülasyonların

---

İmza: Sazonov”

¹¹⁹ Yalman, **Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, Cilt: 1, s. 308.

¹²⁰ “Sulhe Doğru,” **İkdam**, 26 Ekim 1918, s. 1.

¹²¹ “Pek Mühim Bir Vesika: Harbe Nasıl Sürüklendik?,” **İkdam**, 7 Aralık 1918, s. 1.

kaldırılmasının müzakereye açılacağını teklif etmiştir. Bu teklifin kabul edilmemesi **İkdam** tarafından kınanmaktadır:

“Görülüyor ki İtilaf zümresi bizim istiklaliyetimizi ve temamiyet-i mülkiyemizi tahriren temin ettikten maada kapitülasyonların ilgasını da esas itibariyle kabul eylemişlerdi. Buna mukabil bizden aradıkları şey yalnız Boğazlardan tüccar sefinelerinin serbesti-i mürurunu teshilden ibaret idi. Bu kadar müsait şeraiti kabul etmeyerek Turan ve Mısır hülyasıyla biçare Türkiye’yi harbe sürükleyen ve bu hal-i izmihlale getiren zümre-i mel’üne acaba ufak bir nedamet hissediyor mu?”¹²²

Peki gerçekte ne olmuştu? Almanya ve İtilaf Devletleri kapitülasyonların kaldırılmasından memnuniyet mi duymuştu? Hükümetin savaşı fırsata çevirdiği doğru. Çünkü daha evvelki kaldırma girişimlerine Avrupalı her devlet, diğer Avrupalıların da onaylaması şartını getiriyor, bu da mümkün olmuyordu. Şimdi Avrupa ikiye ayrılmışken, hükümet bu fırsatı değerlendirmiş, “devletin bağımsızlığı ve egemenliğine aykırı olan, Osmanlı tebaasının ilerlemesi önüne set çeken kapitülasyonların kesin olarak kaldırılması kararını almıştır.”¹²³

İkdam’ın iddiasının aksine karara en sert tepkiyi Almanya vermiştir. Almanya Büyükelçisi Wangenheim, Maliye Nazırı Cavid Bey’le, kendilerine danışılmadan alınan bu karardan dolayı Almanya-Türkiye ittifakının bozulacağı ve kendisinin de ülkeyi terk edeceği yönünde çok sert ve tehditkâr bir konuşma yapmıştır.¹²⁴ İtilaf Devletleri de Almanya kadar sert olmasa da tepki göstermişlerdir. Gerek müttefik Almanya ve Avusturya-Macaristan gerekse İtilaf Devletleri önce kapitülasyonların kaldırılmaması, bunu kabul ettiremeyince gevşetilmesi yönünde girişimlerini sürdürmüş ve Almanya’nın kararı kabul etmesi 1915’in ortalarını bulmuştur.¹²⁵

---

¹²² A.h.

¹²³ Muhammet Emin Külünk, **Kapitülasyonların Kaldırılması (1914)**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2011, s. 41.

¹²⁴ A.e., s. 89-93.

¹²⁵ Kapitülasyonların kaldırılmasına Avrupa’nın tepkisi için bkz.: Külünk, **Kapitülasyonların Kaldırılması (1914)**, s. 89-142.

Konuya farklı bir bakış açısıyla yaklaşan bir diğer isim ise Veliahd Abdülmecid Efendi'dir. **İkdam** ve **Sabah**'ın 18 Aralık nüshalarında Abdülmecid'in Londra'da çıkan **Morning Post** gazetesine verdiği mülakat yorumsuz olarak iktibas edilmiştir.¹²⁶

Veliahd Abdülmecid Efendi, Kırım Savaşı'nda İngiliz ve Fransızların yaptığı yardıma minnetle atıf yaparak, doğal tercihlerinin İtilaf bloğu olması gerektiği kanaatini beyan etmektedir. Fakat Almanya ile olan yakınlaşmanın, bir ekonomik kriz anında II. Abdülhamit zamanında başladığını, yardım talebini geri çevirmeyen Almanların ülkede nüfuz sahibi olduklarını savunmaktadır. Bu ilişki Sultan Reşad döneminde de devam etmiştir. Çünkü Abdülmecid'e göre o dönemde yönetim "Genç Türkler"ın iradesindeydi, Sultan ise yaşlı olduğu için siyasete hakim değildi ve zaten buna kudreti de yoktu. Yani Alman yakınlaşması Osmanlı padişahlarının tercih ettiği bir politika değildi. Çaresizlikten kaynaklanan konjonktürel bir durumdu.

Abdülmecid Efendi, Osmanlı Devleti'ne atılı büyük suçlardan "katliam" meselesine de atıf yaparak, bu "kıtaller"den Talat ve Enver'in sorumlu olduğunu, Padişahın değil ama Almanya'nın bunları durdurma gücünün bulunduğunu fakat engel olmadığını, dolayısıyla bedel ödemesi gerekenin Sultan ve Türk milleti değil Almanya ve Genç Türkler olduğunu savunmaktadır. Bu söylem "tehcir"i toptan mahkûm eden ama mazur gösterici bir söylemdir.

Abdülmecid Efendi'nin de katkı sağladığı ve Mondros Mütarekesinden sonra inşa edilen söyleme göre savaşın ve "kıtallerin" sorumlusu ne halk ne de hanedandır. Sorumlu Almanya ve onun işbirlikçileri olan İttihatçı paşalardır. Dolayısıyla cezalandırılması gereken onlardır.¹²⁷

Sözünü ettiğimiz demeci **Sabah** ve **İkdam** kendi tercümeleri ile yayımlamakla birlikte, arada dikkat çeken bir fark görüyoruz. Şöyle ki, **İkdam**'ın son paragraf olarak yayımladığı şu cümle, **Sabah**'ta bulunmuyor: "Almanya ile Türkiye arasında bir mukavele münakid olduğunu zannetmem. Esasen böyle bir

¹²⁶ "Abdülmecid Efendi Hazretlerinin Beyanatı," **İkdam**, 18 Aralık 1918, s. 1; "Veliahd Hazretleriyle Bir Mülakat," **Sabah**, 18 Aralık 1918, s. 1.

¹²⁷ "Veliahd Hazretleriyle Bir Mülakat," **Sabah**, 18 Aralık 1918, s. 1.

vesika da bulunmamıştır.”¹²⁸ Paragrafin olması gereken yere baktığımızda genişçe bir boşluk görüyoruz. Bu durum, ilgili paragrafin sansürlendiğini anlamına gelmektedir. Zaten hemen aynı sütunun devamında iki büyük sansürlenmiş alan daha görüyoruz. Bu da bize gazete nüshasının sansür heyetinin denetiminden geçtiğini göstermektedir. Dolayısıyla akla yatkın olan, bu tasarrufun gazeteye ait olmadığıdır. Aynı paragrafin **İkdam** tarafından yayınlanmış olmasını ise sansür heyetinin gazeteye uğramamış olma ihtimaline bağlayabiliriz.

Bu tartışma neden önemlidir? Çünkü Talat Paşa’nın İTF Kongresinde açıkladığı 2 Ağustos 1914 tarihli anlaşmanın 7. maddesine göre “İş bu belge Almanya imparatoru-Prusya kralı ve Osmanlı imparatoru tarafından tasdik edilecektir.”¹²⁹ Dolayısıyla bu anlaşmaya göre savaşın sorumluluğu devlete aittir. Padişah sorumluluğa ortaktır. Bu durumda savaşın sorumlusunun Almanya ve onun işbirlikçisi bir kaç zalim İttihatçı olduğu tezi dayanaksız kalmaktadır.

Sonuç olarak;

Basın, mütareke görüşmelerinin yapıldığı evrede, Türkiye’nin neden tarafsız kalmadığı, neden savaşa İtilaf Devletleri’nin değil de Almanya’nın safında katıldığı gibi hususları sorgulamaya başlamıştır.

İttihatçıların iktidardan düşmesi, Almanya ile ilişkilerin kesilmesi ve muzaffer devlet olarak özellikle İngiltere’nin Türkiye’nin barış masasında muhatabı olması bu sorgulamanın içeriğini ve dilini belirlemiştir.

Mesela mütarekeden hemen önce Türkiye’nin savaşa girişini Rusya tehdidine bağlayan **İkdam**, mütarekeden sonra sanki öyle bir tehdit yokmuş gibi söylem değiştirmiştir. Ortaya çıkan bir Rus elçilik yazışmasından hareketle, İtilafçıların Osmanlı’nın toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını garanti ettiklerini, kapitülasyonların kaldırılmasına itiraz etmediklerini, dolayısıyla savaşa girmek için makul bir sebebin olmadığını fakat bir kaç İttihatçının Almanya hayranlığı yüzünden savaşa girildiğini savunur olmuştur. Halbuki, Almanya’ya kayıtsız şartsız teslimiyet

---

¹²⁸ A.h.

¹²⁹ Kaşıyğun, **Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’na Girişi**, s. 243.

sözkonusu değildir. Önce diğer ittifak seçenekleri tekrar tekrar denenmiş, nihayet Almanya'nın teklifi üzerine ittifak anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmadan sonra bile Rusya ve diğer devletlerle anlaşma arayışları devam etmiştir. Sadrazam Said Halim Paşa, Enver Paşa, Cemal Paşa, Cavid Bey gibi zatlar Almanlarla ittifak anlaşması imzalanmasına rağmen İngiltere, Fransa ve Rusya'nın ayrı ayrı ve uzun vadeli güvence veren anlaşmaları kabul etmeleri durumunda ordudaki Alman subayları ve Goben ve Breslav mürettebatını ülkelerine geri göndereceklerini pazarlık masasına koymuşlar fakat muhataplarından yazılı güvence alamamışlardır. Kapitülasyonların kaldırılmasına ittifak anlaşması imzalanmış olmasına rağmen en sert tepkiyi Almanya göstermiş ve hatta ittifakı bozma tehdidinde bulunmuştur.

Yine basın yayımladığı haberlerin içeriğinde yayın politikasına göre tasarrufta bulunmuştur. Mesela hem **Sabah** hem de **İkdam**, Talat Paşa'nın savaşa neden girildiğini anlattığı konuşmasında bahsettiği Almanların Osmanlı'ya gösterdiği yakınlık ve İngiltere'nin dretnotlara el koyması gibi hususları sansürlemişlerdir. Mütareke sonrası basın, Almanların ve İttihatçıların lehine, İngiltere başta olmak üzere İtilafçıların aleyhine olarak değerlendirilebilecek yayınlardan kaçınmaktadır.

Bu dönemdeki yayınlarda Türkiye'nin savaşa girişi doğrudan bir kaç İttihatçının Alman hayranlığına ve Almanya'ya yüklenmektedir. İtilaf Devletlerinin paylaşım politikası, savaş öncesi Osmanlı Devleti'nin barış girişimlerine karşı olumsuz tutumları dikkate alınmamaktadır. Ayrıca padişah ve halka rağmen özellikle Talat ve Enver Paşaların Almanya lehinde karar alıp uyguladıkları savunulmaktadır. Bu yaklaşıma göre cezalandırılması gereken devlet ve toplum değil, Almanya ve bir kaç İttihatçıdır. Oysa gerek savaşa giriş gerekse Almanya safında yer alma kararı hükümete ve padişaha aittir. Çünkü Almanya'yla imzalanan gizli ittifak anlaşmasının altında hükümetin ve padişahın imzası vardır.

Netice olarak basının mütareke ertesi erken dönemdeki yayın politikası İngiltere lehine gelişmiş, İngilizleri hoşnut edecek bir dile bürünmüştür. Bu değişimin arkasındaki etkenlerden biri İttihatçı muhalifliği ise, diğeri de İngiltere'nin galip devlet olarak barış görüşmelerinde Türkiye'nin muhatapı olacak olmasıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

MÜTAREKEYE DOĞRU

2.1. Wilson Prensipleri Çerçevesinde Barış Talepleri

1918'e girerken Rusya ve Romanya savaşın dışında kalmış, Almanya Doğu Cephesi'nin kapanmasıyla Avrupa'da etkili olmaya başlamıştı. Almanya'yı dengeleyen unsur ise Amerika Birleşik Devletleri (ABD) idi. ABD hem finans desteği, silah ve mühimmat satışıyla hem de cephede İtilaf Devletleri'ne kuvvet veriyordu.

ABD Başkanı Woodrow Wilson, 8 Ocak 1918'de ABD Kongresi'nde 14 maddeden oluşan bir ilkeler bütünü açıklamış ve Birinci Dünya Savaşı'nın bitirilmesi ve sonrasında oluşacak dünya düzeninin çerçevesini ortaya koymuştu. Buna göre, uluslararası anlaşmalar kamuoyundan gizlenmemeli; denizler, karasuları dışında her ülkenin kullanımına açık olmalı; ticaret serbestisi ve fırsat eşitliği kabul edilmeli; silahlanma minimum düzeyde tutulmalı; tüm halklar kendilerini yönetebilmeli; işgal altındaki Rus, Fransız ve Belçika toprakları boşaltılmalı; İtalya sınırları ulusal çıkarlarına uygun olarak çizilmeli, Avusturya-Macaristan halklarına özerklik imkânı tanınmalı, Balkanlarda istikrar için siyasi ve ekonomik haklar güvence altına alınmalı, Polonyalılar yaşadıkları topraklarda kendi devletlerini kurabilmeli; Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfusun çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu bölgelerde Türk egemenliği güvence altına alınmalı, diğer milletlerin güvenlikleri ve özerklikleri sağlanmalı, Çanakkale Boğazı tüm gemilere ve ticarete açık olmalı; tüm devletlerin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlık haklarını güvence altına alacak bir milletler cemiyeti kurulmalıdır.¹³⁰

Ağustos 1918'de İtilaf güçlerinin başlattığı “Yüz Gün Saldırıları” 29 Eylül'deki “Büyük Taarruz” ile hedefine ulaştı ve “Hindenburg Hattı” geçildi. Bu, Almanya'nın yenilmesi demekti.

---

¹³⁰ Asena Boztaş, “Wilson İlkeleri'nin Türk Dış Politikasına Yansımaları: Realist ve Pragmatist Bir Perspektif,” *Akademik Bakış*, Cilt: 7, Sayı: 14, Yaz 2014, s. 166-169.

29 Eylül 1918’de Bulgaristan Selanik Anlaşması ile ateşkesi kabul etti ve savaştan çekildi. Böylece Almanya ile Osmanlı Devleti arasında kara bağlantısı kesildi. Böylece Türkiye’de de savaşın kaybedildiği düşüncesini pekiştirdi. Bu tarihten itibaren sulh talepleri ve tartışmaları yoğunlaştı. Temel tartışma ateşkes ve barışın yapılıp yapılmayacağı değil, hangi şartlarda yapılacağı idi.

Nihayet önce Almanya, 3 Ekim 1918’de, İsviçre aracılığıyla Wilson’a müracaat ederek, beyan ettiği prensipler çerçevesinde barışa hazır olduğunu bildirdi. Ardından Türkiye ateşkes teklifinde bulundu. Son olarak da Avusturya-Macaristan aynı yolu izledi.

Almanya’da hükümet değişti ve 3 Ekim 1918’de Prens Maximilian von Baden başbakanlığa getirildi. Baden, Wilson ile iletişime geçerek, sene başında önermiş olduğu prensipler çerçevesinde barış görüşmeleri yapabileceklerini ve ateşkese hazır olduğunu bildirdi. Almanya’da olduğu gibi Türkiye’de de hükümet değişikliği oldu. Talat Paşa kabinesi 8 Ekim’de istifa etti ve 14 Ekim’de Ahmet İzzet Paşa kabinesi kuruldu.

Birinci Dünya Savaşı imparatorluklar çağını bitirecek ve yeni ulus devletler doğuracaktır.¹³¹ Savaşa girerken var olan Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı İmparatorluklarının tamamı ya Rusya gibi savaşın içindeyken ya da savaş sonrası tasfiye olacaktır.

İncelediğimiz her üç gazete de savaşın bitmesi ve barışın gelmesi lehinde yayın yapıyorlardı.

İkdam savaşın artık devam etmeyeceğinden emindi:

“Bulgaristan’ın mütareke ve sulh u müsalemeti kabul etmesi Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluklarının yeni bir şekil iktisab etmeleri üzerine artık harbin temadi edeceğini hiç de zannetmeyiz. Her halde sulh ve müsalemet pek

---

¹³¹ Zafer Toprak, “Cihan Harbi, Osmanlı Devleti ve Toplumsal Dönüşüm,” **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 136, Güz 2108, s. 7.

yakındır. Bugün mesele-i asliye sulh olup olmayacağı değil, nasıl ve ne gibi şerait tahtında olacağıdır.”¹³²

Sabah ve **Tanin** ise barışa dair bir kaç günden beri devam eden söylentilerin gerçeğe dönüştüğünü yazarak, “Hükümet-i Osmaniye, Almanya ve Avusturya-Macaristan bitaraf bir devlet vasıtasıyla Amerika Reis-i Cumhur’u Mösyö Wilson’a bir nota tebliğ ederek müşarünileyhin 14 maddelik sulh programı ile 27 Eylül’de bu programa zeyl ettiği 4 maddeyi kabul ettiklerini ve bu esasa tevfiikan sulh müzakeresine ve bütün cephelere şamil umumi bir mütareke akdine amade bulundukları”¹³³ haberini okuyucularıyla paylaştı. **Sabah**’a göre, İtilaf Devletlerinin de onayladığı Wilson’ın ilkelerini Osmanlı Hükümeti ve Merkezi Devletler de kabul ettiğine göre harbin devamını haklı gösterecek hiç bir sebep düşünülemezdi.¹³⁴ **Tanin**, ertesi günkü haberinde Başbakan Baden’in,¹³⁵ İmparatorluk makamlarının onayı ve müttefiklerin rızasıyla barış için ABD Başkanı’na müracaat ettiklerini duyurduğunu ve bunun Reichstag’ta (İmparatorluk Meclisi) bulunan sol ve merkez parti milletvekillerince alkış ve heyecanla karşılandığını yazmaktadır.¹³⁶ Görüldüğü üzere her üç gazete de hem Türkiye hem de Almanya kamuoyunun barışı heyecanla beklediği yönünde yayın yapmaktadırlar.

Öncelikle Wilson Prensiplerinin sunduğu çerçeve Türkiye için yeterli görülmektedir. Doğrudan Türkiye’yi ilgilendiren 12. Madde’nin haricinde Milletler Cemiyeti’nin kurulması teklifi de küresel ölçekte barış ve demokrasi için bir imkân olarak değerlendiriliyordu.¹³⁷ Bilindiği üzere 12. Madde üç alt başlık içeriyordu. (1) Türklerin çoğunlukta olduğu Osmanlı Devleti topraklarında Türk devletinin

¹³² “Sulh ve Salah Göründü,” **İkdam**, 4 Ekim 1918, s. 1.

¹³³ “Sulh-u Umumi Yaklaşıyor,” **Sabah**, 6 Ekim 1918, s. 1; “yeni umumi sulh tekalifi,” **Tanin**, 6 Ekim 1918, s. 1.

¹³⁴ “Sulh-u Umumi Yaklaşıyor,” **Sabah**, 6 Ekim 1918, s. 1.

¹³⁵ **Tanin** başbakanın ismini “Prens Maks Dobad” olarak yazmaktadır.

¹³⁶ “Sulhe Doğru: Prens Maks Dobad’ın Nutku,” **Tanin**, 7 Ekim 1918, s. 1.

¹³⁷ “Yeni Umumi Sulh Teklifi,” **Tanin**, 6 Ekim 1918, s. 1; “Sulh-u Umumi Yaklaşıyor,” **Sabah**, 6 Ekim 1918, s. 1; “Cihan Sulhünde Türkiye,” **Tanin**, 8 Ekim 1918, s. 1; “Mevzu-u Bahs Olan Mesail-i Muazzama: Devletimizin Şekli,” **İkdam**, 9 Ekim 1918, s. 1; “Sulhe Doğru,” **Sabah**, 12 Ekim 1918, s. 1; “Müttefiklerin Wilson’a Musalaha Teklifi: Fecr-i Sulh Görünmeye Başladı,” **İkdam**, 12 Ekim 1918, s. 1; “Meclis-i Mebusan’dan,” **Tanin**, 20 Ekim 1918, s. 1; “Cevabi Notalar ve Münferit Mütareke,” **İkdam**, 24 Ekim 1918, s. 1.

hakimiyetinin kabul edilmesi, (2) diğer milletlerin çoğunlukta olduğu topraklarda muhtariyetlerinin tanınması ve (3) Boğazların, uluslararası bir gücün garantörlüğünde tüm ülkelerin ticaret gemilerine açık bulundurulması. Bu şartları, milletlere kendi kaderini tayin hakkı tanıyan 5. Madde ile birlikte değerlendiren aydınlar, Osmanlı hakimiyetindeki milletlere özerkliğin verilmesi halinde toprak bütünlüğünün sağlanmış olacağına inanmışlardı.¹³⁸

Tanin, Wilson İlkeleri'nin önerdiği uluslararası düzen ve hukukun dünyayı "adalet ve müsavat dünyası" haline getireceği ümidinden hareketle, bundan en fazla Türkiye'nin memnun olacağını, zira "son üç buçuk asırlık hayatımızda bütün terakkilerimize mani teşkil eden ve memleketi yükseltmek ve milletimizi medeni milletlerle hempaye bir dereceye getirmek için icra edilen her teşebbüse sedd olan kuvvetin tahakkümünü[n]" kırılabileceğini yazmaktadır.¹³⁹ 12. Maddenin alt başlıkları olarak yukarıda zikrettiğimiz üç konu hakkında ise **Tanin**'in yaklaşımı şu şekildedir: İlgili madde ile Wilson, "Türklerin yaşamaya, müstakil olmaya, serbestçe inkişaf etmeye ve hukuk-ı hakimiyetten serbestçe istifade eylemeye ehil bir millet olduklarını teslim ve itiraf eylemiş oluyor." Eğer Türk milletinin hukuku tanınırsa, Türkler de diğer milletlerin hukukunu tanıyacaklardır doğal olarak. Dolayısıyla "muhtariyet" meselesi sorun olmayacaktır. Zaten **Tanin**, Balkan Savaşından sonra Balkan sorununun bu şekilde çözümünden yana olmuştur. Bunun için yerel dilde eğitimle birlikte, mahkemelerde resmi dilin yanında yerel dilin kullanılmasını da savunmuştur. Yapılması gereken şey, "milli hakları ve emelleri tatmin ederek Osmanlı tahtı etrafında herkesi aynı his ile toplamaktan ibarettir." **Tanin**'e göre eğer yeni düzen güçlülerin zorbalığına son verip her milletin hukukunu eşit bir şekilde sağlayacaksa, bunun için muhtariyet ve Boğazlar konularında fedakârlıkta bulunulabilirdi.¹⁴⁰

İkdam da Wilson İlkelerine **Tanin**'le paralel bir yaklaşım sergilemektedir. İşgal edilen toprakların boşaltılması ve Türk devletinin tanınmasından başka bir

¹³⁸ İhsan Şerif Kaymaz, "Wilson Prensipleri ve Liberal Emperyalizm," **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XXIII, Mart-Temmuz-Kasım 2007, Sayı: 67-68-69, s. 153, 154.

¹³⁹ "Cihan Sulhünde Türkiye," **Tanin**, 8 Ekim 1918, s. 1.

¹⁴⁰ A.h.

beklentinin olmadığını yazmaktadır. Gerek başka milletlerin gerekse içerideki azınlıkların varlığına ve kalkınmasına engel olunmayacağı gibi, anti militarist yeni düzenin de memnuniyetle karşılandığı ifade edilmektedir.¹⁴¹ “İttifak, itilaf, Avrupa muvazenesi gibi alat ile sulh ve müsalemet idame etmek kabil olamıyor. Harp ise umumileştiği halde hiç bir netice vermedi. (...) Bundan sonra tecrübe edilecek bir yol kalır ki o da cemiyet-i milel ve akvamdır” diyen **İkdam**, Wilson İlkelerini büyük bir tarih başlangıcı olarak görüyordu. Almanya’da iktidar değişikliğiyle demokratik ve sosyalist güçlerin hükümette yer almasını yeni düzene ayak uydurmak yolunda olumlu adımlar olarak değerlendiriyordu. Barıştan sonra kurulacak olan devletler ve milletler cemiyetinin mevcut ittifak düzenini ortadan kaldıracağını savunmaktaydı. Kişiler arasındaki ihtilaflar nasıl ki silah zoruyla değil hukukla hallediliyorsa, bundan böyle uluslararası ilişkilerde de hukuk geçerli meta olacaktı.¹⁴²

Gerek **Tanin** gerekse **İkdam**, Wilson’ın önerdiği yeni düzenin küresel barışı sağlayacağına inanmaktadırlar. Kutuplaşmış bir dünyada barışı tesis etmenin mümkün olmadığını görüldüğünü yazmaktadırlar. Dolayısıyla gücün yerini hukukun aldığı bir dünyayı, devletlerin dışarıdan müdahalelerle dizayn edilmek yerine halkların kendi kaderlerini tayin edebilecekleri bir düzeni savunmaktadırlar. Milletler topluluğu olan Osmanlı Devleti’nin bekasını bu yeni düzende görmektedirler. Doğuda, güneyde ve batıda gayr-i Türk ve gayr-i müslim unsurlara özerklik verilmesi, anadilde eğitim, yerel mahkemelerde resmi dilin yanında yerel dilin de kullanılması, ekonomide ve bürokraside fırsat eşitliği gibi “milli haklar ve emeller” karşılandığı takdirde bu unsurlar Osmanlı çatısı altında kalacaklardır. Bu liberal çerçeve bugünden baktığımızda nahif bir yaklaşım olarak görülse de o günün şartlarında toprak bütünlüğünü ve devletin bekasını hedeflemektedir.

Bu arada uzun yıllardır savaş şartlarında yaşayan halkın da bir an önce barış istediğini görüyoruz. **Tanin**’e göre barışın gecikmesi toplumda gerilim oluşturduğu gibi, siyasi kutuplaşmayı da beslemektedir. Wilson’ın cevabı ve özellikle Alman kamuoyunun tutumuna atıf yaparak barışa çok yakın olduğumuzu yazan **Tanin**, halkı

¹⁴¹ “Sulh ve Salah Göründü,” **İkdam**, 4 Ekim 1918, s. 1.

¹⁴² “Müttefiklerin Wilson’a Musalaha Teklifi: Fecr-i Sulh Görünmeye Başladı,” **İkdam**, 12 Ekim 1918, s. 1.

sükunete davet eden yayınlar yapmaktaydı.¹⁴³ Aynı günlerde benzer endişeleri **Sabah**'ta da görüyoruz. Bir yandan barış ümidini yeşerterek halkın moralini yükselten, diğer yandan ise sabırsızlıktan doğacak kargaşanın önüne geçmek isteyen çağrılar yapılıyordu. Şerefli bir barış için “sükun ve itidalimizi, İttihat ve tesanüdümüzü muhafaza” etmemiz gerekmektedir.¹⁴⁴

Halkın heyecana kapılarak henüz mütareke bile imzalanmamışken Almanları lanetleyip, İtilafçıları alkışlaması çağrıları yapıldığını yazan **İkdam**'a göre böyle bir eylem zayıflık ve tam teslimiyet görüntüsü oluşturacaktır. Bu da İtilafçıların iştahını kabartacak ve Wilson'ın önerdiği hakların bile alınamamasına yol açabilecektir. “Haysiyetli barış” için haysiyeti kıran bu gibi hallerden kaçınmak gerekmektedir. Özellikle basına, aydınlara ve yazarlar büyük sorumluluk düşmektedir.¹⁴⁵ **Sabah** ve **Tanin** ise memleketin bekasının sözkonusu olduğunu, dolayısıyla siyasi çekişmeleri bir kenara bırakıp, “selamet-i memleket” düsturu etrafında birleşerek halkı galeyana getiren yayınlardan uzak durmak gerektiğini yazmaktadırlar. Sükunet, ittihat ve dayanışma muhafaza edilerek “mukadderatına hakim olmaya layık, vaziyet-i milliyesini müdrük” güçlü bir millet görüntüsü verilmelidir. Şerefli sulh ancak böyle mümkündür.¹⁴⁶

2.2. Müşterek Sulh Beklentileri

Gazeteler bir yandan barış teklifine Wilson'ın vereceği cevabı ve müzakere sürecini takip ederken, diğer yandan da barışın şeklini ve şartlarını tartışmaya başlamışlardır. En önemli tartışma konusu, barışın münferit mi yoksa müşterek mi olacaktır. Yani müttefiklerimizle birlikte mi müzakere masasına oturacağız yoksa her devlet tek başına mı hareket edecek? Hemen ifade edelim ki sürecin başlangıcında müşterek sulh taraftarı olan, şayet tek başımıza kalırsak masada gücümüz zayıflar ve İtilaf güçleri çok ağır şartlar dayatır diye düşünen kamuoyu—çünkü daha yakın zamanda Bulgaristan bu yolu tercih etmiş ve ağır şartlar içeren bir

¹⁴³ “Sükun ve İtidal,” **Tanin**, 12 Ekim 1918, s. 1.

¹⁴⁴ “Sulhe Doğru,” **Sabah**, 12 Ekim 1918, s. 1.

¹⁴⁵ “Halk Ruhiyatı: Sükun ve Tesanüd Lazımdır,” **İkdam**, 21 Ekim 1918, s. 1.

¹⁴⁶ “Sulhe Doğru,” **Sabah**, 12 Ekim 1918, s. 1; “Sükun ve İtidal,” **Tanin**, 12 Ekim 1918, s. 1.

mütareke imzalamak zorunda kalmıştır—ateşkesin gecikmesi üzerine tercihini münferit sulh lehinde değiştirmiştir. Savaşın uzaması yerine, problemle masada mücadele etmeyi tercih etmiştir.

İkdam daha sürecin hemen başında yayımladığı uzun başyazıda müşterek sulhü savunurken, bunu iki argümana dayandırmaktadır. Birincisinde müttefiklerine, ikincisinde ise diğer devletlere hitap etmektedir.

Birincisi, Türkiye savaşta üzerine düşeni fazlasıyla yerine getirmiştir. Bulgaristan savaşta çekilerek ittifak hukukunu ayaklar altına almıştır. Türkiye ise hâlâ Suriye’de savaşmaya devam etmektedir. Üstelik Türkiye savaşıyor olmasaydı Almanya çok daha erken mağlup olacaktı. Hem fedakârlığımız hem de sebat ve sadakatimiz müttefiklerimizi bizim haklarımızı da koruma yükümlülüğü altına sokmaktaydı. “Almanya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı temamiyeti ayrı ayrı üç mesele değil, bir tek meseledir. İttifak, bir küll-i vahid add edilmelidir. Yeni açılmakta olan ahidde birbirimize eskisi kadar ve o derecede mütesanid olmamız lazımdır. Türk milleti de sair milel ve akvam gibi milliyetler nazariyesinden hakkıyla, layıkıyla istifade etmelidir.”¹⁴⁷ Yine gazete Almanya’daki rejim değişikliğiyle yeni gelen hükümetin de bu hukuka riayet etmesi gerektiğini, zira Alman gazetelerinin de Türkiye lehinde değerlendirmeler yapmakta olduğunu ifade etmektedir. Demokrat hükümetin kendi kamuoyunun sesini dinlemesi gerekmektedir.¹⁴⁸

Buradaki temel endişe şudur: Tek başına masaya oturduğunda daha zayıf bir güç olarak görüleceği için Türkiye’ye çok daha ağır şartlar dayatılabilir. Eğer müttefikleriyle birlikte hareket ederse daha güçlü bir blok olarak pazarlık gücünü artırmış olacaktır. Türkiye’nin bunu müttefiklerinden isteme hakkı vardır. Çünkü savaşta anlaşma hükümlerine uymuş ve üzerine düşeni yapmıştır. Dolayısıyla müttefiklerinin de Türkiye’yi korumaları gerekmektedir.

¹⁴⁷ “Sulh ve Salah Göründü,” **İkdam**, 4 Ekim 1918, s. 1.

¹⁴⁸ A.h.

Karşı bloktaki devletlere yönelik ikinci argüman ise şöyledir; şayet diğer devletlere tanınan haklar Türkiye'ye tanınmaz, toprak bütünlüğü kabul edilmezse, beklenen yeni dünya düzeni kurulamayacak ve sağlıklı işleyemeyecektir. Çünkü adalet çifte standardı kaldırmaz. Türkiye Asya ile Avrupa'nın, Akdeniz ile Karadeniz'in kesişme noktasında bir asır barış adası olarak tutulursa dünyanın dengesi de sağlanmış olacaktır. "Bundan sonra alem, emperyalizme her ne şekilde olursa olsun müsait olmamalıdır."¹⁴⁹ Yani küresel kalıcı barışın tesisi ve Wilson Prensiplerinin işlerlik kazanabilmesi jeo-stratejik konumu itibarıyla Türkiye'nin pozisyonuna bağlıdır. Bu nedenle müttefikleri Türkiye'yi yalnız bırakmamalı, güçlü bir blok olarak barış masasına oturulmalı ve Wilson Prensiplerinin herkes için uygulanması sağlanmalıdır. Dolayısıyla Türkiye'nin müttefiklerinden ayrı bir muameleye tabi tutularak ezilmesi doğru değildir. **İkdam**, yalnız bir Türkiye'nin Wilson'ın önerdiği haklardan ve düzenden istifade ettirilmeyeceği endişesi taşımaktadır.

Sabah da barış görüşmelerinin müşterek olacağını, çünkü Almanya, Avusturya-Macaristan ve Türkiye'nin Wilson'ın teklifini birlikte müzakere edip birlikte kabul ettiklerini yazmaktadır.¹⁵⁰

Tanin ise birlikte savaşa giren müttefiklerin elbette barış için de birlikte hareket edeceklerine okuyucularını inandırmak istemektedir.¹⁵¹

Fakat bu iyimser hava uzun sürmeyecektir. Türkiye kamuoyunda münferit barış endişesi yaşanırken, bu endişeyi büyüten iki gelişme meydana gelecektir. Bunlardan birincisi ve nispeten önemsiz olanı, Wilson'ın Almanya'ya cevap verdiği halde Türkiye'ye henüz bir cevap yazmamasıdır. Daha önemli olan ise Almanya'nın Wilson'ın ilk cevabına karşılık gönderdiği notada Avusturya-Macaristan ile aynı fikirde olduğunu söylemesine rağmen Türkiye'den bahsetmemesidir.

---

¹⁴⁹ A.h.

¹⁵⁰ "Alman Cevabi Notasında Türkiye'nin Zikredilmemesinde Maksad-ı Mahsus Yoktur," **Sabah**, 16 Ekim 1918, s. 2.

¹⁵¹ "Alman Cevabi Notası Etrafında," **Tanin**, 16 Ekim 1918, s. 1.

Bunun üzerine basın yeni bir aşamaya geçerek bu durumu tevil etmeye çalışacaktır. **Sabah** ve **İkdam** birebir aynı cümle ile “Almanya Wilson’ın sualine mümkün merteye kısa bir müddet zarfında cevap vermiş ve sulhün bir an evvel takriri için teferruata girmemiştir”¹⁵² diyerek sözkonusu ihmali zaman darlığına bağlamaktadır. **Tanin** ise bu durumu “Alman cevabî notasında Türkiye’nin zikredilmemesinin sebebi, mevzu bahis olan tahliye-i arazide Türkiye’nin müdahaledar olmamasından ileri gelmektedir”¹⁵³ şeklinde yorumlamaktadır. Yani Almanya’ya verilen cevapta masaya oturmak için işgal ettiği topraklardan çekilmesi şart koşulmaktadır. Türkiye’nin işgal ettiği bir toprak olmadığı için cevabî notanın muhatabı olmamıştır. Dolayısıyla ilgili notada bahsinin geçmemesi bu nedenledir. Bize göre basının bu tevil çabasının asıl amacı, halkın moralini yüksek tutmak ve sükuneti sağlamaktır. Bu da müşterek sulhe atfedilen önemin bir göstergesidir.

Basının bu aşamaya kadar olan yaklaşımını iki madde halinde özetleyebiliriz. Birincisi, barışın çok yakın olduğuna ve müttefiklerimizle birlikte barış masasına oturacağımıza inanılıyor. İkincisi, Almanya’ya güven ayakta tutulmaya çalışılıyor. Fakat bu güven, oldukça kırılgan. Çünkü esas saik, yalnız kalma korkusu. Savaşa giriş gerekçemiz olarak öne sürülen İtilaf Devletleri’nin Türkiye’yi paylaşma planlarına karşılık Almanya’nın dostane tavrının sağladığı güven, savaş sonrası dönem için de sürdürülmek isteniliyor. Üstelik önümüzde Bulgaristan örneği yaşanmışken, tek başımıza barış görüşmelerinde İtilaf güçleriyle hakkaniyetli bir anlaşma yapamayacağımıza inanılıyor.

Verilmeye çalışılan bu olumlu havayı bozan ilk haber **Tanin**’de yayımlanmıştır.¹⁵⁴ Habere göre, Alman Muhafazakâr Parti, Wilson’la yürütülen müzakereler hakkında bir bildiri yayınlayarak, şerefli bir barış için Almanya’nın toprak bütünlüğünü garanti altına almadan işgal edilen topraklardan çekilmenin doğru olmadığını savunmaktadır. Bildiride “Alman milleti nihayete kadar vatanın mukaddes toprağını müdafaaya karar vermiştir” denilmektedir. **Tanin**, barışa olan

¹⁵² “Alman Cevabi Notasında Türkiye’nin Zikredilmemesinde Maksad-ı Mahsus Yoktur,” **Sabah**, 16 Ekim 1918, s. 2; “Almanya’nın İzahatı: Sulh Münferit Değildir,” **İkdam**, 16 Ekim 1918, s. 1.

¹⁵³ “Alman Cevabi Notası Etrafında,” **Tanin**, 16 Ekim 1918, s. 1.

¹⁵⁴ “Alman Muhafazakârlarının Beyannamesi,” **Tanin**, 16 Ekim 1918, s. 2.

ümidini sürdürmekle birlikte, Almanya'nın direnişini haklı bulmaktadır. Wilson'ın kendi prensipleriyle çelişerek, ikinci cevabında Almanya'ya yönelik yeni suçlamalar yönelttiğini, bunun da hayal kırıklığı oluşturduğunu yazmaktadır.¹⁵⁵

Wilson'ın ikinci cevabında Almanya'yı geri çekilirken şehirleri yağmalamak ve tahrip etmekle suçlamasına yer veren **İkdam** sözkonusu tahribatın kasti olmadığı, savaşın doğal sonucu olduğu yönündeki Alman savunmasını ikna edici bulmakta, bu tahribatın asıl sorumlusunun İtilaf Devletleri olduğunu savunmaktadır.¹⁵⁶

2.3. Münferit Sulh Talepleri

Tam bu aşamada Türkiye'de hükümet değişikliği gerçekleşmiş, Talat Paşa sadareten istifa etmiş ve yerine Ahmet İzzet Paşa kabinesi kurulmuştur. Böylece—her ne kadar yeni kabinede İTF etkisi görülse de—İttihatçılar iktidardan düşmüştür. Yeni kabinenin ilan edildiği günün ertesinde gazeteler “münferit sulh” konusunu gündeme taşımaya başlamışlardır.

İkdam, Almanya'nın, Wilson'ın notasına verdiği cevapta bütün talepleri karşılamakla birlikte, özellikle Alsas-Loren ve Lehistan'ın geleceği ile ilgili konularda kararı Wilson prensiplerine atfen geciktirdiğini ifade etmekte, doğrudan bizi ilgilendirmeyen bu meseleler yüzünden barışın gecikmemesi için “ayrı müzakerat küşadına zeminin müsait olup olamayacağı[nın] yeni kabinemizce tetkik ve teemmül edilece[ğini]” yazmaktadır.¹⁵⁷

Aynı gün **Sabah**, Almanya'yı müttefiklik hukukuna uymayıp sadece kendi menfaatini düşünmekle suçladığı haber-yorumunda şöyle demektedir: “Almanya son notası ile üç müttefik devletin müştereken sulh masasına oturması imkânını kaldırmış, Almanya için mümkün merteye az zararlı bir sulh akd etmekten başka bir şey düşünmediğini göstermiştir. Bu vaziyet karşısında bizim için yapacak bir şey kendi başımızın çaresine bakmak, sulh meselesinde daha müteşebbisane hareket

¹⁵⁵ “İkinci Cevap ve Tesirâtı,” **Tanin**, 18 Ekim 1918, s. 1.

¹⁵⁶ “Almanların Ricat Ettikleri Yerlerde Tahribatı Kasti midir?,” **İkdam**, 17 Ekim 1918, s. 1.

¹⁵⁷ “Mütarekeden Evvel Tahliye Keyfiyeti,” **İkdam**, 15 Ekim 1918, s. 1.

etmektedir. Yeni kabinenin bu hususu nazar-ı dikkate alarak memleketin menfaatine en muvafık olan hatt-ı hareketi ittihaz etmesini temenni eyleriz.”¹⁵⁸

Anladığımız kadarıyla gazetelerin bu tavır değişikliğinde, Almanya’nın tutumu kadar hükümet değişikliğinin de önemli payı vardır. Yeni hükümet kurulurken Ahmet İzzet Paşa kabine üyelerine, Wilson Prensipleri çerçevesinde barış girişimlerinin dış politikanın ana eksenini oluşturacağını söylemiş ve olurlarını almıştır.¹⁵⁹

Hükümet değişikliğinin Almanya’da da olumlu karşılandığına dair bir haber metni aynı gün **Tanin** ve **Sabah**’da yayımlanmıştır. Habere göre Alman gazeteleri, Osmanlıdaki hükümet değişikliğini, Türkiye’nin “zincirlerinden kurtulması” olarak değerlendirmektedir. Yine aynı haberde, içinde bulunduğu zor şartlara rağmen Türkiye’nin dörtlü ittifaka sadakati ve cesareti övülmektedir.¹⁶⁰

Sabah ve **Tanin** Alman basınındaki bu değerlendirmeleri, barış lehinde ümidi artıran pozitif bir gelişme olarak değerlendirmektedir. Hükümet değişikliği, mevcut şartlarda müttefiklerimiz nezdinde de iyi ve faydalı bir gelişme olarak görülmektedir. İttihatçıların iktidarı terk etmesi kaos oluşturmayacak, Almanların desteğini ortadan kaldırmayacaktır. Aksine Almanlar da bu gelişmeden memnuniyete duymaktadırlar. İktidarda İttihatçılar olmasa bile Türkiye ittifak hukukunu kâmilten yerine getirdiği için barış girişimlerinde yalnız bırakılmayacaktır. Dolayısıyla halkın sükunetini ve birliğini muhafaza ederek neticeyi beklemesi gerekmektedir.¹⁶¹

Yeni kabine oluştuktan sonra Kutulamare’de esir edilip Büyükağa’ya yerleştirilen İngiliz General Townshend, Bahriye Nazırlığına atanan Rauf Bey’e gönderdiği tebrik mektubunda, eğer istenirse İngiltere ile barış görüşmesi için arabuluculuk edeceğini yazmıştır.¹⁶² Rauf Bey usulen doğru olanın bu teklifi

¹⁵⁸ “Almanya'nın Cevabı ve Hükümetin Vazifesi,” **Sabah**, 15 Ekim 1918, s. 1.

¹⁵⁹ Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni: Siyasi Hatıralarım**, Cilt: 1, İstanbul, Emre Yayınları, 1993, s. 49.

¹⁶⁰ “Osmanlı Kabinesi Hakkında Mütalaat,” **Tanin**, 14 Ekim 1918, s. 3; “Osmanlı Kabinesi Hakkında Mütalaat,” **Sabah**, 14 Ekim 1918, s. 1.

¹⁶¹ “Osmanlı Kabinesi Hakkında Mütalaat,” **Tanin**, 14 Ekim 1918, s. 3; “Osmanlı Kabinesi Hakkında Mütalaat,” **Sabah**, 14 Ekim 1918, s. 1.

¹⁶² Orbay, **Cehennem Değirmeni**, s. 58.

Sadrazam'a götürmek olduğunu söyleyerek Ahmet İzzet Paşa'ya yönlendirmiştir.¹⁶³ Sadrazam mektubu aldıktan sonra kısa bir tereddüt yaşasa da Townshend'la bizzat görüşmüş ve Bakanlar Kuruluna bu teklifi sunmuştur. Toplantıda Sadrazam, önceki hükümet zamanında Almanya'nın teklifiyle sulh için ABD'ye müracaat edildiğini, yine İsviçre vasıtasıyla itilaf Devletleri nezdinde barış girişiminde bulunulduğunu fakat bir netice alınamadığını anlattıktan sonra Bakanlar Kurulu Townshend'in arabuluculuğunu onaylamıştır.¹⁶⁴ Hükümet gizlilik içinde bu çalışmaları yürütürken basın da daha net ve yüksek bir sesle hemen ve münferit olarak mütareke ve barış yapılması taleplerini dile getirmeye başlamıştır.

Gazeteci Ali Kemal'in 17 Ekim'de devralmasından¹⁶⁵ itibaren **Sabah**, Almanya ve İttihatçılar aleyhinde dilini sertleştirmeye başladığı gibi, münferit barış seçeneğini de daha yüksek sesle dillendirmeye başlamıştır. Almanların Kayser Wilhelm'i gözden çıkardığını yazan **Sabah**, "Afak-ı Siyasi"¹⁶⁶ başlıklı yorumunda, hem Almanya'yı hem Wilson'ı hem de İttihatçıları hedef tahtasına koymaktadır. Artık müttefiklerimize ne olacağını düşünmeyi bir kenara bırakıp bizim ne yapacağımızı konuşmamız gerektiğini söylemektedir: "Bir an evvel akd-i sulh edecek miyiz? Etmeli de değil miyiz?" Wilson'ın bize cevap verip vermediği tartışmalarıyla zaman kaybettiğimizi söyleyen **Sabah**, "Almanya'ya, Avusturya'ya cevap cevap üzerine verilsin, bize gelince sükut! Ne garip hal!" diyerek Wilson'ı suçlamaktadır: "Bu harpte bir kerecik olsun kendimizin, vatanımızın menfaatini başkalarının menfaatine müreccih tutmayacak mıyız? Senelerden beri devletimizden ziyade müttefiklerimizi düşündük durduk fakat onlar bizi nasıl, ne derece düşünüyorlar?" sorusunu sorarak zihinleri barışın muhatabı olan İngiltere'ye yönlendirmektedir.

Bir umumi barış olacaksa da Alman-Amerikan ihtilafının giderilebilmesi için bu sürecin uzayacağını ifade eden **İkdam**, daha yüksek sesle münferit barış talebini dile getirmekte ve geçmişe yönelik bir muhasebeye girişmektedir.¹⁶⁷ Bulgaristan'ın

---

¹⁶³ A.e., s. 60

¹⁶⁴ A.e., s. 61, 61.

¹⁶⁵ "Arz-ı Mahsus," **Sabah**, 16 Ekim 1918, s. 1.

¹⁶⁶ "Afak-ı Siyasi," **Sabah**, 18 Ekim 1918, s. 1.

¹⁶⁷ "Müthiş ve Netaici Büyük İnkılabata Doğru," **İkdam**, 18 Ekim 1918, s. 1.

çekilmesiyle birlikte sınırlarımıza dayanan düşman kuvvetleriyle her an çatışma ihtimalinden bahseden **İkdam**, bu saatten sonra kan dökülmesinin zafere hiç bir katkısının olmayacağını yazmaktadır. Eğer hâlâ müşterek sulh girişimlerinden bir menfaat bekleniyorsa, hükümet bunu kamuoyuyla paylaşmalıdır. Halk sabırsızlık alametleri göstermektedir. Böyle bir ihtimal yok ise derhal barış için sınırlarımızdaki İngiliz ve Fransız kuvvetleriyle temasa geçilmelidir.¹⁶⁸

İkdam'a göre, öte yandan sükunetin korunarak içeride daha kapsamlı bir siyasi değişiklik yapılmalıdır. Şimdiye kadar yapılanlar yani hükümet değişikliği İtilaf güçlerini ve ABD'yi tatmin etmeyecektir. Çünkü mesela geçmişin sorumlusu olan İTF henüz tamamen sahneden çekilmemiştir; İTF grubunun adayı Halil [Menteşe] Bey Meclis-i Mebusan Başkanlığına seçilmiştir.¹⁶⁹ Almanya'daki inkılabı bile gayr-ı ciddi bularak daha radikal değişimler isteyen İtilaf güçleri ve ABD, bizim hayata geçirdiğimiz değişimi tatmin edici bulmayacaktır. Muhataplara şu mesajı verecek bir değişim şarttır: "Kuyud-ı salifeden kurtuldu[k]. Artık yeni padişah ile birlikte millet-i masumesinden maada kimse işlerimize karışma[maktadır]."¹⁷⁰

İkdam'a göre "müttefikleri, hem de sadık ve fedakâr müttefikleri Türklerden yüz çevirip anarşik Bolşeviklerle, muahedelerin sarahatine rağmen uyuşan Almanya ile Talat Paşa Hazretleri artık hesabı kesmeli idi."¹⁷¹ Almanya ile olan ilişkimizin bizi zarara soktuğuna dikkat çeken **İkdam**, ittifak hukukunun bir kenara bırakılıp daha evvelden münferit sulh için harekete geçilmesi gerektiğini savunmaktadır ve gecikme için Talat Paşa'yı suçlamaktadır. Bu makalede ilk kez **İkdam**, barış için adres göstermiş, muhatap olarak İngiltere ve Fransa'nın adını zikretmiş ve İTF'nin tamamen sahneden çekilmesi gerektiğini ifade etmiştir. "Biz bu harekete çoktan tevessül etmeliydik" diyerek İTF'nin çekilmesine dair çağrıda geç kaldıklarını da

---

¹⁶⁸ A.h.

¹⁶⁹ **Halil Menteşe'nin Anıları**, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986, s. 66; Gazete haberinde bahsetmemektedir fakat asıl İttihatçı etkisi hükümette kendini göstermektedir. 14 Ekim'de kurulan Ahmet İzzet Paşa kabinesinde Maliye Nazırı olarak Cavit Bey'i, Adliye Nazırı olarak Hayri Efendi'yi, Dâhiliye Nazırı olarak Fethi Bey'i ve Bahriye Nazırı olarak Rauf Bey'i görmekteyiz.

¹⁷⁰ "Müthiş ve Netaici Büyük İnkılabata Doğru," **İkdam**, 18 Ekim 1918, s. 1.

¹⁷¹ A.h. (Burada atıf yapılan Alman-Bolşevik uyuşması için bu çalışmanın 67. sayfasına bkz.)

belirten **İkdam**, basın hürriyetinin olmamasından ötürü bu taleplerini dile getiremediklerinden yakınmaktadır.¹⁷²

İki gün sonra **İkdam**'ı daha sakinleşmiş olarak görüyoruz. Ortak barış ihtimalinin hâlâ geçerli olduğunu, müttefiklerimiz barışı geciktirmeyecek ve onların imzalayacağı hususlar bizi de kapsayacaksa bunun tercih edilebileceğini ifade etmektedir. Bunun kararını verecek olan hükümdür. Dolayısıyla gazetelerin bu konuda halkı ümitsizliğe ve anarşiye sevk edecek yayınlardan kaçınmaları ve hükümete destek olmaları gerekmektedir.¹⁷³

İkdam, ilerleyen günlerde, Almanya'nın henüz Wilson'ı ikna edecek rejim değişikliğini gerçekleştirmediğini fakat bizim barış için Wilson'ın bütün prensiplerini kabul ettiğimizi, ayrıntılarının ve uygulama şartlarının ise barış konferansında konuşulacağını, dolayısıyla bizim hemen münferiden mütareke imzalamamızın önünde bir engel olmadığını savunmaktadır.¹⁷⁴

Peki 18 Ekim'de köklü bir değişim isteyen **İkdam**, hangi gelişmelere istinaden 24 Ekim'de mütarekenin önündeki bütün engellerin kalktığına kanaat getirmiştir? Ahmet İzzet Paşa kabinesi İttihatçı bakanlarla hâlâ görev başındadır. İttihatçı Halil Bey hâlâ Meclis-i Mebusan başkanıdır. Siyaset arenasında başkaca bir değişiklik de yaşanmamıştır. O halde bu tavır değişikliği nereden ileri gelmektedir? Bize göre bu tavır değişikliğinin sebebi 19 Ekim'de İstanbul'da yayınlanan gazetelerin yaptığı toplantıda alınan karardır.

İstanbul'da yayımlanan Türkçe gazetelerin sorumlu müdürleri bir toplantı yaparak 4 maddelik bir deklarasyon yayınlamışlardır. Toplantıya **İkdam** adına Celal Nuri katılmıştır. Ortak metinde, bir kaç günden beri matbuat lisanında görülen şiddete dikkat çekilmiş, bunun böyle devam edemeyeceği dile getirilmiş, savaşta maddi imkânlarının fevkinde bir mücadele sergileyen devletin ve milletin aciz ve zayıf gösterilmemesi, bu yönde yayınlar yapılmaması karar altına alınmıştır. Dördüncü maddede, herkes kendince kurtuluş için fikrini söylemekte serbesttir fakat

¹⁷² A.h.

¹⁷³ "Vaziyet-i Umumi," **İkdam**, 20 Ekim 1918, s. 1.

¹⁷⁴ "Cevabi Notalar ve Münferit Mütareke," **İkdam**, 24 Ekim 1918, s. 1.

milletin mukadderatının tayin edileceği bu zor zamanlarda, memlekette nifak uyandıracak ve kuva-yı milliyeyi kesintiye uğratacak “şahsiyat gürültülerinden” uzak durulmasının altı çizilmiştir.¹⁷⁵ Üzerinde çalıştığımız gazetelerin o günlerdeki yayınlarına bakınca, **İkdam**’ın 18 Ekim tarihli nüshasında gerek Halil Bey’i konu ederek şahsiyat yapması, gerekse daha kapsamlı bir inkılap yapılması çağrısının ve bir an evvel İtilaf güçlerine müracaat edilmesi yönündeki yayınının acizlik göstergesi olarak anlaşıldığı ve rahatsızlık oluşturduğu sonucunu çıkarabiliriz. **İkdam** sözkonusu toplantıda alınan kararlar doğrultusunda dilini ve üslubunu yumuşatmıştır.

2.4. Aydın Valisi Rahmi Bey’in Rolü

Bu aşamada münferit sulh tartışmaları Aydın (İzmir) Valisi Rahmi Bey¹⁷⁶ etrafında konuşulmaya başlanmıştır. Önemli İttihatçı isimlerden biri olan Evranoszade Rahmi Bey (Arslan), Talat ve Mithat Şükrü Beylerle birlikte İttihat ve Terakki’nin üç sivil kurucusundan biridir. İkinci Meşrutiyet’in ilanından sonra Selanik mebusu olarak meclise girmiştir.¹⁷⁷

İTF içinde Talat Paşa’nın en güvendiği dostu ve İttihatçıların sivil aydın kanadından olduğu iddia edilmektedir. Babıali Baskını’yla İTF iktidara gelince 19 Eylül 1913’te Aydın Valiliği’ne atandı.¹⁷⁸ Başka bir kaynak ise bu atamayı tasfiye olarak değerlendirmektedir. 20 Eylül’deki İTF Kongresi’nin en önemli sonuçlarından birinin liberal kanadın tasfiyesi olduğu, Rahmi Bey’in de bu sebeple İzmir’e gönderildiği iddia edilmektedir.¹⁷⁹

¹⁷⁵ “Türkçe Gazeteler Mümessillerinin Bir İçtiması,” **İkdam**, 21 Ekim 1918, s. 2; “Türkçe Gazeteler Mümessillerinin Bir İçtiması,” **Tanin**, 21 Ekim 1918, s. 2.

¹⁷⁶ Evranoszade Rahmi Bey (Arslan), 25 Haziran 1873 tarihinde Selanik’te doğdu. 1893’te kaydolduğu Hukuk Fakültesi’nden mezun olamadan bir jurnal üzerine tutuklandı. Serbest kalınca Avrupa’ya gitti ve 1899’da yurda döndü. Rauf Orbay’a göre Rahmi Bey mebus seçildiğinde devlet politikasını etkileyen önemli aktörlerden biriydi. Devletin menfaatini İngilizlerle dostlukta ve anlaşmada olduğuna inanıyor ve bunun için çalışıyordu. (Orbay, **Cehennem Değirmeni**, Cilt: 1, s. 88; Ayrıca Rahmi Bey hak. bkz.: Yavuz Özmakas, **Koç Bilekli Vali Rahmi Bey’in İzmir Günleri**, İzmir, 2011, Şenocak Yayınları, s. 13.)

¹⁷⁷ Özmakas, **Rahmi Bey**, s. 14.

¹⁷⁸ A.e., s. 15

¹⁷⁹ Balkaya, **Ali Fethi Okyar**, s. 56

Celal Bayar onun hakkında şunları söylemektedir: “Daha ilk günden beri harbe girişimizin aleyhindeydi. Talat Paşa’ya ve arkadaşlarına yanlış yolda olduklarını açıkça söylerdi. Harp devam ettiği müddetçe İzmir’deki İtilaf Devletleri tebaasının normal zamanlardaki gibi yaşamlarına, alışverişte bulunmalarına müsaade etmişti. İzmir’de harp esirlerine iyi muamele edildiği için Britanya hükümetinden teşekkür mektubu bile almıştı.”¹⁸⁰ Burada tespit edilen her iki hususu Rahmi Bey, **Jurnal Doryan**’da yayımlanan ve biraz sonra bahsedeceğimiz üzere büyük yankı uyandıran demecinde kendisi de dile getirmiştir.

İngilizlerin kendisini sevdiklerine dair haberlerinin doğruluk derecesini soran muhabire Rahmi Bey, bunun, İngiliz esirlerine gösterdiği muameleden kaynaklandığı cevabını vermiştir. Türkiye’nin savaşa girişi hakkındaki değerlendirmesinde ise şöyle demektedir: “Daima yanlış bir yol takip ettiğimiz fikrinde idim ve hadisat maatteessüf beni tasdik etti. Talat Paşa’ya harbe devam etmekle memleketi izlal ettiğimizi her fırsatta ihtardan geri durmadım.”¹⁸¹

Rahmi Bey, İngiliz ve Fransızlara karşı savaşı kazanmanın imkânsız olduğunu savunuyor, Türkiye’de görev alan Alman subaylara güvenmiyor, Liman von Sanders’ten nefret ediyordu. İngilizlerin yaşam biçimini seviyor, onlarla vakit geçirmek, sohbet etmek, çay davetlerine katılmaktan zevk alıyordu.¹⁸²

Dönemin İzmir ABD Konsolosu George Horton’a göre “Vali Rahmi Bey Şark ve Avrupa’nın zekasının—ki şüphesiz Musevi atalarından miras kalmıştı—eşit karışımından oluşan bir zekâyâ sahip, son derece dirayetli despotik bir kişi idi.”¹⁸³

Rahmi Bey, 5 Ekim 1918’de Sadrazam Talat Paşa’dan bir mektup aldı. Talat Paşa mektubunda, barış teklifinden sonra iktidarda kalamayacaklarını—çünkü Wilson savaşan hükümetlerle barış görüşmesi yapmak istemiyordu—yeni hükümet kurulacağını, Padişah’ın hükümeti kurma görevini değil ama başkanlığını kabul

¹⁸⁰ Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, İstanbul, Baha Matbaası, 1965, Cilt: 1, s. 40

¹⁸¹ “Sulh İşinde Vaziyetimiz: Rahmi Bey’in Beyanatı,” **Tanin**, 19 Ekim 1918, s. 1, “Münferit Sulh Müzakeratı: Rahmi Bey ile Mülakat,” **Sabah**, 19 Ekim 1918, s. 1.

¹⁸² Özmakas, **Rahmi Bey**, s. 129.

¹⁸³ A.e., s. 16.

ettiğini söyleyerek Rahmi Bey'i İstanbul'a davet ediyordu.¹⁸⁴ Anlaşılan o ki Talat Paşa, İngilizlerle barış görüşmelerine hazırlanırken, İngilizlerin itibar ettiği bir devlet adamının sadrazam olmasını istiyordu.

Rahmi Bey, önce Talat Paşa'nın sonra da İzzet Paşa'nın muvafakatiyle sulh konusuyla ilgilenmeye başladı. 5 Ekim'de Vilayet Yabancı İşler Müdürü Charles Karabiber ve Fransız uyruklu tüccar Edmond Giraud'yu Talat Paşa'nın sulh teklifini içeren mektubuyla birlikte Midilli'deki İngiliz temsilciliğine gönderdi. Temsilcilik, gelen heyeti Selanik Elçiliğine yönlendirdi fakat oradan olumlu cevap alınamadı.¹⁸⁵

Tam bu aşamada hükümet değişikliği oldu ve 14 Ekim'de Ahmet İzzet Paşa Kabinesi kuruldu. Rahmi Bey'in bakanlığı gerçekleşmedi. Rahmi Bey bu süreçte bir kaç defa İstanbul'a geldi. Sadrazam İzzet Paşa ile görüştü ve her iki devlet adamı barış konusunda uzlaştılar.¹⁸⁶ Bu görüşmede üzerinde uzlaşılan bir konu daha vardı. İngilizlerle görüşmeler gizlilik içinde yürütülecekti. Dolayısıyla Townshend'ın İstanbul'dan İzmir'e yapacağı seyahat gizli kalacaktı. Daha önce de belirttiğimiz üzere Kutulamare'de esir alınıp Büyükada'da zorunlu ikamete tabi tutulan İngiliz General Townshend, eğer istenirse İngiltere ile barış görüşmesi için arabuluculuk edebileceğini beyan etmiş ve bu teklif hükümet tarafından uygun bulunmuştu. İngiliz Generali İzmir'e götürme görevi Rahmi Bey'e verildi.¹⁸⁷ Rauf Orbay'ın organizasyonu ile 18 Ekim günü Rahmi Bey Büyükada'dan Townshend'ı ve yaveri Yüzbaşı Tefik Bey'i alarak Bandırma üzerinden İzmir'e götürmüş, oradan da Midilli'ye yolcu etmiştir.¹⁸⁸ Seyahat sorunsuz gerçekleşse de gizlilik korunamamış, Rahmi Bey'in sır olarak verdiği bilgi Emanuel Karasu tarafından yabancı dilde yayın yapan gazetelere servis edilmiştir.

Rauf Orbay'a göre bu sürecin gizlilikle yürütülmesinde iki önemli etken vardır. Birincisi, azınlıkların taşkınlık çıkarmasından endişe edilmesi, ikincisi de

---

¹⁸⁴ A.e., s. 131.

¹⁸⁵ Bayar, **Ben de Yazdım**, Cilt: 1, s. 40, 41.

¹⁸⁶ "Münferit Sulh Müzakeratı: Rahmi Bey ile Mülakat," **Sabah**, 19 Ekim 1918, s. 1.

¹⁸⁷ Orbay, **Cehennem Değirmeni**, s. 64.

¹⁸⁸ A.e., s. 72, 73.

halen Türkiye’de bulunan silahlı Alman askerlerinin terkedildiklerini düşünerek isyan çıkarmalarından korkulmasıydı.¹⁸⁹

Rahmi Bey gizlice Townshend’ı İzmir’e götürürken aynı gün yani 18 Ekim 1918’de **Jurnal Doryan** gazetesinde bir mülakatı yayımlandı.¹⁹⁰ Bu mülakat 19 Ekim tarihli gazetelerde geniş yankı buldu.

Tanin, 19 Ekim tarihli nüshasında hem mülakatın tamamını hem de hükümetin tekzibini yayımladı. Mülakatın tartışmalara konu olan bölümü Rahmi Bey’in münferit sulh hakkındaki görüşleriydi.

Muhabirin sözkonusu sulhün münferit bir sulh mü olduğu sorusuna olumlu yanıt veren Rahmi Bey, hükümetin münferit bir sulh yapması gerektiğini, Almanya’nın Osmanlı arazisi düşman tarafından tahliye edilmeden evvel sulh talep etmekle ittifak anlaşmasını feshettiğini ileri sürmüştür. Rahmi Bey bu durumda ittifakın ortadan kalkmış olduğunu iddia ederek şöyle söylemiştir: “Biz istediğimiz sulhü, selamet-i hükümetin icab ettiği sulhü yapmaya serbestiz.”¹⁹¹

Bunun üzerine hükümet bir tekzip yayınlayarak Almanya’nın barış girişimine muvafakat verdiklerini, dolayısıyla iki devlet arasındaki akdin feshinden söz edilemeyeceğini bildirmiştir.¹⁹²

Mülakata tepki veren Almanya’nın İstanbul Büyükelçisi Kont Brinsdorf şu açıklamayı yapmıştır: “Rahmi Bey’in bu beyanatta bulunduğu inanamıyorum. Çünkü bu kadar yüksek rütbede bir memur, kendi hükümetinin mesleğine daha ziyade vakıf olmak gerekir. Almanya’nın Amerika reis-i cumhuruna gönderdiği nota hükümet-i Osmaniye ile biltilaf ve onun muvafakat-ı tammesi istihsal edildikten

---

¹⁸⁹ A.e., s. 63.

¹⁹⁰ Özmakas, **Rahmi Bey**, s. 138.

¹⁹¹ “Sulh İşinde Vaziyetimiz: Rahmi Bey'in Beyanatı,” **Tanin**, 19 Ekim 1918, s. 1.

¹⁹² “Tekzib (Rahmi Bey),” **Tanin**, 19 Ekim 1918, s. 4

sonra gönderilmiştir. Binaenaleyh Almanya tarafından mukavelenin nakzedilmiş olması mevzuubahs olamaz.”¹⁹³

Basın, Rahmi Bey’in sık sık İstanbul’a gelişiyle bu mülakatta söylediklerini birleştirtince onun barış görüşmelerinin merkezinde olduğu ve hatta İngilizlerle görüşmelerin başladığı yönünde yayınlar yapmıştır. **Tanin** hem Rahmi Bey’in münferit sulh lehindeki beyanatından hem de İngilizlerle görüşme iddialarından rahatsız olmuş, “zekası, muhakemesi ve ketumluğu herkesçe bilinen Rahmi Bey’in bu beyanatı vermiş olduğuna inanılmaması” gerektiğini yazmıştır.¹⁹⁴ **Sabah**’ın ise hem beyanattan hem de görüşmelerin başlamış olduğu iddialarından memnuniyet duyduğu görülmektedir.¹⁹⁵ **Sabah**, ertesi günkü nüshasında Rahmi Bey’in görüşmelere katılmadığına dair Dahiliye Nezareti’nin tekzibini yayınlasa da hemen aynı haberin altında Rahmi Bey’in görüşmelere katıldığına dair kuvvetli şayialardan bahsetmekten geri durmamıştır.¹⁹⁶ **İkdam** ise hem iddialara inanmama hem de münferit sulhe karşı çıkma evresindedir henüz.¹⁹⁷

Gerçekte iddiaların bir kısmı doğru, bir kısmı yanlıştır. Rahmi Bey barış görüşmelerinde aktif rol almıştır fakat bizzat müzakere heyetinde bulunmamıştır. 24 Ekim 1918’de İngiliz heyetinden gelen mütareke yönündeki olumlu cevabı Sadrazam’a ilettikten sonra 25 Ekim’de valilik görevinden alınmıştır.¹⁹⁸ Kasım ayının başlarında yurtdışına kaçtığı haberleri¹⁹⁹ yayılsa da **İkdam**’a bir telgraf göndermiş, “İzmir’de oturuyorum. Kaçmaya hiç bir sebep olmadığı için firarımdan bahsetmek makul değildir”²⁰⁰ diyerek bu haberleri tekzip etmiştir.

Mütareke ve sulh için ilk somut adımın atıldığı gün **Tanin**, münferit sulh ve mütareke lehinde ya da aleyhinde bir değerlendirme yapmadan, gazetelerin

¹⁹³ “Rahmi Bey’in Beyanatı Etrafında: Almanya Sefirinin Beyanatı,” **Tanin**, 20 Ekim 1918, s. 3; “Alman Sefiri ve Sulh-i Münferit Fikri,” **İkdam**, 20 Ekim 1918, s. 1; “Rahmi Bey’in Mutavassıtlık Vazifesini Tekzib,” **Sabah**, 20 Ekim 1918, s. 1.

¹⁹⁴ “Rahmi Bey’in Beyanatı Etrafında: Almanya Sefirinin Beyanatı,” **Tanin**, 20 Ekim 1918, s. 3.

¹⁹⁵ “Rahmi Bey’in Mutavassıtlık Vazifesini Tekzib,” **Sabah**, 20 Ekim 1918, s. 1.

¹⁹⁶ A.h., s. 1.

¹⁹⁷ “Münferit Mütareke,” **İkdam**, 21 Ekim 1918, s. 1.

¹⁹⁸ “Rahmi Bey’in Azli,” **Tanin**, 26 Ekim 1918, s. 3.

¹⁹⁹ “Rahmi de Savuşmuş,” **İkdam**, 6 Kasım 1918, s. 2.

²⁰⁰ “Rahmi Bey,” **İkdam**, 8 Kasım 1918, s. 2.

haberlerini hedef alarak, hükümet tarafından resmi bir açıklama yapılmadığı sürece konunun gündem yapılmaması gerektiği üzerinde durmuştur: “İbtida Aydın Valisi Rahmi Bey’in etrafında toplanan bu rivayetler hükümetin tekzibinden sonra başka isimleri mutavassıt gibi göstermiştir. Galib Kemali Bey’den, esir İngiliz Generali Townshend’dan, hatta şehzadegân hazeratından birinin müzakereye iştirakinden bile bahs olunmaktadır. Biz zannediyoruz ki gerek müşterek ve gerek münferit bir sulh akdi, ancak hükümetin elinde bulunan vesaik ve malumata müsteniden kararlaştırabileceği bir şeydir. Münferit bir sulh veya münferit bir mütareke müzakeresine teşebbüs edilebileceği bir halde de bu müzakereler bir neticeye müncer oluncaya kadar gerek müzakere cereyanını idare ve gerek tavassut edecek memurin-i siyasiyeyi tayin yine hükümete aittir. Hükümet bunu ilan etmek istemedikçe keşfe bile çalışmamak lazımdır. Çünkü ne halk ne de gazeteciler, vekayi-i siyasiyenin suret-i cereyanını ve icabatını takdir edebilecek malumata sahip değildir.”²⁰¹

İkdam ise 26 Ekim’de “Muharebe, İtilafın muvaffakiyeti ile nihayet buldu” cümlesiyle savaşın sonucunu ilan etmekte ve Osmanlı-İtilaf mütarekesinin bir kaç gün içinde müjdeleneyeceğini yazmaktadır.²⁰² **İkdam** bu vesileyle savaşın ve Almanya ile ilişkilerin muhasebesini de yapmaktadır. Bu sonucun bazılarının iddia ettiği gibi önceden tahmin edilemeyeceğini, ABD’nin savaşa girebileceğine ihtimal verilmediğini fakat İngiltere’nin “sakinane bir siyaset takip ederek” her iki okyanustaki pozisyonunu ABD ve Japonya’ya devredip çeşitli vaatlerde bulunarak bu devletlerin desteğini aldığını yazmaktadır. Bu muhasebe çerçevesinde Almanya’nın da pek çok hatası olduğunu savunmaktadır. **İkdam’a** göre Almanya’nın başlıca hataları şunlardır:

1. Amerika’yı gücendirmesi. Almanya, ABD’nin savaşa mali ve askerî olarak müdahale edebileceğini hesap etmemiştir.
2. Rusya’yı ve Romanya’yı fazla ezmiştir. Rusya’ya sert müdahalede bulunması Çarlık rejimini zayıflatmış, “Bolşevik denilen intizam ve medeniyet düşmanı haydutlar” bu sayede hükümet kurabilmişlerdir. Yani **İkdam’a** göre

²⁰¹ “Sulh İşinde Vaziyetimiz,” **Tanin**, 24 Ekim 1918, s. 1.

²⁰² “Sulhe Doğru,” **İkdam**, 26 Ekim 1918, s. 1.

Almanya, Rusya'daki güç dengesini bozmayacak şekilde ölçülü hareket ederek içerideki anarşinin devam etmesini sağlayabilirdi. Bu sayede Bolşevikler hükümeti kuramadığı gibi, Almanya'ya da rejim ihraç edemezlerdi. Zira Rusya'daki Bolşevik devriminden sonra—yoksulluk, salgın hastalık gibi başka sebeplerle birlikte—Almanya'da solun etkisi artmış, daha örgütlü olarak grevler yaygınlaşmış ve bu süreç kısa sürede cumhuriyetin ilanına etki etmişti.

3. Alman askerleri Fransa'dan çekilirken şehirleri tahrip etmişlerdir. Her ne kadar Almanya bunu savaşın olağan sonucu olarak göstermeye çalışsa da tarafsız basın bu tahribatı görmüş ve yazmıştır. 17 Ekim nüshasında bu konuda Alman yetkililerin açıklamalarına itibar ederek geri çekilirken bir takım tahribatların oluşmasını savaşın olağan sonucu olarak gören **İkdam**, şimdi bunun bir hata olduğunu dile getirmektedir.
4. Brest-Litovsk anlaşmasına ek olarak anarşist Bolşeviklerle aleyhimize anlaşma imzalamışlardır. Talat Paşa bu anlaşmayı durdurmak için Berlin'e kadar gitmiş fakat sonuç alamamıştır. Oysa Londra'ya gidip Almanya'dan bunun intikamını almalıydı. **İkdam** burada Kafkasya problemine atıf yapmaktadır.²⁰³ Brest-Litovsk Anlaşmasından sonra Rusya'nın boşalttığı Kafkasya'da Almanya-Türkiye rekabeti yaşanmaya başlanmıştı. Kars, Ardahan ve Batum vilayetlerinin Türkiye'ye iadesinin kararlaştırıldığı Brest-Litovsk Antlaşmasına ek olarak 3 Mart 1918'de imzalanan Türk-Rus Antlaşması Kafkasya'da krize neden oldu. Antlaşmaya göre Rusya bölgede bir tümenden fazla asker bulunduramayacakken Türkiye ordusunu savaşa hazır halde tutabilecekti. Odak hedef Bakü petrolü ve bu petrolün nakil noktası olan Batum limanı idi.²⁰⁴ Bölgede Türk nüfuzunun artmasına Gürcüler ve Ermeniler razı değillerdi. Sorunun çözümü için toplanan Trabzon Konferansı'nda (14 Mart 1918) Türkiye bu vilayetleri Brest-Litovsk Antlaşmasına dayanarak almak isterken Ermeniler ve Gürcüler sözkonusu

²⁰³ “Müthiş ve Netaici Büyük İnkılabata Doğru,” **İkdam**, 18 Ekim 1918, s. 1.

²⁰⁴ ²⁰⁴ Bülent Gökay, **Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)**, çev.: Sermet Yalçın, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s. 22.

antlaşmanın kendilerini bağlayıcı olmadığını söyleyerek bu talebi reddettiler. Bunun üzerine Türkiye askerî hareket başlattı ve Transkafkasya Cumhuriyeti'nden²⁰⁵ yeni taleplerde bulundu. Bu talepler Türkiye'nin Kafkasya'yı topraklarına katmak istediği yönünde kuşku uyandırdı ve Almanların tepkisine sebep oldu. Kriz üzerine Hindenburg Enver Paşa'ya hitaben yazdığı mektupta, bölgede kendilerinden habersiz imzalanacak anlaşmaları kabul etmeyeceğini, Brest Antlaşmasının kararlarına uyulmasını, aksi takdirde kendilerinin de bağımsız hareket edeceklerini ve hatta işbirliğine devam edemeyeceğini bildirdi. Hindenburg'un restine karşılık Enver Paşa, "Kuzey ve Doğu Kafkasya Müslümanlarına vaat ve temin eylediğim yardımı geri almanın bence olanağı yoktur"²⁰⁶ diyerek direnmiş, konuyu Padişaha taşıyacağı ve Başkomutanlık Vekaletinden affını isteyeceği cevabını vermiştir.

Osmanlı ordusu ilerlemesini sürdürürken Gürcistan bağımsızlığını ve Almanya'nın himayesine girdiğini ilan etti.²⁰⁷ Tiflis'teki Alman birlikleri komutanı von Kress ittifak hukukunu hiçe sayarak Gürcülerle birlikte Türkiye'ye karşı tavır aldı. 27 Ağustos 1918'de Almanya da Rusya ile Brest-Litovsk'a ek bir antlaşma imzaladı. Antlaşmanın üçüncü maddesine göre "Almanya, bir üçüncü devlet ordusunun Bakü sancağına ve ona bitişik Cevat, Şemah ve Kuba sancaklarına girmemesi için nüfuzunu kullanacaktı."²⁰⁸ Buradaki üçüncü devlet Türkiye idi. Osmanlı Hükümeti bu antlaşmayı protesto etti. Türkiye'nin ilerleyişini karşısında hiç olmazsa bir taburla savaşa katılıp böylece Bakü'ye girmek isteyen Almanya'nın bu isteği de kabul

---

²⁰⁵ Azeri, Gürcü ve Ermenilerin yaşadığı Kafkas Dağlarının güneyinde, Nisan 1918'de Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan temsilcilerinden oluşan **Seym**'in (temsilciler meclisi) ilan ettiği bağımsız, demokratik, federatif cumhuriyet. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Bülent Gökay, **Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)**, çev.: Sermet Yalçın, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997; Halil Bal, "**Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi (1914-1918)**," İstanbul, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1996.)

²⁰⁶ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996, Cilt: IX, s. 531.

²⁰⁷ Gökay, **Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye**, s. 29, 39.

²⁰⁸ Halil Bal, "**Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi (1914-1918)**," İstanbul, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1996, s. 181.

edilmedi.²⁰⁹ Talat Paşa bu sorunları çözmek üzere 6 Eylül 1918’de Berlin’e gitmiş ve Almanya ile kopma noktasına gelen ilişkileri tamir etmiştir.²¹⁰

Birinci Dünya Savaşı’nın müttefik iki ülkesinin henüz savaş devam ederken Kafkasya’daki mücadelesi ittifak bağının kırılganlığı hakkında bir gösterge olarak değerlendirilebilir.

Türkiye’nin Almanya’yı terk etmesi gerektiği düşüncesine Amerika’dan destek geldiğine dair Mondros Mütarekesi’nin imzalanacağı gün çıkan bir haber ise **Sabah**’ta yayımlanmıştır. **Times** gazetesine göre, “Hükümet-i Osmaniye Almanya ittifakını terk edip münferit teşebbüslerde bulunursa daha müsait bir muameleye mazur kalabileceği şüphesizdir”²¹¹ ki zaten Türkiye bu tarih itibarıyla Almanya’yı terk etmiş ve 30 Ekim’de Mondros Mütarekesi’ni imzalamıştır.

2.5. Münferit Sulh Girişimlerine Almanya’nın Tepkisi

Bu bölümde cevabını arayacağımız son soru işe şudur: Münferiden imzaladığımız Mondros Mütarekesi Almanya’da nasıl karşılanmıştır, oradaki değerlendirmeler basınıma nasıl yansımıştır?

İkdam’ın Berlin’den gelen bir telgrafa dayandırdığı 1 Kasım tarihli haberine göre Alman gazeteleri, Bulgaristan’ın savaştan çekilmesinden sonra Türkiye’nin savaşa devamına imkân kalmadığını takdir ederek mütarekeye itiraz etmemektedirler. Aynı gazeteler, iki ülke arasında askerî ittifak bozulsaydı barıştan sonra siyasi ve ekonomik birlikteliğin devamına inanmaktadırlar. **İkdam** bu beklentiye şöyle karşılık vermektedir: “Bunun artık mümkün olamayacağını kendileri de anlamalıdır.”²¹² Bu değerlendirme mütarekenin ilanından önce yapılmıştır. Mütarekenin ilanından bir hafta sonra ise **İkdam**, Almanya’dan yukarıdaki yaklaşımın aksine bir haber geldiğini yazmaktadır. Buna göre Alman hükümetinin yarı resmi gazetesi olarak nitelenen **Norddeutsche Allgemeine**

²⁰⁹ A.g.t., s. 182.

²¹⁰ Mustafa Çolak, **Komitenin Ruhu Talat Paşa**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2018, s. 143-154.

²¹¹ “Times’ın Mühim Bir Makalesi,” **Sabah**, 30 Ekim 1918, s. 1.

²¹² “Münferit Mütareke Müzakeratı Etrafında,” **İkdam**, 1 Kasım 1918, s. 1.

Zeitung, Türkiye'nin ittifaktan ayrı mütareke imzalamasını Almanya'nın protesto ettiğine dair bir makale yayımlamıştır. **İkdam** bu yaklaşımı reddetmekte ve Türkiye'nin mütareke görüşmelerinden önce Almanya ve Avusturya hükümetlerini bilgilendirerek olurlarını aldığını ileri sürmektedir.²¹³

Netice itibariyle; 1918 yılının güz aylarına ilerlerken savaşın sona ereceğinden herkes emindi. Ateşkes ve barış artık çok yakındı, bundan şüphe yoktu. Asıl soru, barışın şartları ne olacaktı, mağluplar hangi bedelleri ödeyeceklerdi? İncelediğimiz üç gazete de bu görüşteydi. Türkiye'nin öncelikli amacı mümkün olduğunca az bedel ödemekti.

Bunun için evvela müşterek sulh için çaba harcandı. Yani müttefiklerimizle birlikte barış masasına oturursak daha güçlü bir blok olarak pazarlık gücümüzü artırır, zararımızı hafifletiriz diye düşünülmekteydi. Ayrıca savaş boyunca müttefiklik hukukuna riayet eden Türkiye'nin barış sürecinde de aynı tavrını sürdürmesi ahlakî bir gereklilik olarak görülüyordu.

Wilson İlkeleri barış için iyi bir çerçeve olarak kabul ediliyordu. Yakın ve uzak vadede, yerel ve küresel ölçekte barışı sağlayacak, “adalet ve müsavat” dünyası kurulacaksa sözkonusu ilkeler bu imkânı sağlayabilirdi. Ayrıca yeni düzenin kurulması ve işlemesi için jeo-stratejik konumu itibariyle Türkiye'nin haklarının dikkate alınmasının zorunlu olduğu muhataplara deklare ediliyordu.

Fakat ABD-Almanya görüşmelerinin uzaması, Bulgaristan'ın savaştan çekilmesiyle Almanya ile Türkiye arasında kara bağlantısının kesilmesi ve İtilaf kuvvetlerinin sınıra dayanması, ülke içindeki yoksulluk, bezginlik ve yorgunluk gibi nedenlerle kamuoyunda oluşan sabırsızlık ve huzursuzluk “münferit sulh” alternatifini gündeme taşıdı. Türkiye pekala tek başına da barış masasına oturabilir düşüncesi gittikçe ağırlık kazandı. Zaten Almanya'nın Türkiye'den habersiz barış girişimlerinde bulunduğu, Wilson'la yazışmalarında Türklerin haklarının konu edilmediği, Kafkasya hakkında Bolşeviklerle Türkiye aleyhine anlaşma imzaladığı gibi münferit sulhü meşrulaştıracak argümanlar basında yer alıyordu.

---

²¹³ “Hükümet-i Osmaniye ve Almanya Arasında,” **İkdam**, 7 Kasım 1918, s. 1.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜTAREKE DÖNEMİ

Osmanlı Devleti görüşmelere Almanya'dan sonra başlamasına rağmen, ateşkes anlaşmasını ondan daha erken bir tarihte imzaladı (30 Ekim 1918). Almanya hem muhataplarıyla anlaşmakta güçlük çekiyor hem de iç politikada sorunlar yaşıyordu. İşçi ayaklanmaları, grevler ve donanma içinde çıkan isyanlar, Alman yönetimini, barış için Wilson'ın şart koştuğu reformları hızlandırmaya zorladı. 28 Ekim'de Alman donanması son bir hamle yapmak istemiş fakat denizciler arasında isyan çıkmıştı. 3 Kasım'da Kiel'de başlayan gösteriler isyana dönüşerek bütün Almanya'ya yayılmıştı. Yerel yönetimlerin yerini işçi, denizci ve askerlerden oluşan konseyler almıştı. Silahlı isyan tartışılıyordu.²¹⁴ Prens Georg von Hertling 30 Eylül 1918'de İmparator II. Wilhelm tarafından görevden alındı ve Meclis'e daha çok yetki verileceği vaadiyle 3 Ekim 1918'de onun yerine liberal bir isim olarak bilinen Prens Max von Baden getirildi. Von Baden'e ateşkes görüşmeleri sürecini, Meclis'teki muhalif partilerin katılımıyla kurulacak sivil hükümet aracılığıyla yürütmesi için görev verilmişti. Hesaba göre, yenilgiyi bir türlü kabullenmeyen Alman ordusu böylece onur kırıcı duruma düşmekten kurtulacaktı.²¹⁵ Tam bu aşamada Almanya'da hükümet değişti ve Alman Sosyal Demokrat Partisi lideri Friedrich Ebert başbakan oldu. Ardından aynı gün II. Wilhelm ülkesini terk ederek Hollanda'ya sığındı (9 Kasım 1918). Ebert ve Scheidemann önderliğinde bir araya gelen sosyalistler, adını meclisin toplandığı şehirden alan Weimar Cumhuriyeti'ni ilan ettiler (9 Kasım 1918).²¹⁶

---

²¹⁴ Mary Fulbrook, **Almanya'nın Kısa Tarihi**, çev.: Sabri Gürses, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, Ekim 2018, s. 155; Nihat Yılmaz, "Weimar Dönemi ve Öncesinde Meydana Gelen Siyasi Çekişmeler ve Ekonomik Krizlerin Alman Sosyal Demokrat Partisi Bağlamında Bir Değerlendirmesi," **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 1, 2013, s. 80.

²¹⁵ Fulbrook, **Almanya'nın Kısa Tarihi**, s. 155; Bülent Bilmez, "Yüzüncü Yılında Almanya Devrimi (1918-19), (çevrimiçi) <https://www.artigercek.com/haberler/yuzuncu-yilinda-almanya-devrimi-1918-19-iii>, 20 Ocak 2019.

²¹⁶ Yılmaz, "Weimar Dönemi ve Öncesinde Meydana Gelen Siyasi Çekişmeler..." Cilt: 15, Sayı: 1, 2013, s. 79; Fulbrook, **Almanya'nın Kısa Tarihi**, s. 156; Mark Mazower,

Yeni kurulan Alman hükümeti Fransızlarla Rethondes Ateşkes Antlaşmasını imzalayarak İtilaf devletlerine teslim oldu. 11 Kasım 1918’de saat 11’de imzalanan antlaşma akşam saat 6’da yürürlüğe girdi.

3.1. Türk Basınında Alman Mütarekesi

Sabah’ın bu ateşkese oldukça ilgisiz kaldığı söylenebilir. 13 Kasım tarihli nüshasında Fransız ajansına dayanarak haberleştirdiği antlaşmayı Fransa’nın zaferi olarak sunduktan sonra, 5 maddelik bir mütareke metni yayımlamıştır. Bu maddeler Alman donanmasının, silah ve mühimmat fabrikalarının, Heligoland adası ile iki kalenin İtilaf kuvvetlerine teslimi ile Ren nehrinin sol kıyısına kadar olan alanın işgal edileceği şeklinde özetlenmiştir.²¹⁷

İkdam ise hem mütareke maddelerini detaylı olarak yayımlamış hem de bir makale ile gelinen durumu yorumlamıştır.²¹⁸ “Deutschland über alles (Almanya her şeyin fevkindedir)” başlığıyla yayımlanan makalede, 1871’de kurulan Alman İmparatorluğu’nda köylüsünden imparatoruna kadar herkesin bu ideal uğruna çalıştığı, çok çalıştığı ve hedefine ulaştığı anlatıldıktan sonra, bu emperyalist düşüncenin aynı zamanda sonlarını getirdiği ileri sürülmektedir. “Kahve dövücünün hık deycisi” durumuna düşen Talat ve Enver bu emperyalist düşüncenin farkına varamamışlardı. “Böyle bir ideale sahip olan Almanya eğer savaşı kazansaydı elbette bizi de esir edecekti” diyen **İkdam**, şu soruyu soruyordu: Almanya kendi idealinin peşindeydi, peki bize ne oluyordu?

İkdam ilk kez böyle bir iddiada bulunmaktadır. Ekim ayının ortalarına kadar müşterek sulhü savunmuş, dolayısıyla Almanya ile birlikte hareket etmemiz gerektiğinin altını çizmiş olan **İkdam**, aşama aşama bu noktaya gelmiştir. İlerleyen günlerde kısmen geri adım atacak olsa da 18 Ekim nüshasında münferit sulhü savunanların safında yer almış, 26 Ekim tarihinde yayımladığı bir makalede Kafkaslarda Bolşeviklerle aleyhimize anlaşma imzaladığı için Almanya’yı suçlama

---

Karanlık Kıta Avrupa’nın 20. Yüzyılı, çev.: Mehmet Morali, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ekim 2003, s. 5.

²¹⁷ “Fransa Muzafferiyet-i Katiyesini Tesid Ediyor,” **Sabah**, 13 Kasım 1918, s. 1.

²¹⁸ “Deutschland über alles,” **İkdam**, 14 Kasım 1918, s. 1.

noktasına evrilmiştir. Mütareke imzalanıp ilişkiler tamamen kesildikten sonra ise Almanya'nın kaybetmesinden memnuniyet duyar olmuş ve şayet kazansalardı Türkiye'yi kolonileştireceklerdi düşüncesini dile getirmiştir. Almanya'ya bakıştaki sözkonusu değişikliğin sebebinin konjonktürel olduğu görülmektedir.

İkdam'a göre İtilafçılar önce dörtlü ittifakın diğer üç üyesiyle mütareke imzaladılar ve Almanya'yı tek başına bıraktılar. Ta ki, istedikleri şartları kabul ettirerek bir daha ayağa kalkamayacak hale getirsinler. Zaten mütareke şartları da bunu göstermekteydi. Şartlar diğer üç devletinkinden çok daha ağırdı ve Almanya'nın kolunu kanadını kırmıştı.²¹⁹

Genel bir değerlendirme yapacak olursak, Almanya'daki siyasi süreç Türk basını tarafından da ilgiyle takip ediliyordu. Basın konuya iki temel noktadan yaklaşıyordu. İlkın tüm gazeteler barışın bir an önce gelmesini destekliyordu. Dolayısıyla Almanya'nın attığı her adım bu hedefle münasebetine göre değerlendiriliyordu. İkincisi, barış düzeninin Wilson Prensipleri çerçevesinde şekilleneceğine inanılıyordu. Bu nedenle Wilson'ın şart koştuğu iktidar değişimini ve hatta rejim değişikliğini destekliyorlardı. Wilson savaşan hükümetlerle barış yapmak istemiyor, hükümetlerin değişmesini talep ediyor ve meclis iradesine dayanan hükümetlerle muhatap olmak istiyordu. Gazeteler bu konuda bir direnç gördüklerinde eleştiriyor ve Türkiye'nin Almanya ile olan ilişkisini sorguluyorlardı. İncelediğimiz gazetelerden **Tanin**'in yaklaşımı diğer iki gazeteden (**İkdam** ve **Sabah**) içerik olarak değilse de üslup olarak farklılık arz ediyordu.

---

²¹⁹ A.h.

Mütareke şartları: 1. Ren nehrinin (vilayetinin) istilasını 30 günde sona erecek
2. Alsas-Loren'deki bütün şimendiferler teslim edilecek.
3. Rusya, Romanya ve diğer tüm ülkelerdeki Alman askerleri geri çekilecek.
4. Almanya bütün sivil ve asker esirleri teslim edecek fakat Alman esirler için mütekabiliyet uygulanmayacak.
5. Brest-Litovsk ve Bükreş antlaşmaları iptal edilecek dolayısıyla Ukrayna devleti olmayacak.
6. Almanya bütün deniz gücünü teslim edecek.
7. Ağır ve hafif silahlar ile mühimmatlarını ve tüm silah ve mühimmat fabrikalarını teslim edecek.
8. Baltık denizinde İtilafçılar serbestçe dolaşabilecek.
9. Alman limanları işgal edilebilecek ve torpidolar temizlenecek.
10. Almanya savaşta ele geçirdiği tüm gemileri ve malzemeleri iade edecek.
11. Barış görüşmelerinde İtilafçıların talepleri koşulsuz kabul edilecek.

3.2. Türk Basınında Almanya’da Rejim Değişikliği

3 Ekim’de “Almanya’da Kabine Buhranı”²²⁰ başlıklı analizinde **Tanin**, Prens Georg von Hertling’in görevden alınmasını değerlendirmektedir. Hertling ile ilgili tasarrufu “görevden alma” değil “istifa” olarak sunan **Tanin**, gerekçe olarak Alman siyasetinin geçirmekte olduğu inkılabı göstermektedir. Bulgaristan’ın tek başına ateşkese ve barışa karar vermesi veya cephedeki gelişmeler asıl gerekçe değildir. Bunlar ancak süreci hızlandırmış olabilir. Bu gelişmeler olmasaydı da Hertling istifa edecekti. Savaşın önce Avrupa’da, mutlakîyet idaresinden demokrasiye doğru açılan siyaset yelpazesinde ortada bir pozisyon alan Almanya, kendi içindeki gelişmeye, ilerlemeye uygun bir değişim geçirmektedir.

Her ne kadar **Tanin**, “Her milletin geçirdiği siyasi inkılapları mümkün olduğu kadar kansız vücuda getirmiş olan müttefik imparatorluk, bilhassa hükümdarlarının basiret ve durbinliği sayesinde büyük kargaşalıklara uğramaksızın şimdiye kadar muntazam bir tekâmül yolu takip etmiştir. Gerek handan-ı hükümdarının millete samimen merbut ve umum tarafından mahbub olması ve gerek Alman milletinin hususi seciyeleri sayesinde bugün yeni başlayan cereyan da aynı vechile sakinane ve tamamıyla usuli bir şekilde vücut bulmaktadır” dese de hakikat bambaşkadır. Donanmada çıkan isyan, sokak olayları ve bu analizin yayımlanmasından bir hafta sonra İmparator’un ülkesini terk etmek zorunda kalması bize başka bir görüntü sunmaktadır. **Tanin**’e göre, Almanya’da parlamenter demokrasi taraftarı olan partiler zaten Bismarck’ın hazırladığı anayasanın tadilini ve hükümetin meclise karşı sorumlu olmasını isterken ve bu yönde adımlar atılırken; Almanya hakkında doğru yanlış pek çok haber uyduran İtilaf gazeteleri ve siyasetçilerinin “milletin fikirlerine tercüman olmayan bir hükümetle müzakere yürütmeyiz” diyerek baskı uygulamaları, Alman dayanışma ve İttihatını bozmak amacını taşımaktadır.

---

²²⁰ “Almanya’da Kabine Buhranı,” **Tanin**, 3 Ekim 1918, s. 1

Reichstag'da çoğunluğu oluşturan üç parti bir araya gelerek, "19 Temmuz (1917) Kararları"²²¹ başlığıyla bir barış programı hazırlamışlar, hükümet bunu kabul etmiş fakat İtilaf Devletleri yeterli bulmamıştı. Bu kararlara atıf yapan **Tanin**, "Hakimiyet-i milliye esaslarında ittihat etmiş olan fırkalar bu defa da tamamıyla parlamentodan neşet eden parlamentarizm esaslarına riayet edecek olan bir hükümete lüzum görüyorlardı. Bu evsafı haiz olmayan Hertling hükümetinin çekilmesi bu emelin husulüne imkân ve meydan bırakmak lüzumundan ileri gelmiştir. Yoksa ne Kont Hertling ve rüfekasının şahıslarına ne de takip eyledikleri siyasete ait bir adem-i itimaddan neşet etmemiştir" yorumunda bulunmaktadır.

Bütün bu çekimserliğine ve gerçeklere dayanmayan yorumlarına rağmen **Tanin**, mevcut buhranı "müttefik imparatorluğun hayat-ı siyasisinde yeni bir tekâmül safhası" olarak yorumlamaktadır. Hertling'in gidişine üzülmekle birlikte "müttefik imparatorlukta yeni tecelli eden tekamül-i siyasi[nin] (...) şayan-ı memnuniyet bir keyfiyet" olduğunu kabul etmektedir. Ve nihayet "yeni kabine iş başına geçip de Almanya'da hakimiyet-i milliye usulünü de tesis eyledikten sonra İtilaf Devletleri bu hükümetle de sulh mükâlemesine girişmemek için yeni bir sebep ve vesile bulacaklar mı?" diye sorarak **Tanin**, bütün bu değişim sürecinin asıl saikini itiraf etmek zorunda kalmıştır. Yani **Tanin**, Almanya'daki değişimin, şartların zorlamasıyla değil iç dinamiklere dayalı doğal bir seyir izlediğini iddia etse de İtilaf Devletlerinin barış için değişim talebini gizleyememektedir.

İTF taraftarı olan **Tanin**, yukarıdaki analizinde aslında Almanya aynasında Türkiye okuması yapmaktadır. Meşrutî monarşi yönetimi, hükümetin ve ordunun meclisin denetiminin dışında olması, savaşı yöneten aktörlere karşı içeride ve dışarıda gösterilen tepki Almanya ve Türkiye'nin ortak özellikleridir. Wilson'ın barış için mevcut yönetimlerin değişmesi şartı Almanya gibi Türkiye için de geçerlidir. Eğer barış istiyorsak Almanya'da olan siyasi değişimin benzeri Türkiye'de de olmak zorundadır. Bu gerçeğin farkında olan **Tanin**, barışı da tehlikeye atmayacak bir şekilde, 'evet bir değişim olacak ve biz bunu iç dinamiklerimizle yapacağız, başka ülkelerin dayatmasıyla değil' demek istemektedir. Ayrıca içerideki siyasileri ve

²²¹ Erich Ludendorff, **Birinci Dünya Savaşı'nda Gördüklerimiz ve Yaşadıklarımız**, yay. haz.: Asiye Yıldırım, İstanbul, DBY Yayınları, 2014, s. 435, 453.

gazeteleri dış güçlerin oyuncağı olmamaları yönünde uyarmaktadır. Yumuşak geçiş amaçlanmaktadır.

Sabah, Hertling'in istifasını iki cümlelik yorumla vermektedir: “Bu hadise Almanya'daki demokrasi cereyanlarının bir galebesi olarak telakki edilmelidir. Yeni nazırlar sosyal demokratlardan intihab edilecektir.”²²²

İkdam ise bu süreci şu şekilde yorumlamaktadır: “Almanya hükümetinin ve bilhassa bunların içindeki Prusya Krallığı'nın parlamentarizme, bilakaydüşart meşrutiyete (...) doğru yürümesi muazzamat-ı hadisattandır. (...) bu asır demokrasi asırdır. Düvel-i merkeziye de bu cereyana kapılmıştır.”²²³ **İkdam**, bu gelişmelerin barışı kolaylaştıracağını ifade etmektedir.

Almanya'daki siyasi partilerin tanıtıldığı uzunca bir makale yayımlayan **Tanin**,²²⁴ demokratikleşme sürecini Fransız İhtilali'nden başlatmaktadır. Fransız İhtilali ile başlayan yönetim biçimlerindeki tekamül seyri, Dünya Savaşı ile yeni bir aşama kaydetmiştir. Sözkonusu değişime direnen mutlakiyet yönetimleri “birer birer demokrasi esasatını kabul ederek hükümetlerinde kati tadilat icrasına tevessül et[mekteydi]ler.” Rusya'da Bolşevik İhtilaliyle başlayıp imparatorluğun yıkılmasıyla sonuçlanan ani değişim, Almanya'da aşamalı olarak ve usulüne uygun şekilde devam etmekteydi. “Almanlar Harb-i Umumi'de meydana koydukları en güzide, en hususi meziyetlerini teşkilatçı, ruhani, tedrici, teemmüli seyr-i tabii istidadını bu vadide de göstermekten geri kalmadılar” diyen **Tanin**, Almanya'da sağlanan geçişin tedriciliğini ve kansız oluşunu idealize ederek Türkiye'ye model önermektedir. Önceden sadece aristokratların başbakan olabildikleri Almanya'da artık soylu sınıfına ait olmayanlar da başbakan ve bakan olabilmektedirler. **Tanin** bu değişimi her ne kadar Almanların bir meziyeti olarak sunmaya çalışsa da barış için başka şansları olmadığını, Wilson'ın bu değişimi değil barış için, görüşmelere başlamak için bile önşart olarak ileri sürdüğünü biliyoruz.

²²² “Prusya Nazırının İstifası,” **Sabah**, 3 Ekim 1918, s. 1.

²²³ “İçtimai Tahavvüller: Almanya'da, Avusturya-Macaristan'da,” **İkdam**, 3 Ekim 1918, s. 1.

²²⁴ “Alman Fırkaları: Almanya'da Fırka Teşkilatı,” **Tanin**, 9 Ekim 1918, s. 3.

İkdam,²²⁵ Almanya'daki rejim değişikliğini, **Tanin**'den farklı bir okumayla küresel konjonktürün zaruri bir sonucu olarak değerlendirmektedir. “İtilaf,” “ittifak,” “Avrupa dengesi,” “dünya savaşı” gibi halihazırdaki siyaset enstrümanları iflas etmiştir. Dünyayı barışa ve kurtuluşa erdirmemedikleri görülmüştür. Geriye tecrübe edilecek bir tek çare kalmaktadır, o da Wilson'ın önerdiği “milletler cemiyeti” teorisi. İşte Almanya'nın militarizmi terk ederek demokratların ve hatta sosyalistlerin hükümette yer almalarını sağlayacak bir rejime geçmeleri, bu teoriye olumlu bir cevap ve katkı olacaktır. Barış sağlandıktan sonra “Milletler Cemiyeti” düzenine geçileceği için yeni Alman hükümetinin bakış açısı eski hükümete benzeyemezdi.

Sabah da Almanya'nın parlamentarizme geçişini Wilson İlkeleri bağlamında ve barış görüşmeleri için önşart olarak okumaktadır.²²⁶

Her üç gazete de Almanya'nın “demokratikleşmesi”ni memnuniyetle karşılamaktadırlar. Demokratikleşmeden kasıt, seçimle oluşan bir meclis ve bu meclisin içinden çıkan ve yine meclise karşı sorumlu olan bir hükümet düzeniydi. Ordu hükümetin emrinde olacak, soylu sınıfına mensup olmayanlar da başbakan olabileceklerdi. **Tanin** bu değişimi Almanya'nın iç dinamiklerine bağlayıp konjonktürü gözardı ederken, **İkdam** ve **Sabah** haricî şartların zorlayıcılığının altını çiziyordu.

Ateşkes ve barış görüşmeleri için zemin aranırken Almanya ile ABD arasında yazışmalar devam etmektedir. Wilson Almanya'ya verdiği ikinci cevapta Alman ordusunun ya yok edilmesi ya da aciz duruma getirilmesini ve savaşın müsebbibi olarak gördüğü Kayser Wilhelm'in tahttan çekilmesini şart koşmaktadır. **İkdam**²²⁷ bu gelişme için şu yorumda bulunmaktadır: “Bu şart şüphe yok ki Alman milletinin izzet-i nefesine pek ağır gelecektir. Bir milletin harici tazyikatla hükümdarını tebdile rıza göstermesi hissiyat-ı milliyeye karşı indirilebilecek darbelerin en fenasıdır.” Daha evvel hükümet rejiminin değişmesi, parlamentarizme geçilmesi şartına itiraz

²²⁵ “Wilson'ın Nazariyeleri: Bir İade-i İtibar,” **İkdam**, 12 Ekim 1918, s. 1.

²²⁶ “Sulhe Doğru,” **Sabah**, 12 Ekim 1918, s. 1.

²²⁷ “Kayser Wilhelm'in Tebdili Talebi,” **İkdam**, 17 Ekim 1918, s. 1.

etmeyen **İkdam**, kralın değiştirilmesi sözkonusu olunca itiraz etmektedir. Bu itirazın arkaplanında benzer talebin Türkiye'ye de dayatılacağı endişesinin taşınıyor olması muhtemeldir. **İkdam** sadrazamın ve hatta iktidar partisinin değişmesine itiraz etmemektedir. Zira tam bu günlerde Talat Paşa istifa etmiş, İttihatçıların zayıf bir güç olarak içinde yer aldıkları Ahmet İzzet Paşa kabinesi kurulmuştur ve **İkdam** bundan memnundur. Fakat padişahın değişmesi bunlardan çok başka bir şeydir.

Wilson'un yeni talepleri **Tanin**'de de geniş yer bulmuştur. **Tanin** Alman gazetelerine dayanarak yaptığı haberde yeni taleplerin Almanya'da cereyan eden rejim değişikliğini zorlaştırdığını, gerek Almanya'da gerekse müttefiklerinde demokrasi ve barış taraftarlarının elini zayıflattığını söylemektedir. Daha Wilson'ın ikinci cevabı gelmeden önce Anayasanın 11. Maddesinin değiştirilmesi Reichstag'a teklif edilmiştir. Bu değişiklikle savaşa ve barışa karar verme yetkisi parlamentoya devredilecektir. Ayrıca meclisteki çoğunluk partileri tarafından hazırlanan ve hükümet tarafından da kabul edilen yeni yasayla bakanların ve askeri bürokrasinin meclise karşı sorumlu olması sağlanacak, siyasete askerin müdahalesine imkân sağlayan bütün kurumlar lağvedilecektir. Almanya bu motivasyonla çalışırken Wilson'un yeni talepleri sosyal demokratları bile hayal kırıklığına uğratmıştır. Bu nedenle Wilson eğer gerçekten demokrasi ve barış istiyorsa kendi ilkeleriyle çelişmemelidir.²²⁸ Yukarıda değindiğimiz üzere **Tanin**, Almanya'nın siyasal kültürünün demokrasiye yatkınlığı ve rejimin tabii seyrinde değişmeye devam ettiği konusunda ısrarını sürdürmekte, Wilson'ın taleplerinin “dış baskı” olarak algılandığını ve bunun da içeride değişime direnç oluşturduğunu savunmaktadır.

Bu aşamada **Sabah**, Almanya'daki gelişmeleri değerlendirmekten çok, **Tanin**'in yorumuyla ilgilenmiştir. **Tanin**'in verdiği tepkiyi abartılı bulmuş ve hatta kraldan çok kralcılık olarak nitelendirmiş, Alman yarı resmi gazetelerinin bile Wilson'ın cevabını **Tanin** kadar akla ve mantığa aykırı bulmadıklarını yazmıştır.²²⁹ **Sabah**'ın motivasyonu barışa odaklı olduğu için, barışa engel olacak veya geciktirecek her türlü yorum ve yaklaşıma tepki göstermektedir. **Tanin**'in Alman kamuoyunun tepkisi olarak aktardığı yorumlardan sanki Almanya barıştan

²²⁸ “İkinci Cevap ve Tesirâtı,” **Tanin**, 18 Ekim 1918, s. 1.

²²⁹ “Afak-ı Siyasi,” **Sabah**, 18 Ekim 1918, s. 1.

uzaklaşıyor gibi bir sonucun çıkacak olmasına tepkilidir. Gazete şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Bilakis bu şartlarla da sulh müzakerelerinin devam edebileceğini söylüyorlar. Demek Bulgaristan’ın Kral Ferdinand için yaptığı gibi Almanlar da Kayser Wilhelm’i feda etmeye müheyyadır.” Görüldüğü üzere **Sabah**’ın süreci okuma biçimi daha isabetli olmuştur. Zira kısa bir süre Wilhelm ülkesini terk edecektir.

Tanin, yukarıda bahsettiğimiz Alman basınına atfen geniş bir haberle değerlendirdiği “Alman inkılabı”nı aynı nüshanın ikinci sayfasında kısaca yorumlayıp okuyucularıyla paylaşmıştır. Alman anayasasında yapılan değişiklikle savaş ilan etme yetkisi—ani taarruz durumları hariç—kraldan alınıp meclise verilmiştir. **Tanin**’e göre bu uygulama bir çok parlamenter rejime sahip ülkede bile yoktur. Alman İmparatoru, İngiltere Kralı’nın sahip olduğu yetki gücüne eşit bir konuma indirilmiştir. Başbakan meclise karşı sorumlu tutularak hakimiyet-i milliye esası hayata geçirilmiştir. Bu düzenlemelerle Wilson’ın ve İtilafçıların “Almanya’nın demokratlaştırılması ve idaresinin parlamenter bir şekle sokulması” talebi karşılanmıştır. Sonuç olarak **Tanin** aynı temennisini burada da dile getirmektedir: “Mösyö Wilson ve diğer İtilaf Devletleri bunu yeterli görerek Alman milletinin hissiyatını daha fazla rencide etmeyecek bir tutum takınsalar, Almanları bir kat daha memnun ederlerdi ki bu memnuniyet de barışı sağlamaya daha fazla hizmet ederdi.”²³⁰

Wilson, Almanya’nın işgal ettiği toprakları boşaltmasını, silahlarını teslim etmesini, kralın ve hanedanın mevkiini tamamen terk etmesini ve bunlara ek olarak belirlenecek şartları kabul etmesini talep etmektedir. **İkdam** bu şartları çok ağır bulmakla birlikte, savaşı kaybeden taraf olarak direnmenin faydasız olduğu yorumunu yapmaktadır. Kralın istifa edeceği söylentilerinin yaygın olduğunu haber veren **İkdam**, Almanya’daki rejim değişikliğini mağlubiyetin sonucu ve barışın önşartı olarak kabullenmektedir.²³¹

²³⁰ “İkinci Cevap ve Tesirâtı,” **Tanin**, 18 Ekim 1918, s. 2.

²³¹ “Sulh-u Umumi Yakındır, Muhasebat-ı Hazıra Devam Ediyor,” **İkdam**, 19 Ekim 1918, s. 1.

Tanin 31 Ekim tarihi itibarıyla yayınına son verdiği için bundan sonraki gelişmeleri **İkdam** ve **Sabah** üzerinden takip edeceğiz. Wilhelm'in tahtı terk etmesi ve imparatorluğun çökmesiyle başlayan yeni dönemi **İkdam**²³² "azim ve cesim bir inkılap" olarak nitelendirmektedir. **İkdam** yeni Almanya'nın, Alman Avusturya'sının da katılımıyla "federasyon" olacağını tahmin etmektedir. Gelişmeler Büyük Britanya'nın ve İtilafçıların istediği şekilde ilerlese de Alman milletinin "sukut edeceğine" ihtimal verilmemektedir: "Almanya bir küsufa uğruyor. Bir zaman meselesi var. Encamikârda bu millet yine, sahne-i alemde parlak bir rol oynar." **İkdam**, cevabını vermese de iki soru soruyordu. Birincisi, Almanya cumhuriyete dönüşecek miydi? Bir hafta sonra bu sorunun cevabının "evet" olduğu ortaya çıkacaktır. İkincisi soru ise bir endişe barındırmaktadır: Rusya örneği Almanya'da yaşanır mı? Yani Bolşevizm Almanya'ya ve oradan da dünyaya yayılır mı? Dile getirilmemiş olsa da Bolşevizm baskısının Türkiye'yi etkileme ihtimalinin başka bir kaygı unsuru olduğunu söyleyebiliriz.

Almanya cumhuriyet rejimine dönecektir diyen **Sabah**²³³ ise doğrudan Kayser Wilhelm'i hedef alarak, sayesinde Fransa-İngiltere dostluğunun geliştiğini, bu dostluğun Almanya'yı bir çember içine alarak sıkıştırdığını, Wilhelm'in bu çemberi kırmak için savaşı başlattığını ve fakat sonuçta tahtından bile olduğunu yazmaktadır. **Sabah**, merhametsiz, zalim biri olarak nitelediği Wilhelm'i Türkiye'deki "gaddarlıklara" karşı da duyarsız kalmakla suçlamaktadır: "Herif cihanın başına bela olmuştu. Kalpten, şefkatten, merhametten ne derece binasip olduğunu bu muharebe esnasında en mukaddes matemlere karşı zerrece teessür göstermemekle isbat eyledi. (...) Bizde arkadaş, yarcan gibi telakki ettiği Enverlere, Talatlara, Cemallere ne Berlin'de ne de İstanbul'a geldiği zaman Türk, Arap, Ermeni, Rum vs. bu zavallı halka o kadar feryatlara rağmen bir parça şefkatle muamele edilmesini nasihat bile etmedi. Peki bu gaddarlıkların, bu insafsızlıkların nihayeti ne oldu? O tacın, o saltanatın böyle gümbür gümbür yıkılması değil mi!"

Bu tarihten itibaren her iki gazete de Almanya'daki gelişmeleri çoğunlukla yorumsuz olarak aktarmakta ve haberlerini İtilafçı kaynaklara dayandırmaktadırlar.

²³² "Almanya'da, Bizde," **İkdam**, 11 Kasım 1918, s. 1.

²³³ "Kayser Wilhelm ve Oğlu Terk-i Saltanat Ettiler," **Sabah**, 11 Kasım 1918, s. 1.

Artık Türkiye ile Almanya arasındaki ilişki kopma noktasına gelmiş, iletişim kesilmişti ve her iki gazete de yayın politikalarına uygun olarak Almanya'ya sırtlarını dönmüşlerdi.

13 Kasım'da İtilaf donanması işgalin ilk belirtisi olarak İstanbul'a gelmiştir. **İkdam** ve **Sabah** filonun gelişini ilk günlerde bir işgal girişimi olarak algılamamakta, gemiler ve komutanlar hakkında bilgi içeren haberler yayınlamaktadırlar.²³⁴

15 Kasım tarihli **İkdam**, İtilaf filosuna gelen bir telsiz telgrafa dayandırarak Almanya'da bir ihtilalin baş gösterdiğini, Berlin sokaklarında halk ile polisin çatıştığını, Kiel'de denizcilerin ikiye ayrılarak birbiriyle çatıştığını ve bir kaç geminin imha edildiğini yazmaktadır. Yine aynı habere göre, İmparator ailesiyle birlikte Hollanda'ya iltica ederek bir şatoya yerleşmiştir. İstanbul'daki Alman elçiliği her iki gelişmeyi de teyit etmemektedir.²³⁵

Sabah ise haberinde çatışmalardan bahsetmekle birlikte²³⁶ Wilhelm'i hedef almış, ayaklanmalara ağır mütareke şartlarını gerekçe göstermiştir: "Halk, Alman milletini bu badire-i müthişeye sürükleyen Kayser ile hanedanı aleyhine şiddetli nümayişlere başlamış, Kayser'in heykellerini yıkmış, devirmiştir."²³⁷ **Sabah**'ın yayınlarının zihnî arkaplanında hep şu vardır: Ülkelerini ve elbette Türkiye'yi savaşa sürükleyen kişiler (Talat Paşa, Enver Paşa, Cemal Paşa vd.) cezalandırılmalıdır.

Hem **Sabah** hem de **İkdam** ihtilalin Bolşevizm'e inkılap etmesinden endişe etmektedirler.²³⁸ Bu ihtimal için iki göstergeden bahsedilmektedir. Birincisi, isyancıların kontrolünü ele aldıkları bölgelere "kırmızı bayrak" çekmeleri, ikincisi ise yeni kurulan hükümetin Berlin'den, Rusya Sovyet hükümetine selam

²³⁴ **İkdam**, 14 Kasım 1918, s. 1; **Sabah**, 14 Kasım 1918, s. 1; **İkdam**, 15 Kasım 1918, s. 1; **Sabah**, 15 Kasım 1918, s. 1.

²³⁵ "Almanya'da İhtilal ve İmparatorun Gaybubeti," **İkdam**, 15 Kasım 1918, s. 1; "Almanya'nın Ahvalı," **İkdam**, 18 Kasım 1918, s. 1.

²³⁶ "Kayser'in Firarı," **Sabah**, 15 Kasım 1918, s. 1; "Berlin'de Asker ve Amele İdaresi," **Sabah**, 18 Kasım 1918, s. 2.

²³⁷ "Kayser'in Firarı," **Sabah**, 15 Kasım 1918, s. 1.

²³⁸ A.h.; "Almanya'da Bolşevizm," **Sabah**, 20 Kasım 1918, s. 2.

göndermesi.²³⁹ Önceki hükümetin Rusya ile kestiği ilişkiler yeniden başlamak üzeredir.

İkdam bir başka haber-yorumunda bu endişesini daha açık bir şekilde dile getirerek Bolşeviklik aleyhine tavır almıştır: “Bugün en ziyade mühim olan cihet Almanya’da demokratik bir cumhuriyet mi tesis ediliyor, yoksa Rusya’da olduğu gibi her şeyi yakıp yıkan, her yeri ateşe, kana garkeden Bolşeviklik fikri mi galebe ediyor, bunu anlayabilmektir.”²⁴⁰ Neticede Almanya’nın demokratik cumhuriyet olarak devam edeceği kanaati ifade edilmektedir. Sosyal ve siyasal yapısı, değişimin Rusya’daki gibi ani değil tedrici oluşu, dolayısıyla fikrî altyapısının hazır olması ve önemli devlet adamlarının varlığı Almanya’nın Bolşevizme kaymasına engel olacaktır. Hindenburg’un yeni cumhuriyette de Genelkurmay Başkanlığı vazifesine devam edecek olması da bir başka gerekçe olarak ileri sürülmektedir.²⁴¹

Almanya’da bu gelişmeler olurken Türkiye’de de benzer bir süreç işlemektedir. Önceki bölümde ayrıntılı olarak işlediğimiz üzere gerek devlet gerekse kamuoyu savaşın bir an önce sona ermesi taraftarıdır. Barış için Wilson İlkeleri iyi bir çerçeve olarak görülmektedir. Öncelikle devlet ve kamuoyu, ateşkes ve barış masasına müttefiklerle beraber oturmak taraftarıdır. Çünkü bu hem pazarlık gücünü artıracak hem güven sağlayacak hem de ahde vefasızlık edilmemiş olacaktır. Fakat Bulgaristan’ın münferit hareket ederek mütareke imzalaması, ardından Almanya’nın Wilson ile yazışmalarda Türkiye’yi hesaba katmaması, müzakereleri sadece kendi adına yürütüyor görüntüsü vermesi ve nihayet sürecin uzayıp barışın gecikmesi kamuoyunda ve devlette müşterek sulh kararının gözden geçirilmesine ve sonunda münferit sulhe yönelinmesine sebep olmuştur. Doğrusu—yukarıda değindiğimiz üzere—Almanya’dan, kendi iç sorunlarıyla boğuşurken Türkiye hakkında endişe taşımasını beklemek gerçekçi değildir. Donanma içindeki isyan ve çatışma, sokaktaki kargaşa ve en önemlisi de Bolşeviklik tehdidi Almanya’yı salt kendi geleceğine odaklamıştır. Zaten Türkiye artık arada kara bağlantısı bile olmayan uzak bir

²³⁹ “Almanya’da Bolşevizm,” **Sabah**, 20 Kasım 1918, s. 2; “Almanya’da İnkılabat-ı Azime,” **İkdam**, 20 Kasım 1918, s. 1.

²⁴⁰ “Almanya’da İnkılabat,” **İkdam**, 21 Kasım 1918, s. 1.

²⁴¹ A.h.

müttefiklerdir. Nihayetinde Almanya monarşiyi bırakarak cumhuriyete geçmiş, ordusunu ve kazandığı toprakları verip Rusya gibi Sovyet düzenine teslim olmaktan kurtularak yeni bir sosyal demokrat cumhuriyete dönüşmüştür.

Türkiye göbek bağıni kendi kesmeye karar verdiğinde İngiltere'ye yönelmiş ve 30 Ekim'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştır. Türkiye için mevcut cephelerde savaş bitmiştir fakat İtilafçıların yeniden işgal ve paylaşma hamleleri nedeniyle Dünya Savaşı devam edecektir. Ta ki 1922'ye kadar.

Çünkü İtilaf devletleri mağlubiyetin ardından gelen mütareke ve barış sürecini Türkiye'yi bölüşmek ve kontrol altına almak emelleri için yeni bir fırsat olarak görüyorlardı. Mondros Mütarekesi'nin İngiliz temsilcisi Amiral Calthorpe'un İstanbul'da askerî varlık bulundurmayacaklarına dair sözüne rağmen 13 Kasım 1918'de İstanbul fiilen işgal edilmeye başlandı.²⁴² Bu arada içinde bazı İttihatçı bakanların olduğu Ahmet İzzet Paşa hükümeti Padişah Vahdettin'le yaşanan gerilimli bir sürecin ardından istifa edince yerine 11 Kasım'da Tefvîk Paşa hükümeti kuruldu. Vahdettin, İTF etkisinden kurtulmuş bir hükümetin İstanbul'a gelecek olan İtilafçılarla diyalogu olumlu yönde etkileyeceğini düşünüyordu.²⁴³ Fakat öyle olmadı. İtilaf kuvvetleri gerek İstanbul'da gerekse güneyde Musul ve İskenderun'da agresif bir tutum takınarak fiili işgale devam ediyorlardı.²⁴⁴

Mütareke imzalanıp sekiz yıllık savaşa ara verildiğinde Osmanlı toplumunda “pek çok aile ihtiyarlar, çocuklar ve dullardan ibaret kalmıştı.”²⁴⁵ Yoksulluk, yüksek enflasyon, yangınlar ve salgın hastalıklar hayatı iyice zorlaştırıyordu. Memurlara maaşları ödenemiyor, aileler ellerindeki değerli eşyaları satarak geçinmeye çalışıyorlardı.²⁴⁶ Savaşta Alman kredileriyle ayakta duran ekonomi tam bir çöküntü yaşıyordu. Hükümet “savaş nedeniyle üretim kaybı, işgal edilen yerlerden gelir kaybı ve vergi gelirlerinin azalması gibi başka problemlere göğüs germek zorunda kaldı.

²⁴² Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993, s. 13.

²⁴³ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 1998, Cilt: 1, s. 78.

²⁴⁴ A.g.e., s. 82, 83.

²⁴⁵ Criss, *İşgal Altında İstanbul*, s. 41.

²⁴⁶ A.g.e., s. 42.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali Hazine'yi en zengin illerin gelirlerinden yoksul bıraktı. Hayat pahalılığı, savaş öncesiyle kıyaslandığında yirmi kat arttı.”²⁴⁷

Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra, içinde bulunulan bu şartlarda **İkdam** ve **Sabah** gazetelerine Türkiye-Almanya siyasi ilişkileri bağlamında yansıyan haber ve yorumlara baktığımızda, iki başlıkta yoğunlaşma görüyoruz. Bunların her ikisi de devletler arası ilişkiler bakımından tali meselelere işaret etmektedir. Birincisi, “Paşaların firarı,” ikincisi ise mütarekenin gereği olarak Türkiye'deki sivil ve asker Alman varlığının ülkelerine gönderilmesi. Ayrıca bu ikinci başlık kapsamında bir alt başlık olarak Almanya'daki Türk talebelerin gündeme geldiğini görüyoruz. Bu sürece “hesabı kapatma” dönemi diyebiliriz.

---

²⁴⁷ A.g.e., s. 60.

DÖRDÜNDÜ BÖLÜM

HESAP KAPATILIYOR

4.1. Paşaların Fırası

Savaşın mağlubiyetle neticelendiğinin kabul edilmesinden sonra Sadrazam Talat Paşa istifasını Sultan Vahdettin'e sunmuş ve 14 Ekim 1918'de görevi Ahmet İzzet Paşa'ya devretmişti. Böylece Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığı da sona ermişti. İttihatçılar mağlubiyetin hesabının kendilerinden sorulacağını, İtilaf güçlerinin de kendilerini rahat bırakmayacağını biliyorlardı. Nitekim Talat Paşa yurtdışına çıktığı günün tarihini taşıyan (2 Kasım 1918) mektubunda Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya bu endişesinden bahsetmişti: "Millete karşı hesap vermek ve muhakeme olarak tayin edilecek cezayı kemal-i cesaretle çekmek isterim. İşte zat-ı fehimanelerine söz veriyorum. Memleketin ecnebi nüfuz ve tesirinden azade kaldığı gün, ilk telgrafınıza itaat edeceğim."²⁴⁸

Her birinin farklı farklı gelecek planları vardı. Aslında ilk düşünceleri memleket içinde, gözden uzak bir şekilde hayatlarını sürdürmektir. Enver Paşa Beykoz ve Istranca dağlarına çekilmeyi, Talat Paşa Sivas'ta, Cemal Paşa ise Erzurum'da bir köye yerleşmeyi arzuluyorlardı.²⁴⁹ Fakat daha sonra dostlarının da teşvikiyle yurtdışına çıkmaya karar verdiler. Bunun firar mı yoksa hükümetin bilgisi dahilinde zorunlu bir terk mi olduğu tartışma konusudur. Bu konuda İstanbul'daki Alman Büyükelçisi ile Alman Dışişleri Bakanlığı arasındaki yazışmalar bir fikir vermektedir. General Seeckt, 20 Ekim 1918'de Enver Paşa'ya, Almanya'ya gelmek isterse Boğazdaki gemilerinden birini emrine verebileceğini söylemişti. 27 Ekim'de Büyükelçi Bernstorff, Alman Dışişleri Bakanlığına, Talat Paşa, Enver Paşa ve İttihatçı kişilerin ülkelerini terk etmek istediklerini bildirmişti. Büyükelçi'ye göre Sadrazam Ahmet İzzet Paşa bu kişilere yardımcı olmak istemekle birlikte

²⁴⁸ Hüseyin Cahit Yalçın, **Talat Paşa**, y.y., Yedigün Neşriyatı, 1943, s. 60; Tevfik Çavdar, **Talat Paşa: Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü**, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 1984, s. 434.

²⁴⁹ Ziya Şakir (Soku), **Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı Talat, Enver, Cemal Paşalar**, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2010, s. 77.

muhalefetin tepkisinden çekiniyordu. O yüzden Almanya'dan ileride iade garantisi istemişti fakat Almanya bu garantiyi vermedi.²⁵⁰

Netice olarak 1 Kasım'ı 2 Kasım'a bağlayan gece Talat Paşa, Enver Paşa, Cemal Paşa, Dr. Bahaeddin Şakir, Dr. Nazım Bey, Beyrut Valisi Azmi Bey, Eski Polis Müdürü Bedri, Cemal Azmi Bey ve Levazım Reisi İsmail Hakkı Paşa bir Alman deniz ulaşım aracıyla²⁵¹ Sivastopol'a oradan da önce Akmesit'e ve bilahare Berlin'e gittiler. Enver Paşa Sivastopol'da gruptan ayrıldı. Bilindiği üzere Kafkasya'ya geçmek istiyordu. Bunu denedi. Fakat kiraladığı tekne alabora olunca günlerce denizde yaşam mücadelesi verdikten sonra yaralı olarak geri döndü. Almanlar Enver Paşa'nın Almanya dışında bir yerde olmasına razı değillerdi. Çünkü savaş suçlusu olarak yargılanması durumunda Almanya'yı zor durumda bırakacak ifade verebilirdi. Bu endişe sadece Enver Paşa için değil diğer İttihatçılar için de geçerliydi.²⁵² Nitekim o da Nisan 1919'da Berlin'e varacaktır.²⁵³

Bu kaçış haberi basında ancak 4 Kasım'da yer bulmuştur. **Sabah**²⁵⁴ gazetesi "Kaçan Kaçana" başlığıyla yayımladığı haberde kimlerin, neden ve nasıl firar ettiklerini kendince ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Listede Talat Paşa, Enver Paşa, Cemal Paşa, Dr. Bahaeddin Şakir ve Nazım Bey vardır. Habere göre paşalar "hata ve irtikaplarının hesabının sorulacağını anlayınca" firara karar vermişlerdir. Tebdil-i kıyafetle konuyu eski bir dostlarının evinde müzakere etmişler, Talat Paşa önce Enver ve Cemal Paşaların gitmesini, kendilerinin daha sonra çıkmasını teklif etmiş fakat Enver Paşa öyle yaparlarsa "Ermeni ve Arap faciası"nın üzerlerine kalacağını, o yüzden müşterek hareket etmeleri gerektiğini söylemiş ve bu yönde karar alınmıştır. **Sabah**, yukarıda bahsi geçen, Talat Paşa'nın Sadrazama yazdığı mektubun²⁵⁵ bu toplantıda kaleme alındığı ve kendilerinin İstanbul'dan ayrıldıktan

---

²⁵⁰ Mustafa Çolak, **Enver Paşa: Osmanlı-Alman İttifakı**, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2008, s. 162, 163.

²⁵¹ Aracın türü hakkında ihtilaf bulunmaktadır.

²⁵² Çolak, **Enver Paşa**, s. 162, 164.

²⁵³ A.e., s. 165.

²⁵⁴ "Kaçan Kaçana," **Sabah**, 4 Kasım 1918, s. 1.

²⁵⁵ Mektubun içeriğinden gazetede yer alan bölüm: "Firar etmek istemedik fakat İngiliz filosu geldiği zaman burada bulunmak istemeyiz. Aleyhimize söylenen ve sayılacak böhlan ve iftiralara ileride cevap vereceğiz. Zamanı gelince meveddet ederiz ve hesap vermeye hazırız." **Sabah**, 4 Kasım, s. 1.

sonra ulaştırılmasının kararlaştırıldığını yazmaktadır. Mektuptaki tarihin 2 Kasım olması bu iddiayla birlikte anlam kazanmaktadır. Zira iddia edilen toplantı 1 Kasım'da yapılmış ve o gece yola çıkılmıştır. **Sabah** gazetesi firarın, muhtemelen o istikamete doğru gittikleri için Rus istimbotu ile gerçekleştiğini yazmıştır. Önce Odesa'ya, oradan da Almanya'ya gideceklerdir. Haberin içinde ilginç de bir ayrıntı verilmektedir. Bir Alman vapuru firardan bir gün sonra Kuruçeşme'deki Enver Paşa'nın yalisinin önünden geçerken üç defa düdük çalmış ve içindeki Alman askerleri üç defa "Hurra!" diye bağırılmışlardır. Gazete bu detayı muhtemelen Enver-Alman çağrışımının zihinlerde pekişmesi için bir araç olarak kullanmak istemektedir. Bu hadiseden—şayet gerçekse—Alman askerlerinin, daha basına düşmeden önce firardan haberdar oldukları sonucunu çıkarabiliriz. Ayrıca habere göre iki gündür paşaların kaçma şayiaları şehirde dolaşıyormuş.²⁵⁶

İkdam da aynı gün firar haberini yayımlamış ve paşaların kaçacaklarına dair hükümetin duyumu olduğuna dikkat çekmiştir. Habere göre hükümet bu duyumu alınca, bir bahaneyle Paşaları bakanlığa getirmek için kendilerine telgraf ve haberci göndermiş fakat ikametgâhlarında bulunamamışlardır. Dahiliye Nazırı Fethi Bey yaptığı açıklamada "Kaçmışlar. Almanya ve Avusturya-Macaristan nezdinde teşebbüste bulunduk, orada kabul görmeyeceklerdir" demiştir. **İkdam** gazetesi bu konuda bakanlığı suçlamaktadır. Madem duyumunuz vardı neden gözetim altında tutmadınız, eğer gözetim altındaydırlarsa nasıl kaçabildiler sorularını yöneltmektedir.²⁵⁷

Gerek **İkdam**'ın bu sorudaki iması, gerek **Sabah**'ın haberindeki Alman askerlerinin nümayişi ve kaçma şayialarının iki gündür konuşulduğu bilgisi ve asıl olarak da yukarıda değindiğimiz Alman Dışişleri Bakanlığı ile İstanbul Büyükelçiliği arasındaki yazışmalar, bu firarın Türkiye ile Almanya'nın ortak operasyonu olduğu yönündeki iddiaları güçlendirmektedir.

İkdam görgü tanıklarına dayanarak bir kaçış öyküsü anlatmış ve Enver Paşa'nın bakanlığın seksen beş bin lirasını, toplamda ise devletin milyonlarca lirasını

²⁵⁶ "Kaçan Kaçana," **Sabah**, 4 Kasım 1918, s. 1.

²⁵⁷ "Üç Paşa Daha Kaçtı," **İkdam**, 4 Kasım 1918, s. 1.

çaldığını iddia etmiştir. Elbette bu iddiaların gerçeklik payı yoktur. Zaten haberin başında büyükçe bir sandıktan bahseden **İkdam**, daha sonra sadece iki adamın iki bavulla Alman vapuruna bindiklerini görgü şahidine dayandırarak yazmıştır. **İkdam** Talat Paşa'nın da o vapurda olduğunu bilmemektedir ve Talat Paşa nerede diye sorarak hiç olmazsa onun kaçışına engel olunması çağrısı yapmaktadır. **İkdam** da **Sabah** gibi Almanya'ya iade için müracaat edildiğini ve iade edileceklerini ümit ettiklerini belirtmektedir.²⁵⁸

Her iki gazete de bir sonraki gün Paşalar aleyhine çok ağır eleştiriler içeren makaleler yayımlamışlardır. **Sabah**²⁵⁹ daha çok halkı eleştirirken, **İkdam**²⁶⁰ mevcut hükümete hücum etmektedir.

“Bakınız kimlere tapıyordunuz” başlıklı makalesinde Ali Kemal, özellikle Enver ve Cemal Paşaların bütün işledikleri zulüm ve başarısızlıklarına rağmen halk tarafından itibar görmelerini şiddetli bir şekilde eleştirmektedir. **Sabah**'a göre, Meşrutiyet için dağa çıkışından itibaren Trablusgarp yenilgisi, Babıali Baskını, Dünya Savaşına dahil olma, Sarıkamış faciası, Çanakkale'de şehit verilen yüzbinler, Irak, Hicaz, Filistin ve Suriye'nin kaybı gibi konularda baş sorumlu olmasına rağmen, halk “Yaşasın Enver!” diyerek onu ödüllendirmiştir. Gazete şu satırları yayımlamaktan çekinmemiştir: “Tevekkeli ecdadımız ‘Etrak bi idrak’ demezlermiş, hakikat, ne idraksiz bir milletiz!”²⁶¹

Ali Kemal'e göre Almanya İmparatoru Dünya Harbinde Boğazları kontrol edebilmek için Türkleri de ittifaka almak istiyordu. “Bu oyunda saltanat-ı Osmaniye batarmış, varsın batsın! Enver yaşasın! Enver ki Almanların bütün bu dolaplarına alet oluyor, o ipsiz, hayasız arkadaşlarını kolayca kandırır. Almanya sefareti kesenin ağzını bir parça bol açar, yalnız hükümet adamlarına değil matbuata her tarafa markları saçar. Biz de harb-i umumi hailesine sevine sevine tepe aşağı atılırız.

---

²⁵⁸ A.h.

²⁵⁹ “Bakınız Kimlere Tapıyordunuz,” **Sabah**, 5 Kasım 1918, s. 1

²⁶⁰ “Aman Yarabbi!..,” **İkdam**, 5 Kasım 1918, s. 1

²⁶¹ “Bakınız Kimlere Tapıyordunuz,” **Sabah**, 5 Kasım 1918, s. 1

Neticede izmihlalimiz muhakkak idi. Fakat yaşasın Enver! Milleti bu uçuruma göz göre göre sevk eden odur. Zarar yok yaşasın Enver!”²⁶²

Sabah’ın başyazarı Ali Kemal’in üslubu, İTF’nin iktidardan düşmesi ve Paşaların ülkeyi terk etmesiyle oluşan atmosferde müfrit muhalifliğin ve polemikçiliğinin dışavurumudur. Milleti aşağılaması ve kullandığı jakoben dil Almanya bağlamında savunduğu parlamentarizm ve demokrasi ile çelişmektedir. Ali Kemal demokrasiyi savunmakla birlikte tüm elitistler gibi halkın kendi haline bırakıldığında doğruyu bulamayacağını, yönlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu anlayışa göre halk kendi gibi düşündüğünde muteberdir, değilse idraksızdır.

İkdam da hemen hemen benzer gerekçelerle paşaları eleştirmenin yanısıra, Cavid ve Hayri Beylerin kabinede yer alması dolayısıyla İzzet Paşa’yı da eleştirmekte, yarı İttihatçı bir hükümet kurmakla suçlamaktadır. **İkdam**’a göre İzzet Paşa ya yeni bir hükümet kurmalı veya çekilmelidir. Hükümet mevcut yapısından dolayı firarlara engel olmamıştır. Almanya firarileri kabul ettiği için kefarete olarak İzzet Paşa “hiç olmazsa bir sürü Alman’ı rehine olmak üzere elinde tutmalıdır.”²⁶³

İkdam’ın tavrı daha mutedil ve makuldür. Bize göre barış masasına oturabilmenin şartları oluşsun diye savaşı yöneten hükümetin ve arkasındaki İttihatçı gücün iktidardan çekilmesi gerektiği için Talat Paşa hükümeti istifa ettiği halde, yeni kurulan kabinede hâlâ bazı İttihatçıların bulunması tutarsızlıktır.

7 Kasım’da **Sabah** “Sadrazam Paşa Firarilerin İadesini Kayser’den Talep Etmiştir” başlıklı haberinde, Sadrazamın doğrudan İmparatora müracaat ederek Almanya’nın firarileri korumasından rahatsızlık duyduğunu ve iadelerini istediğini, “biz İngilizlerle mütareke akd ederken Almanların şerefini, menafini son derece müdafaa ettiğimiz halde böyle bir muamele layık mıdır? Hukuk-u Osmaniye bu merteye ayak altına alınır mı?”²⁶⁴ dediğini yazsa da o günün şartlarında Sadrazamın böyle bir müracaatı doğrudan Alman İmparatoruna ulaştırması ve İmparatorun

---

²⁶² A.h.

²⁶³ “Aman Yarabbi!..,” **İkdam**, 5 Kasım 1918, s. 1.

²⁶⁴ “Sadrazam Paşa Firarilerin İadesini Kayserden Talep Etmiştir,” **Sabah**, 7 Kasım 1918, s. 1.

konuyla ilgilenmesi mümkün görünmemektedir. Zira İstanbul ile Berlin arasında telgraf hattı çalışmamakta²⁶⁵ ve Wilhelm tahtını ve ülkesini terk etmek üzeredir. Dolayısıyla bu haberi kamuoyunun tepkisini dindirecek bir girişim olarak değerlendirmek mümkündür.

Hakikat-i halde Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, Paşaların iadesi için 5 Kasım'da Berlin Büyükelçisi Rıfat Paşa'ya, Kayser'e ulaştırması için bir telgraf çekmiş, telgrafın cevabı ancak 25 Kasım'da İstanbul'a ulaşabilmiştir. İzzet Paşa iade talebini kamuoyu tepkisi, gayr-i Müslimlerin İtilaf donanması İstanbul'a geldiğinde çıkaracakları kargaşa ve böyle bir ortamda halen İstanbul'da bulunan Almanların hayatlarının tehlikeye gireceği gibi hususlara dayandırmakta ve iadeleri durumunda Paşaları İtilafa teslim etmeyecekleri ve halktan koruyacakları sözünü vermektedir.²⁶⁶

İlerleyen günlerde firari paşaların izinsiz olarak görev yerlerini ve Osmanlı sınırlarını terk suçundan yargılanmaları için divan-ı harp kurulmuş,²⁶⁷ Enver, Talat ve Cemal Paşaların malvarlığına el konulmuştur.²⁶⁸ Paşaların yargılanmalarıyla ilgili bir makalede **İkdam**, hükümeti bu konuda geç kalmakla suçlamaktadır. Gazeteye göre Türkleri hariçten gelecek saldırılara karşı korumak ve adaleti sağlamak için mütarekeden hemen sonra bu yargılamalar yapılmalıydı.²⁶⁹ Söz konusu makalede şu yaygın savunu da dile getirilmektedir: Suç Enver'in ve diğer İttihatçılarındır. Savaşın sorumlusu onlardır. Dolayısıyla onlar cezalandırılmalıdır, Türkler ve Osmanlı Devleti değil.

Aralık ayı boyunca firari paşaların Berlin'de oldukları, tevkif edildikleri, iade edilip edilmeyecekleri gibi konular gazete sayfalarında sıklıkla yer bulsa da²⁷⁰ 1918 yılı sonu itibarıyla bu konudaki tek gelişme, Almanya'nın rejim ve hükümet değiştirmiş olmasına rağmen Talat Paşa'yı iade etmeme kararlılığıdır. Türkiye'nin

²⁶⁵ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılap Tarihi**, Ankara, TTK Basımevi, 1967, Cilt: 3, Kısım: 4, s. 781.

²⁶⁶ A.g.e., s. 780, 781.

²⁶⁷ "Enver ve Cemal Paşaların Muhakemesi," **İkdam**, 1 Aralık 1918, s. 1.

²⁶⁸ "Firari Paşaların Emlak ve Nükutunun Haczi," **İkdam**, 6 Aralık 1918, s. 2.

²⁶⁹ "Mücrimelerin Tecziyesi," **İkdam**, 5 Aralık 1918, s. 1.

²⁷⁰ "Yakalandılar," **Sabah**, 8 Aralık 1918, s. 1; "Firari Paşaların Tevkifi," **Sabah**, 9 Aralık 1918, s. 1; "Almanya Firarileri İade Etmiyor," **Sabah**, 19 Aralık 1918, s. 2; "Talat ile Enver Mevkuf," **Sabah**, 23 Aralık 1918, s. 2; "Firariler Ne Halde," **Sabah**, 26 Aralık 1918, s. 1.

iade başvurusuna cevap veren Alman hükümeti, Enver Paşa'nın Berlin'de olmadığını, diğer kişileri iade edebileceğini fakat Talat Paşa'yı iade etmeyeceğini bildirmiştir. Alman hükümeti 22 Kasım'da verdiği cevapta "Talat vahşet eylemlerini kışkırtacak ve teşvik edecek bir kimse değildir. Para çalması da imkânsızdır. Aldı ise siyasi maksada sarf için almıştır" demektedir.²⁷¹ Almanya Ermeni meselesinde Talat Paşanın rolünü bilebilmelerinin mümkün olmadığını, zaten bunun siyasi suçlar kapsamına girdiğini ve dolayısıyla iade edilmeyeceğini bildirmektedir.²⁷²

Sonuç olarak, Birinci Dünya Savaşı'nın tüm taraf ülkelerde meydana getirdiği büyük yıkımın yanında en önemli sonucu, imparatorlukların tasfiye edilmesi ve yerlerine cumhuriyetlerin kurulması olmuştur. Rus Çarlığı daha 1917'de Bolşevik devrimleriyle yıkılmış, böylece Rusya savaştan çekilmiştir. Hakeza Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan İmparatorlukları da aynı akıbete uğramışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu dalganın etkisini hissetmemesi mümkün değildi. Türkiye'nin savaşı uzayacak, 1922'de sekiz yıllık savaş bitecek ve nihayet 1923'te Türkiye de cumhuriyete dönüşecektir.

İncelediğimiz her üç gazete de Almanya'daki rejim değişikliğini desteklemiş ve demokrasi, parlamentarizm, antimilitarizm lehinde pozisyon almışlardır. Fakat Türkiye için İTF'nin baskıcı tek parti iktidarının sonlanması ve sorumluların hesap vermesi yeterli görülmüştür. Almanya'nın mutlak monarşisi eleştirilip parlamenter demokrasiye geçişi takdir edilmektedir. Çünkü basın Almanya'daki rejim meselesine barış perspektifinden ilgi göstermektedir. Amaç bir an önce barışın gelmesidir. Dolayısıyla barışı çabuklaştıran bir unsur olarak Almanya'da rejim değişikliği lehinde tavır almışlardır. Türkiye açısından böyle bir tartışma sözkonusu değildir. Öte yandan Almanlar doğrudan kralı savaştan sorumlu tutmuş ve rejimi değiştirmişken, Türkiye'de Padişah Vahdettin 21 Aralık'ta meclisi feshetmiştir.²⁷³ Savaş Avrupa'da monarşileri ortadan kaldırıp cumhuriyetler inşa ederken Türkiye'de meşruti monarşiden mutlaki monarşiye dönüş eğilimi görünmektedir.

²⁷¹ Bayur, **Türk İnkılap Tarihi**, Cilt: 3, Kısım: 4, s. 782.

²⁷² Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Ankara, TTK Basımevi, 1971, s. 173,

²⁷³ "Meclisin Feshi," **İkdam**, 22 Aralık 1918, s. 1; Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İştittiklerim**, Ankara, TTK Basımevi, 1987, s. 169.

Bir başka husus şudur: Her üç gazetenin de Almanya'ya bakışı, 3 aylık süreç içinde büyük oranda değişmiştir. Başlangıçta müşterek sulhü savunurken Almanya ile birlikte hareket edilmesini savunan gazeteler, Almanya aleyhinde olmak bir yana, Almanya bizi yalnız bırakmamalı noktasındadırlar. Daha sonra münferit sulhü savunma aşamasına geçildiğinde, düşük yoğunluklu olarak Almanya aleyhtarlığı sergilemişlerdir. Bunu da Wilson'ın talep ettiği reformları yapmayarak barışı geciktirdiği ve Türkiye'den bağımsız hareket ederek zaten ortaklığı bozduğu gibi argümanlara dayandırmaktadırlar. Mütarekelerin imzalanıp ilişkilerin kesildiği son aşamada ise sert bir Alman aleyhtarlığı gözlemlenmektedir. Savaş süreci bu gözle yeniden okunup savaşın ve yıkımın bütün suçu Almanlara ve elbette içerideki "işbirlikçileri" olan İttihatçılara yıkılmaktadır.

4.2. Eğitimdeki İşbirliğinin Sona Ermesi ve Almanya'daki Talebe ve Çırakların Durumu

Mütareke görüşmelerinin başlamasından itibaren basının gündemine bir başka konu daha girmiştir: Türkiye'deki Alman tebaasının ve Almanya'daki Türk tebaasının akıbeti ne olacaktır? Almanya'da çoğunluğu eğitim için giden Osmanlı tebaası bulunmaktadır. Türkiye'de ise Alman tebaasından askerler, tüccarlar, bankacılar, memurlar, istihbaratçılar, diplomatlar, öğretim üyeleri ve öğretmenler ikamet etmektedir. Bunların bir kısmı savaştan önce, bir kısmı ise savaş esnasında gelmişlerdir.

Esasen Almanya'nın okullar üzerinden Türkiye'ye yönelik kültürel nüfuz faaliyetleri II. Abdülhamit döneminde başlamış olsa da Amerika, Fransa ve İngiltere'ye nispeten cılız kalmıştır. 1898 itibarıyla Türkiye'deki Alman okullarının sayısı sadece beş adettir.²⁷⁴

Balkan Savaşları sonrası Osmanlı Devleti'nin eğitimde reform arayışlarının rotası Enver Paşa ve Dr. Nazım Bey'in etkisiyle Almanya'ya yönelmiştir. O tarihten önce Almanya, Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde okullar açmışsa da diğer Batılı

---

²⁷⁴ Ortaylı, *Alman Nüfuzu*, s. 81.

devletlerin bu alandaki faaliyetlerine nazaran bu girişim cılız bir hamle olmaktan öteye geçememiştir. Fransa'nın 560, İngiltere'nin 410 okuluna karşılık Almanya'nın sadece 27 okulu vardır.²⁷⁵

1914'te Alman-Türk Dostluk Cemiyeti'nin kurulmasından sonra özellikle dil ve eğitim alanında ilerleme kaydedildiği görülmektedir. 11 Şubat 1914'te Berlin'de kurulan ²⁷⁶ Cemiyet'in amacı, "Alman ve Türk eğitim hayatlarını birbirine yakınlaştırmak, özellikle Türk halkını Alman biliminin faziletleri hakkında bilgilendirmektir."²⁷⁷ Başlıca faaliyet alanları şunlardı: Okullar açmak ve Türk okullarına Almanca öğretmenleri temin etmek, sağlık alanında eğitim ve hizmet vermek, Alman literatürünü Türkiye'ye taşımak ve Türk gençlerini eğitim için Almanya'ya götürmek.²⁷⁸ Birinci Dünya Savaşı sırasında Cemiyet Türkiye'de de şube açmak istemiş fakat yasal prosedür müsaade etmemişti. Bunun üzerine aslında şube gibi çalışacak Türk-Alman Cemiyeti adında yeni bir dernek kurulmuştu. 3 Ekim 1915'te kurulan derneğin temel görevi Türk öğrencilerin Almanya'ya gönderilmesi olacaktır.²⁷⁹

Osmanlı Hükümeti daha Alman-Türk Cemiyeti kurulmadan önce Almanya'nın eğitim tecrübesinden yararlanmak istemiş, Almanya da bu konuda Prof. Dr. Franz Schmidt'i görevlendirmişti.²⁸⁰ Aralık 1914'te İstanbul'a gelen ve 1 Mart 1915 tarihinde Maarif Nezareti Müşavirliği'ne atanan Schmidt'in görevi, Türk eğitim

---

²⁷⁵ Kemal Turan, **Türk-Alman Eğitim İlişkilerinin Tarihi Gelişimi**, İstanbul, Ayışığı Kitapları, 2000, s. 60.

²⁷⁶ Mustafa Gencer, **Jöntürk Modernizmi ve "Alman Ruhı"**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 223; Rifat Önsoy, **Türkiye'deki Almanya: 1914-1918**, Ankara, Atlas Yayınları, Ekim 2004, s. 38; Emre Dölen, **İstanbul Darülfünunu'nda Alman Müderrisler (1915-1918)**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Aralık 2013, s. 32.

²⁷⁷ Turan, **Türk-Alman Eğitim İlişkileri**, s. 58; Gencer, **Jöntürk Modernizmi**, s. 223, 224.

²⁷⁸ Dölen, **Alman Müderrisler**, s. 33.

²⁷⁹ Gencer, **Jöntürk Modernizmi**, s. 252.

²⁸⁰ A.e., s. 117; Dölen, **Türkiye Üniversite Tarihi 1, Osmanlı Döneminde Darülfünun (1863-1922)**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 468.

sistemini Avrupa pedagojisi ve Alman eğitim sistemine göre yeniden yapılandırmaktı.²⁸¹

Franz Schmidt'in reform çalışmalarının temel ilkelerini Mustafa Gencer şu şekilde özetlemiştir:

Türklük bilincinin gelişmesi için milliyetçiliği teşvik etmek; dinin etkisini gözönünde bulundurmak; skolastik düşünceyle mücadele etmek; gayret, hamiyet ve sorumluluk bilincini geliştirmek; mesleki eğitim almış, milliyetperver öğretmenler yetiştirmek; rüşveti ve iltiması ortadan kaldırmak; Fransız eğitim anlayışının yerine Alman eğitim anlayışını ikame etmek; Alman eğitimciler istihdam etmek.²⁸²

“Schmidt, Türk eğitim sistemi reformunu, devrin Maarif Nazırı Şükrü Bey’le sıkı bir işbirliği içinde gerçekleştirmek istiyordu. O, önce işe, eğitim sistemi teşkilatının ıslahı ile başladı. Böylece 1916 yılında Maarif Kanunu yürürlüğe girdi. Schmidt, daha sonra İstanbul Öğretmen Okulu’nu Alman pedagoji literatürü ile teçhiz etti ve ayrıca pek çok genci[n] 1914-1918 yılları arasında çırak-burslu öğrenci olarak Almanya’ya gönderilmesini sağladı.”²⁸³ Bu çerçevede atılan en önemli adımlardan biri de Darülfünun’da görev yapmak üzere Alman bilim adamlarının getirilmesi olmuştur.²⁸⁴

Alman dilinin ve kültürünün Türkiye’deki etkisini artırmak amacıyla ortaya konan bir başka faaliyet ise dil kursları açmak olmuştur. Dil kurslarının mazisi eğitim reformundan daha eskidir. 1909-1910 yıllarında açılan Almanca dil kurslarına yoğunlukla genç tüccarlar ve subaylar ilgi göstermiştir.²⁸⁵ Eğitim reformu çalışmaları başladıktan sonra Türk-Alman Dostluk Cemiyeti öncelikle Almanya’ya gönderilecek öğrenciler için kurslar açmaya başlamıştır. 1916 yılının sonbaharından itibaren faaliyet gösteren bu kurslardan öğrencilerin yanısıra çeşitli meslek gruplarından

²⁸¹ Gencer, **Jöntürk Modernizmi**, s. 117.

²⁸² A.e., s. 137.

²⁸³ Turan, **Türk-Alman Eğitim İlişkileri**, 79.

²⁸⁴ Dölen, **Türkiye Üniversite Tarihi**, s. 472-474; Turan, **Türk-Alman Eğitim İlişkileri**, s. 103, 104; Ali Arslan, **Darülfünun’dan Üniversiteye**, İstanbul, Kitabevi, 1995, s. 66, 67.

²⁸⁵ Gencer, **Jöntürk Modernizmi**, s. 166, 167.

memurlar da faydalanmışlardır.²⁸⁶ Neredeyse savaşın bittiği bir aşamada **Tanin**'de²⁸⁷ çıkan bir habere göre, Türk-Alman Dostluk Cemiyeti, "Almancaya gösterilen ilgi dolayısıyla" evvelki sene olduğu gibi bu sene de kurs açma kararı almıştı. İlanı göre kursa devam zorunluluğu vardı ve kursiyerlerden cüz'i bir ücret alınacaktı. Fakat, yaklaşık iki buçuk ay sonra kurs açmak şöyle dursun, gazetelerin Almanca ilan yayımlaması bile yasaklanacaktır.²⁸⁸

Almanca kursu ilanı, basında rastladığımız, Türk-Alman ilişkilerinde pozitif yönde atılan son adımdır belki de. Bundan sonra ilişkiler önceki bölümlerde işlediğimiz üzere hızlıca zayıflamaya başlamış ve mütarekeler ile birlikte sönümlenmiştir.

Bu "hesabı kapatma" evresinde Türk-Alman ilişkilerine dair gazetelere yansıyan iki önemli başlık vardır. Birincisi, Almanya'daki Türk talebelerin durumu ve ikincisi de Alman tebaasının Türkiye'yi terkidir.

Alman-Türk Cemiyeti'nin faaliyete başlamasından önce de Almanya'ya öğrenci gönderiliyordu fakat bunlar sayıca çok azdı. İttihatçıların eğitimde reform ve milli sanayi düşünceleri ile Almanların Türkiye üzerindeki nüfuzunu toplumun kılcal damarlarına yayma gayesi birleşince eğitim alanındaki işbirliği ivme kazandı. Fakat yine de sonuç almak kolay olmadı ve süreç uzadı. Gönderilecek öğrenciler iki sınıftan oluşacaktı. Bir kısmı ortaöğretim için, bir kısmı ise teknik eğitim ve deneyim için yani çırak olarak gideceklerdir.

Çırak olarak gönderilecekler daha erken tarihte gitmeye başladılar. Çünkü Alman ustaların yanında, maden ocaklarında ve hangi alana ilgi duyuyorlarsa o alanda istihdam edilecekler, yani işgücü olarak kullanılacaklardı. Çırak olarak gönderilecek öğrencilerde aranan şartlar şunlardı:²⁸⁹

1. Öncelikle yetim ve öksüz olmak,

---

²⁸⁶ A.e., s. 267, 268.

²⁸⁷ "Almanca Kursları," **Tanin**, 5 Ekim 1918, s. 3

²⁸⁸ "Almanca İlanlar Memnu," **Sabah**, 20 Aralık 1918, s. 2

²⁸⁹ Rifat Önsoy, **Türkiye'deki Almanya**, s. 74.

2. 14 yaşından küçük olmamak,
3. Sağlık durumunun Almanya iklimine ve çalışma şartlarına uygun olması.

Bu çocuklar Alman ailelerin yanına yerleştirileceklerdi ve çalışma süresi üç yıldır.

Bu çerçevede 324 kişilik ilk katile Nisan 1917’de, 160 kişiden oluşan ikinci katile ise Haziran 1917’de gönderildi.²⁹⁰

Ortaöğretim için gönderilecek olan öğrencilerin gidişi ise bir hayli gecikmişti. Çünkü iâşe, barınma ve diğer giderler için finansal kaynak bulmak gerekiyordu. Gerek özel teşebbüs gerekse kamu kuruluşlarından burs teminine çalışılıyordu. Bu maksatla 1917 yılında yayımlanan bir broşür aynı zamanda Almanya’nın bu işbirliğinde götüğü politikayı da göstermesi bakımından önemlidir²⁹¹:

“Türk ve Alman tarafının bu girişimden amacı, ileri gelen Türk ailelerinin çocuklarını bundan böyle Fransız eğitim sistemi yerine Alman eğitim sistemine göre eğitmektir. Müttefikimiz ile kültürel ilişkilerimizin gelişmesi ve Türkiye’yi yapısal değişikliğe götürecek reformların hayata geçirilebilmesi için Alman-Türk Cemiyeti Türk öğrencilerinin Almanya’da eğitim görmesi hususundaki projesine destek verilmesin istemektedir.”

Ortaöğretim için gönderilecek öğrencilerde aranan şartlar şunlardı:²⁹²

1. 14 yaşından küçük olmak,
2. Türkiye’de eğitiminde başarılı olmak,
3. Sağlık sorunu bulunmaması,
4. Almancaya vakıf olmak.

---

²⁹⁰ Mustafa Gencer, **Jöntürk Modernizmi**, s. 315.

²⁹¹ Rifat Önsoy, **Türkiye’deki Almanya**, s. 65, 66.

²⁹² A.e., s. 67.

Öğrencilerin müracaatlarını ve mülakat aşamalarını İstanbul'daki Türk-Alman Cemiyeti üstlenmişti. 1918 yılı başlarına kadar 545 kişi başvuruda bulunmuş, bunların 272'si uygun görülmüştü. Öğrencilerin 150'si kendi imkânlarıyla, 24'ü Türk-Alman Cemiyeti bursuyla okuyacaklardı. 98 öğrenciye ise iâşe ve barınma yardımı yapılacaktı.²⁹³

Ortaöğretim ve mesleki eğitim için gönderilen öğrenci sayısı Temmuz 1918'de 1.500'ü bulmuştur.²⁹⁴ Fakat ne yazık ki, savaş şartları ve mağlubiyet bu öğrencilerin büyük mağduriyetler yaşamasına sebep olmuştur. Aşağıda değineceğimiz üzere, geri getirme tartışmaları esnasında Almanya'da bulunan Osmanlı tebaası için toplam 16.000 kişiden bahsedilmektedir.²⁹⁵

Türkiye'nin mütareke imzalamasından bir hafta sonra, tam da Almanya'da gerçekleşen rejim değişikliğinin ve Alman mütarekesinin arifesinde, sözkonusu talebelerin içinde bulundukları olumsuz şartların basına yansımaya başladığını görüyoruz.

İkdam, Avrupa'daki talebelerin son gelişmeler dolayısıyla yardıma muhtaç hale geldikleri duyumları üzerine, hükümetin bu konuda ne düşündüğünü öğrenmek için Maarif Nazırı müsteşarıyla görüşmüştür. Müsteşar, yukarıda işaret edildiği gibi, iki kısım talebenin olduğundan bahsetmektedir. Bir kısmı resmi kanallarla, bir kısmı ise Türk-Alman Cemiyeti aracılığıyla veya bireysel olarak gitmiştir. Resmi kanallarla gidenlerin muhtelif bakanlıklardan ödeneklerini aldıklarını ifade eden müsteşar, gerek talebeye gerekse müfettişlere, Mart ayına kadar yetecek miktarda ödenek gönderdiklerini söylemektedir.²⁹⁶

Bireysel olarak giden ve ailelerinden para alamayan öğrenciler için de hem Hariciye Nezareti hem de Cemiyet nezdinde girişimde bulunduklarını ifade eden müsteşar, bakanlığın elçiliklere Osmanlı gençlerini maddi ve manevi olarak yalnız

---

²⁹³ A.e., s. 68.

²⁹⁴ Emre Dölen, **Türkiye Üniversite Tarihi**, s. 469; Kemal Turan, **Türk-Alman Eğitim İlişkileri**, s. 131.

²⁹⁵ "Almanya'daki Talebe ve Tebaamızın Avdeti," **Sabah**, 31 Aralık 1918, s. 1

²⁹⁶ "Almanya'daki Osmanlı Talebesi," **İkdam**, 8 Kasım 1918, s. 2.

bırakmamaları yönünde tebligatta bulunduğunu söylemektedir. Cemiyet de bu konuda güvence vermiştir.²⁹⁷

Aynı haber içinde bir başka tartışmaya daha işaret edilmektedir. Maarif Nezareti müsteşarı talebelerin ülkelerine dönmesi yönünde bir davetin olup olmadığı sorusuna şu cevabı vermiştir: “Talebenin geriye çağırılması hususunda devletçe bir teşebbüs vaki değildir. Almanya’nın bu talebeyi iade edeceğini hiç zannetmiyoruz.”²⁹⁸

Bu olumlu mesajlara rağmen aradan geçen zaman zarfında endişelerin arttığı görülmektedir. 25 Kasım tarihli **İkdam** ve **Sabah** gazeteleri,²⁹⁹ Almanya ve Avusturya ile iletişimin kesik olması nedeniyle 5.000 kadar talebeden haber alınamadığını ve ailelerin endişeli olduğunu yazmaktadır. 23 Kasım’da Darülfünun’da çoğunluğu ailelerden oluşan 350 kişi toplanmış, atılması gereken adımları belirlemesi için bir heyet oluşturmuşlardır. Heyet 24 Kasım’da toplanarak bazı kararlar almış ve hükümete iletmiştir. **Sabah**’ın haberine göre ailelerin gönderdiği harçlıklar Alman ve Avusturya bankalarınca, ihbar mektubu olmadığı gerekçesiyle talebeye ödenmemektedir. **Sabah**, haberinde İttihatçıların Almanya’ya talebe gönderme politikasını eleştirmekte ve nitelikli insan kaynağının israf edildiğini savunmaktadır.³⁰⁰

Aileler namına konuyu takip eden heyet iki maddelik bir karar almıştır. Birincisi, aileler çocuklarına birer açık mektup yazıp bunu heyete teslim edebilirler. İkincisi, Deutsche Bank müdürü garanti vermemekle birlikte ailelerin gönderecekleri paralara aracılık etme sözü vermiştir. Aileler parayı bankaya teslim ettikten sonra makbuzu heyete ulaştırmalıdır. Bu yolla gönderilen harçlıklar sahibine ulaşmazsa iade edilecektir.³⁰¹

---

²⁹⁷ A.h.

²⁹⁸ A.h.

²⁹⁹ “Almanya’daki Talebemiz,” **İkdam**, 25 Kasım 1918, s. 2; “Almanya ve Avusturya-Macaristan’daki Talebemiz,” **Sabah**, 25 Kasım 1918, s. 1.

³⁰⁰ “Almanya ve Avusturya-Macaristan’daki Talebemiz,” **Sabah**, 25 Kasım 1918, s. 1.

³⁰¹ “Almanya ve Avusturya’daki Talebemiz,” **İkdam**, 26 Kasım 1918, s. 2.

Bütün bu girişimlere rağmen problemin çözülmediğini görüyoruz. Üç aylık ödenek gönderildiği halde bu paraların öğrencilere ulaşıp ulaşmadığı hususunda bilgi alınamadığı için aracı devlet olarak İsviçre'ye müracaat edilmiştir. Öte yandan Maarif Nezareti Hariciye Nezareti'ne müracaat ederek kendi bütçesinden talebeler için yeteri miktarda tahsisat ayırmasını istemiştir.³⁰²

Bu arada Almanya'daki Osmanlı tebaasının çoğunun dönmek istediklerine dair haberler gelmeye başlamıştır. Berlin Sefarethanesi on binden fazla tebaa ve zabitin kendilerine müracaat ederek para talep ettiğini, bunların İsviçre ve İtalya yoluyla dönüşlerinin sağlanmasını istemiştir. Bunun üzerine Hariciye Nezareti, Satınalma Komisyonu'nun harcanmayan 500.000 lirasının bu iş için kullanılmasını kabul etmiştir.³⁰³ Trieste'de toplanacak olan Osmanlı vatandaşları, Türkiye'deki Alman ve Avusturyalıları götürecek olan Reşid Paşa vapuruyla İstanbul'a getirilecekleridir.³⁰⁴ Bu işlem elbette epey zaman alacaktır. Bu süre zarfında bahsi geçen 500.000 lira yurda dönüş için bekleyen talebelerin bekleme süresince maiyetleri için kullanılacaktır.³⁰⁵

Sonuçta Türkiye'ye dönmek isteyen talebelerin sevkıyatı Mart 1919'da tamamlanırken, az sayıda öğrenci ise Almanya'da kalmayı tercih etmiştir. 1920 itibarıyla bunların 37'si üniversiteye devam etmiş, 14'ü lise, 57'si ise ortaokul diploması almıştır.³⁰⁶

4.3. Alman Asker ve Sivillerin Ülkelerine Gönderilmesi

Mondros Mütarekesi'nin 23. Maddesine göre Osmanlı Devleti müttefikleriyle olan bütün ilişkisini sona erdirecektir.³⁰⁷ 19. Madde ise Alman ve Avusturyalı bütün asker ve sivil memurlar ile tebaanın bir ay içinde Osmanlı topraklarından

³⁰² "Almanya'daki Tebaa ve Talebemiz Hakkında," **İkdam**, 26 Aralık 1918, s. 2.

³⁰³ A.h.

³⁰⁴ "Almanya ve Avusturya'daki Tebaamız," **İkdam**, 13 Aralık 1918, s. 2.

³⁰⁵ "Almanya'daki Talebe ve Tebaamızın Avdeti," **Sabah**, 31 Aralık 1918, s. 1.

³⁰⁶ Gencer, **Jöntürk Modernizmi**, s. 329.

³⁰⁷ Âli Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1948, s. 73. (23. Madde: "Hükümeti Osmaniye merkezî hükümetlerle bilcümle münasebatı katedecektir.)

ayrılmalarını, nispeten uzak bölgeler için bu sürenin bir aydan biraz fazla olabileceğini hükme bağlamaktadır.³⁰⁸

Tahliye süreci mütarekenin resmen yürürlüğe girmesiyle başlayacak olsa da, bundan önce, mütareke görüşmelerinin başladığının duyulması üzerine Türkiye'deki Almanlar akıbeti görüp toparlanmaya başlamışlar hatta dönüş yoluna çıkmışlardır. İlk yola çıkanlar İstanbul'daki siviller olmakla birlikte, Liman von Sanders, anılarında, mütareke görüşmelerinin başladığını haber alan bazı Alman subayların dönüş için hazırlığa başladıklarını fakat kendisinin, mütareke imzalarsa bile dönüşlerinin garanti altına alınacağı hususunda Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya güvendiği için bu hazırlıkları yasakladığını anlatmaktadır.³⁰⁹ Liman Paşa'nın bu güveni Osmanlı Devleti tarafından boşa çıkarılmamış, Mondros Mütarekesi'nin 19. Maddesi tadil edilerek, Almanların ülkelerine dönüşü sağlanmıştır. Maddenin ilk teklif edilen hali şu şekildedir: "Alman, Avuturya berrî, bahrî ve sivil memurin ve tebaasının en yakın İngiliz ve müttetikleri kumandanlarına teslimi."³¹⁰ Fakat Rauf Bey'in anılarına bakılırsa kendisi Calthorpe'a, bugüne kadar Türklerin bir tek dostunu bile kendi elleriyle düşmana teslim etmediğini, bunun hem insanlığa hem tarihlerine yakışmayacağını, sözkonusu maddeyi görüşmelerin kesilmesini dahi göze alarak kabul etmelerinin mümkün olmadığını söylemiş ve nihayet 19. Madde "Alman, Avusturya bahrî, berrî ve sivil memurin ve tebaasının bir ay zarfında ve uzak mahallerde bulunanların bir aydan sonra mümkün olan en kısa zamanda memalik-i Osmaniye'yi terk etmeleri" şeklinde tadil edilmiştir.³¹¹

Bu yönde ilk haber, mütarekenin imzasından bir hafta önce, 23 Ekim tarihli **İkdam**'da yayımlanmıştır. Habere göre Türkiye'nin savaşa girmesiyle birlikte Türkiye'ye, özellikle de İstanbul'a pek çok Alman ve Avusturyalı aile yerleşmiştir. Bunlar çoğunlukla ticaret ve zanaatkârlık yapmaktadırlar. Memleketlerine ilk dönenler bunlar olmuştur. Giderken dükkânlarının Almanca tabelalarını da

---

³⁰⁸ A.e., s. 72.

³⁰⁹ Liman von Sanders, **Türkiye'de Beş Yıl**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 416.

³¹⁰ Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, s. 72.

³¹¹ Orbay, **Cehennem Değirmeni**, Cilt: 1, s. 115, 121; Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, s. 72.

sökmüşlerdir. **İkdam** gelinen noktayı şu şekilde duyurmaktadır: “Bir vakitler şehrimizdeki ticarethanelerin tabelalarında Fransızca yazılar çıkarılmışlardı. Gördüğümüze göre Almanca yazılar şimdiden ref’ olunmaktadır.”³¹² Almanca tabelalar Türk-Alman yakınlaşmasının sokaktaki görünümü ve Alman nüfus artışının göstergesiydi. Tabelaların sökülmesi ise ilişkinin bittiğinin ve Almancaya muhatap olacak bir nüfus varlığının kalmadığının işareti olarak, “hesap kapama” döneminin sokağa yansımasıdır.

Tanin, mütarekenin imzalanmasından üç gün önce bu konuyla ilgili iki haber yayımlamıştır. Bunlardan birinde muhtelif hükümet dairelerinde görevli olan Almanların devir-teslim işlemlerini başlattıkları ve ülkelerine dönmek üzere hazırlandıkları yazılmaktadır.³¹³ Bir diğer haberde ise Alman ve Avusturya askerlerinin ve sivillerin eşyalarını gemilere yükledikleri ve Romanya üzerinden memleketlerine dönmek üzere hareket edecekleri yer almaktadır.³¹⁴

Mütarekeden iki gün önce Almanya’nın İstanbul Büyükelçisi Kont Johann von Berntroff ülkesine dönmüş (28 Ekim),³¹⁵ böylece iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler dondurulmuştur. Büyükelçiliğe ait resmi evrak bir hafta sonra bir gemiyle Almanya’ya gönderilmiştir.³¹⁶ Bundan böyle Alman tebaasının hukukunu İsveç Büyükelçiliği takip edecektir.³¹⁷

Mondros Mütarekesinin imzalandığı günün akşamı (30 Ekim) Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, Liman von Sanders’e bir telgraf göndererek, görevini Mustafa Kemal Paşa’ya devredip İstanbul’a gelmesini ve bütün Alman askerlerinin dönüşünü organize etmesini istemiştir.³¹⁸ 31 Ekim’de Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı’nı devredip yola çıkan von Sanders 4 Kasım’da İstanbul’a gelmiş ve Alman askerlerinin

³¹² “İstanbul’da Alman ve Avusturyalılar,” **İkdam**, 23 Ekim 1918, s. 2.

³¹³ “Almanların Devir Muamelesi,” **Tanin**, 27 Ekim 1918, s. 3.

³¹⁴ “Almanya ve Avusturyalıların Azimeti,” **Tanin**, 27 Ekim 1918, s. 3.

³¹⁵ Cemil Koçak, **Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 1; **Sabah**, 2 Kasım 1918, s. 2.

³¹⁶ **İkdam**, 7 Kasım 1918, s. 2.

³¹⁷ “Almanya ve Avusturya Menafiini Kim Himaye Edecektir?,” **Sabah**, 2 Kasım 1918, s. 2.

³¹⁸ Sanders, **Türkiye’de Beş Yıl**, s. 421;

tahliye işlerini yönetmeye başlamıştır.³¹⁹ Böylece, Aralık 1913'te Osmanlı hükümetinin isteği üzerine başlayan ve ordunun eğitimini amaçlayan³²⁰ askerî işbirliği sona ermiştir. 6 Kasım'da illere ve vilayetlere gönderilen bir genelge ile Alman ve Avusturya tebaasının adları, lakapları ve adreslerini içeren çizelgelerin hazırlanması ve bu kişilerin aileleriyle birlikte ülkelerine dönmek üzere İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir.³²¹

Tahliyenin ilk günlerinde özellikle sivillerin ayrılması sorunsuz olarak devam etmekle birlikte³²², bazı Alman firmalarının iş yaptığı ticarethanelerle hesap mutabakatı yapmadan ülkeden ayrıldıklarına dair haberler çıkmış, bu konuda Harbiye Nezareti'nin girişimde bulunacağı ifade edilmiştir.³²³

Galatasaray'da bulunan Alman İstihbarat Ofisi de mütarekeden bir hafta sonra faaliyetine son vermiştir.³²⁴ Böylece Almanya'nın Türkiye'de resmi ayağı kalmamıştır.

Kasım ayının ortalarına doğru yeni bir tartışma başlamıştır. Savaş esnasında gelen tüccarlar, zanaatkârlar, banka ve diğer şirket çalışanlarının geri gönderilmesinde tereddüt yoktur³²⁵ fakat savaştan önce gelenler, büyükelçilik çalışanları ve Türkiye'de kalmak isteyen ya da Osmanlı tabiiyetine geçmek isteyenlerin akıbeti ne olacaktır? Ayrıca binlerce sivil ve askerin ulaşımını sağlayacak vasıtaların temini ve bu bekleyiş aşamasında güvenli bir şekilde iskânları başka bir problem olarak ortada durmaktadır. Mütarekenin tayin ettiği bir aylık sürede bütün Alman tebaasının nakli mümkün görünmemektedir. Basın, gelişmeleri gün be gün takip etmektedir.

---

³¹⁹ A.e., s. 425; Mehmet Okur, "Mondros Mütarekesi Sonrasında Osmanlı Devletinde Bulunan Alman ve Avusturya Vatandaşlarının Ülkelerine Gönderilmesi," **Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi**, Cilt: XX, Sayı: 60, Kasım 2004, s. 705-726.

³²⁰ Sanders, **Türkiye'de Beş Yıl**, s. 7.

³²¹ Tülay Alim Baran, "Mondros Mütarekesi Gereğince Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ayrılan Alman ve Avusturya Vatandaşlarının Durumu," **Belleten**, LXVII, Nisan 2003, s. 141.

³²² "Almanların Azimetleri," **Sabah**, 3 Kasım 1918, s. 2.

³²³ "Alman Müessesatı," **Sabah**, 10 Kasım 1918, s. 2.

³²⁴ "Alman İstihbarat Odası," **Sabah**, 7 Kasım 1918, s. 2; **İkdam**, 7 Kasım 1918, s. 2.

³²⁵ "Memleketimizdeki Almanlar," **İkdam**, 11 Kasım 1918, s. 2.

Sabah, savaştan önce gelenler ile elçilik çalışanlarının durumunun belirsizliğini koruduğunu, bu statüdeki kişilerin kalması için İngiltere'ye müracaat edildiğini ve İtilaf Devletleri ile Almanya arasında imzalanacak olan mütarekenin müspet bir sonuç doğuracağını beklendiğini yazmaktadır.³²⁶ 13 Kasım'da İtilaf kuvvetleri İstanbul'u fiilen işgale başlamışlardır. Liman von Sanders'in bir görüşme yaptığı İtilaf kuvvetleri komutanlığı³²⁷ ayın 28'ine kadar Alman ve Avusturya tebaasının İstanbul'dan ayrılmalari gerektiğini bildirmiştir.³²⁸ Savaştan önce gelenler ile Türkiye'de doğanlar ve dönmek istemeyenler General Wilson'a³²⁹ ortak bir dilekçe vermişler, Wilson bu konuda karar mercii olmadığını, Selanik'e taleplerini ileteceğini söylemiştir.³³⁰ Selanik'te bulunan İngiliz Yüksek Komiserliği, 24 Kasım'da Hariciye Nezareti'ne bir nota vererek, mütareke hükümleri gereği Alman ve Avusturya vatandaşları için belirlenen sürenin dolmak üzere olduğunu hatırlatmış ve tahliyenin bir an önce tamamlanmasını talep etmiştir.³³¹

İtilaf askerlerinin karaya çıkmasıyla birlikte yeni tedbirler devreye girmiştir. Konunun takibinden sorumlu olan "Muhtelit Mütareke Komisyonu"nun kararıyla Alman ve Avusturya tebaası Avrupa yakasından Anadolu yakasındaki Üsküdar, Haydarpaşa, Kadıköy ve Moda'ya nakledilmişlerdir.³³² Üsküdar Mutasarrıflığı'na bağlı olan bu mahallerde ikamet eden nüfusun yarısı gayr-i Müslim tebaadan oluşuyordu.³³³ İtilaf kuvvetleriyle karşı karşıya gelmemeleri için Anadolu yakasına transfer edilen Alman ve Avusturya tebaası bu defa orada mukim gayr-i müslimlerle sorunlar yaşamaya başlamışlardır. İtilaf kuvvetlerinin İstanbul'a gelişle

³²⁶ A.h.; "Memleketimizdeki Almanlar," **Sabah**, 11 Kasım 1918, s. 2.

³²⁷ **Sabah** gazetesi Sanders'in General Wilson ile görüşüğünü yazmaktadır fakat Liman Paşa hatıralarında 13 Kasım'daki görüşmeyi "Beyoğlu'nda Selanik Ordusu Genelkurmayı'nın İngiliz Başkanı General Curry" ile yaptığını beyan etmektedir. (Sanders, **Türkiye'de Beş Yıl**, s. 426.)

³²⁸ "Şehrimizdeki Almanlar," **Sabah**, 16 Kasım 1918, s. 2.

³²⁹ İtilaf Kuvvetleri Komutanı İngiliz General Henry Maitland Wilson.

³³⁰ "Alman ve Avusturyalıların Mufarakatı," **İkdam**, 16 Kasım 1918, s. 1.

³³¹ Okur, "Alman ve Avusturya Vatandaşlarının Ülkelerine Gönderilmesi," s. 725.

³³² **Sabah**, 18 Kasım 1918, s. 1; **İkdam**, 18 Kasım, s. 2; Sanders, **Türkiye'de Beş Yıl**, s. 426; Okur, "Alman ve Avusturya Vatandaşlarının Ülkelerine Gönderilmesi," s. 13; Murat Aydoğdu, "Mütareke Döneminde (1918-1922) İstanbul'un Anadolu Yakasında Asayiş Problemleri," İstanbul, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009, s. 100.

³³³ Murat Aydoğdu'nun atıf yaptığı araştırma verilerinin karşılaştırmasıyla ulaştığı sonuca göre, Üsküdar Mutasarrıflığı'nın toplam 332.565 olan nüfusunun 140.381'i Türk, 129.244'ü Rum, 36.463'ü Ermeni, 7.730'u Musevi, 18.742'si ise diğer kategorine aittir. (Aydoğdu, "Asayiş Problemleri," s. 89.)

taşkınlıklarını artıran gayr-i müslimler, Osmanlı memurlarına ve Müslümanlara karşı tahkir, sindirme girişimlerinde bulundukları gibi,³³⁴ bölgede bekletilen Alman askerler de bu saldırıların hedefi oluyorlardı.³³⁵ Bir tedbir olarak askerlerin silahları toplanmaya başlanmış ve sivil elbise ile dolaşma mecburiyeti getirilmiştir.³³⁶ Nakil için bekleyen kişi sayısı von Sanders'e göre 10.000 civarındadır,³³⁷ başka kaynaklar 11.000'den fazla³³⁸ olduğunu yazmaktadırlar. **İkdam** da 10.000 asker varlığından bahsetmektedir.³³⁹

Mütarekenin 23. Maddesi gereğince Almanya ile posta alışverişine son verilmiş,³⁴⁰ 20 Kasım'da Alman Büyükelçilik çalışanlarına Türkiye'den ayrılmaları gerektiği resmen tebliğ edilmiştir.³⁴¹ Aynı günlerde Berlin'de bulunan Osmanlı büyükelçisi geri çağırılmıştır.³⁴²

Biraz evvel bahsi geçen, Türkiye'de kalmak isteyenlerin dilekçesine cevap gelmiş, talepleri kabul edilmemiş ve Alman ve Avusturya tebaasının tamamının Türkiye'yi terk etmesi istenmiştir.³⁴³ Bu sefer bu kişiler kendi aralarında bir heyet oluşturarak Papa'ya müracaat etmişler ve çocuklar, kadınlar ve savaştan önce İstanbul'a gelen Almanların iadesi için istisna oluşturulması konusunda İtilaf Devletleri nezdinde tavassutta bulunmasını rica etmişlerdir.³⁴⁴

İkdam'daki bir habere göre, **Moniteur Oriental** gazetesi İstanbul'daki 5.000 Alman'ın Türkiye'den ayrılmamak için Osmanlı vatandaşlığına geçmek istediğini fakat İtilaf Devletlerinin buna izin vermeyeceğini yazmış, **Osmanische Lloyd** gazetesi ise Almanların kadın ve çocuklar dahil 1.200 kişi olduğunu ve yalnız 1

³³⁴ Aydoğdu, "Asayiş Problemleri," s. 100.

³³⁵ A.g.t., s. 115, 119.

³³⁶ "Şehrimizdeki Alman ve Avusturyalılar," **Sabah**, 18 Kasım 1918, s. 1; "Şehrimizdeki Alman Askerleri," **İkdam**, 18 Kasım 1918, s. 2; Sanders, **Türkiye'de Beş Yıl**, s. 426; Okur, "Alman ve Avusturya Vatandaşlarının Ülkelerine Gönderilmesi," s. 13.

³³⁷ Sanders, **Türkiye'de Beş Yıl**, s. 427.

³³⁸ Okur, "Alman ve Avusturya Vatandaşlarının Ülkelerine Gönderilmesi," s. 13.

³³⁹ "İstanbul'daki Alman ve Avusturyalılar," **İkdam**, 26 Kasım 1918, s. 2.

³⁴⁰ "Almanya ile Posta Muamelatı Münkatı," **Sabah**, 19 Kasım 1918, s. 2.

³⁴¹ "Alman ve Avusturya Tebaaları," **Sabah**, 21 Kasım 1918, s. 2.

³⁴² "Düvel-i Merkeziye ile Kat-ı Alaka," **Sabah**, 22 Kasım 1918, s. 2.

³⁴³ "Alman ve Avusturyalıların Azimetleri," **İkdam**, 23 Kasım 1918, s. 2.

³⁴⁴ "Alman ve Avusturya Tebaaları," **Sabah**, 23 Kasım 1918, s. 2.

kişinin vatandaşlık için müracaat ettiğini yazarak **Moniteur Oriental**'ı tekzip etmiştir.³⁴⁵

İkdam'ın aldığı istihbarata göre Alman tebaası hareketlerinin tehiri için Amiral Calthorpe'a müracaat etmişler; Calthorpe, mütareke maddelerini değiştiremeyeceğini fakat nakil vasıtası yetmezse illa belirlenen tarihe kadar terke zorlayamayacağını söylemiştir. Öncelikle İstanbul'daki 10.000 Alman askerlerin, daha sonra ise vapur bulundukça sivillerin sevkinin gerçekleştirileceğini beyan etmiştir.³⁴⁶

Süreç uzadıkça güvenlik endişesi artmış, bunun üzerine Alman ve Avusturya tebaasının ikamet mahallini terk etmeleri ve gece saat 10:00'dan sonra sokağa çıkmaları yasaklanmıştır.³⁴⁷

Sivil personelin tahliyesi devam etmektedir. Önce Düyun-ı Umumiye'de çalışan Alman memurlar,³⁴⁸ daha sonra Büyükelçilik çalışanları³⁴⁹ ve nihayet Darülfünun'daki Alman öğretim görevlileri İstanbul'dan ayrılmışlardır. 2 Kasım 1918 günü yeni Maarif Nazırı Rıza Tevfik Bey, mütareke şartları gereğince bütün Alman öğretim üyelerinin sözleşmelerini feshetmiştir. Öğretmenlerden ve Darülfünun'daki hocalardan oluşan Alman eğitimciler kafilesi, yollukları verilerek 20 Aralık'ta Corcovada gemisiyle Türkiye'den gönderilmiştir.³⁵⁰

Hocaların gönderilmesiyle Edebiyat Fakültesindeki Ural-Altay Dilleri, Medeniyet Tarihi, Sanayi-i Nefise Tarihi kürsüleri kapatılmış, Tecrübe-i Terbiye ve Ruhیات (Psikoloji) Kürsüsü ile Akvam-ı Kadime Tarihi Kürsülerinde ise derslere ara verilmiştir.³⁵¹ **İkdam** Müdür-i Umumi Salih Zeki Bey'e Alman hocaların ayrılmasıyla oluşan boşluğun nasıl telafi edileceğini sorduğunda şu cevabı almıştır: "Alman muallimlerin memleketlerine avdetleri üzerine mezkur dersler kapandı.

³⁴⁵ "İstanbul'daki Alman ve Avusturyalılar," **İkdam**, 26 Kasım 1918, s. 2.

³⁴⁶ A.h.

³⁴⁷ "Alman ve Avusturyalılara Memnuiyet," **İkdam**, 1 Aralık 1918, s. 2.

³⁴⁸ A.h.

³⁴⁹ "Şehrimizdeki Alman ve Avusturya Askerlerinin ve Tebaasının Azimet-i Keyfiyeti," **İkdam**, 4 Aralık 1918, s. 1.

³⁵⁰ Gencer, **Jöntürk Modernizmi**, s. 124, 125; Turan, **Türk-Alman Eğitim İlişkileri**, s. 110.

³⁵¹ Arslan, **Darülfünun'dan Üniversiteye**, s. 68.

Talebesi de boşta kaldı. Bu derslere şimdilik muallim tayin edilmeyecektir. Yakında bir tensikat yapacağız. Talebesi az olan dersleri lağvedeceğimiz gibi iktidarı mahdut muallimleri de azledeceğiz. Bu tensikattan sonra açık kalan derslere muallim tayinine başlayacağız. Bu en az iki üç ayda kabil olabilecektir.”³⁵² Böylece Türk-Alman ilişkilerinin nitelik olarak en etkili olabilecek adımı 3 yıl kadar sürmüş ve kalıcı bir etki bırakamadan sona ermiştir.

Aralık ayının ilk günlerinde yeni gelenlerle birlikte İstanbul’daki Alman askerlerin sayısı 12.000’e ulaşmış ve hâlâ nakilleri gerçekleşmemiştir.³⁵³ Askerlerin silahları toplanırken bazılarının silahını teslim etmektense denize atmayı tercih ettiği haberleri basında yer almaktadır.³⁵⁴ Silahlarından arındırılan askerler İtilaf Devletleri’nin talebi üzerine bu defa Adalar’a nakledilmişlerdir ve memleketlerine sevk edilinceye kadar orada “mevkuf kalacaklar ve adadan harice çıkamayacaklardır.”³⁵⁵ Hariciye Nezareti bu kararı Liman von Sanders’e bildiren telgrafında, içinde bulundukları zor şartlara rağmen kendisini ve askerlerini korumak için çok çaba sarf ettiklerini fakat İtilaf güçlerini bu karardan vazgeçiremediklerini beyan etmektedir.³⁵⁶ Liman Paşa bu karara riayet edecek ve 19 Aralık günü Büyükaada’ya giden ilk kafilede yer alacaktır. Adalardaki iskân imkânının yetersizliği nedeniyle kiralar yükselmiş,³⁵⁷ ayrıca Rum ahalinin taşkınlıkları Almanları da hedef almıştır.³⁵⁸

Türkiye’deki Alman tebaasının tahliyesi için Mondros Mütarekesinin belirlediği süre aşılmış olmasına rağmen henüz kayda değer bir ilerleme gerçekleşmemiştir. Tahliye işlemini geciktiren sebepler arasında demiryolu, tünel ve haberleşme gibi stratejik işlerde çalışanlardan vazgeçilememesi, salgın hastalık tehlikesi ve sağlık sorunları yaşayanların o halde yola çıkarılamayacak olması, nakil

³⁵² “Darülfünun’da Alman Muallimlerin Yeri,” **İkdam**, 30 Aralık 1918, s. 2.

³⁵³ “Şehrimizdeki Alman ve Avusturya Askerleri,” **İkdam**, 1 Aralık 1918, s. 2; “Şehrimizdeki Alman ve Avusturya Askerlerinin ve Tebaasının Azimetini Keyfiyeti,” **İkdam**, 4 Aralık 1918, s. 1.

³⁵⁴ “Şehrimizdeki Alman ve Avusturya Askerleri,” **İkdam**, 1 Aralık 1918, s. 2.

³⁵⁵ “Alman Askerleri Heybeliada’da,” **İkdam**, 17 Aralık 1918, s. 2.

³⁵⁶ Okur, “Alman ve Avusturya Vatandaşlarının Ülkelerine Gönderilmesi,” s. 719.

³⁵⁷ “Adadaki Rum Mektebinin Almanlar Tarafından İşgali,” **İkdam**, 31 Aralık 1918, s. 2.

³⁵⁸ Aydoğdu, “Asayiş Problemleri,” s. 104.

vasıtası ve kömür (yakıt) sıkıntısı gibi hususlar bulunmaktadır.³⁵⁹ Bu süre zarfında İstanbul'da kalmak için müracaat eden bazı kişilere İtilaf otoritesi izin vermeye başlamıştır.³⁶⁰ Nihayet 30 Aralık akşamı Alman askerlerini taşıyan vapur Odesa'ya doğru yola çıkmıştır.³⁶¹ Liman von Sanders kendisiyle birlikte 120 subay ve 1800 askeri taşıyan Etha Rickmers gemisiyle 27 Ocak 1919'da İstanbul'dan ayrılmıştır.³⁶² Tahliye işlemi 18 Mart 1919'da 88 subay ve 1242 erin Hamburg'a hareketiyle tamamlanmıştır.³⁶³

Taradığımız gazeteler, bu bölüme aldığımız haberleri diğer bölümlere nazaran yorumsuz olarak aktarmışlardır. Aslında pek fazla yorum yapılacak bir konu da değildir. Mondros Mütarekesiyle birlikte iki ülke arasındaki ilişki kesildikten ve mütareke hükümleri yürürlüğe girdikten sonra Türkiye'nin üzerine düşen süreci sağlıklı bir şekilde tamamlamaktır. Bunda başarılı da olunmuştur. Her iki ülke "emanet"lerini sağ salim iade etmişlerdir. Burada Rauf Bey'in mütareke müzakerelerinde Alman ve Avusturya tebaasının İtilaf kuvvetlerine teslimini talep eden maddeye karşı direnişinin altını çizmek gerekmektedir. Türkler savaşta olduğu gibi müzakere masasında da vefakârlıklarını göstermişlerdir. Aynı hassasiyet tahliye sürecinin uzaması ve gayr-i Müslimlerin taşkınlıklarına rağmen Alman ve Avusturyalıların—bir kaç münferit hadise dışında—sağ salim memleketlerine gönderilmeleri aşamasında da sergilenmiştir.

Altını çizmek istediğimiz bir başka husus ise şudur: Eğitim, kültür ve dil alanındaki faaliyetler, iki ülke arasındaki ilişkilerin kökleşmesi ve kalıcı olması için en etkili yolların başında gelmektedir. Türkiye'de bir Alman nüfuzundan bahsedebilmek için bu alanlardaki faaliyetlere bakmak gerekmektedir. Öncesindeki

---

³⁵⁹ Sivil ve asker Alman vatandaşlarının tahliye süreci için bkz. Tülay Alim Baran, "Mondros Mütarekesi Gereğince Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ayrılan Alman ve Avusturya Vatandaşlarının Durumu," **Belleten**, LXVII, Nisan 2003, s. 139-151; Mehmet Okur, "Mondros Mütarekesi Sonrasında Osmanlı Devletinde Bulunan Alman ve Avusturya Vatandaşlarının Ülkelerine Gönderilmesi," **Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi**, Cilt: XX, Sayı: 60, Kasım 2004, s. 705-726.

³⁶⁰ "Rumeli Havzasındaki Alman ve Avusturyalılar," **İkdam**, 13 Aralık 1918, s. 2; "Almanya ve Avusturya Tebaası," **Sabah**, 15 Aralık 1918, s. 2.

³⁶¹ "Alman ve Avusturyalılar," **İkdam**, 31 Aralık 1918, s. 2; "Şehrimizdeki Almanlar," **Sabah**, 31 Aralık 1918, s. 2.

³⁶² Sanders, **Türkiye'de Beş Yıl**, s. 428.

³⁶³ Okur, "Alman ve Avusturya Vatandaşlarının Ülkelerine Gönderilmesi," s. 722.

bir kaç münferit ve fasılalı girişimleri istisna tutacak olursak, 1914'te niyet edilen, 1915'te Schmidt'in Maarif Nezareti Müşavirliği'ne atanmasıyla resmiyet kazanan, 1916'da Maarif Kanunu ile yasal altyapısı hazırlanan, 1917'de karşılıklı Almanya'ya Türk öğrenci ve çırak gönderim ve Almanya'dan Almanca öğretmeni ve Darülfünun'a öğretim görevlilerinin gelmesiyle fiiliyata geçen eğitim alanındaki işbirliği 1918 yılının sonunda akamete uğramıştır. Bu kadar kısa süren bir işbirliğinden elbette kalıcı ve dönüştürücü bir etki beklenmemelidir.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı biterken Türkiye-Almanya ilişkilerinin Türk basınına yansımalarını incelediğimiz çalışmamızda, birbirinden farklı yayın politikasına sahip ve fakat temsil kabiliyeti olan üç gazeteyi mercek altına aldık. Bunlardan **Tanin** İttihatçılığı, **Sabah** agresif İttihatçı muhalifliğini, **İkdam** ise daha ılımlı muhalefeti temsil etmektedir. 1918'in Ekim-Aralık döneminde **İkdam**, **Tanin** ve **Sabah** gazetelerini taradığımızda, Türkiye-Almanya ilişkileri bağlamında karşımıza çıkan haber ve yorumlar ana hatlarıyla savaşın muhasebesi, ateşkes ve barış girişimleri, ateşkes süreçleri ile ilişkilerin kesilmesi ve bunun gereği olarak karşılıklı nüfus varlığının tahliyesi gibi konuları içermektedir.

Öncelikle ifade edelim ki, her üç gazete de bir an evvel savaşın bitmesi ve barış anlaşmasının imzalanması taraftarıdır. **İkdam**, **Tanin** ve **Sabah** gazeteleri Wilson Prensiplerinin barış için doğru bir çerçeve olduğunu, küresel barışın bu sayede mümkün olacağını kabul etmektedirler. Türkiye'yi ilgilendiren 5. ve 12. Maddeleri **İkdam** ve **Tanin** olumlu karşılamakta, **Sabah** bir itirazda bulunmamaktadır.

Her üç gazetenin Almanya'ya bakışı bu üç ay zarfında konjonktürle birlikte değişiklik göstermiştir. Ekim ayı başında savaşın devam edemeyeceğinden ve barışın geleceğinden emin olunduktan sonra barışın şartları konuşmaya başlanmıştır. Bu aşamada her üç gazete, müşterek barıştan yana tavır almıştır. Yani barış masasına “müttefiklerimizle birlikte oturmalıyız” tezi savunulmaktadır. Asıl olarak İtilaf Devletleri karşısında yalnız kalmaktan ve barış için dayatılacak maddelerin ağır olacağından endişe edildiği için Almanya'nın Türkiye'yi yalnız bırakmaması istenmektedir.

Almanya'nın Wilson'ın şartlarına itiraz etmesi ve değişimi ağırdan alması nedeniyle barışın gecikmesi Türkiye kamuoyunda rahatsızlık oluşturunca, Almanya aleyhine toplumda güven probleminin oluşmaması ve protesto gösterileri gibi kargaşa çıkaracak eylemlerden uzak durulması yönünde özellikle **Tanin** ve **İkdam** yayınlar yapmaya başlamışlardır. Her iki gazete de Almanya'nın direnişine hak vermektedir. Hak vermelerinin temel sebebi hâlâ müşterek barış taraftarı olmalarıdır.

Talat Paşa hükümetinin istifasıyla ikinci aşamaya geçilmiş, bu aşamada **İkdam** ve **Sabah** gazeteleri münferit barışı savunmaya başlamışlardır. Bu tavır değişikliğinin sebepleri bize göre şunlardır: (1) İTF'nin iktidardan çekilmesiyle gazeteler İttihatçıların baskısından kurtuldukları için gerçek düşüncelerini ifade edebilir olmuşlardır. (2) Bu gazetelerin Almanya'ya yönelik müspet yaklaşımlarının gerekçeleri ortadan kalkmıştır. Çünkü Almanya'nın tavrı barışı geciktirmektedir. İtilaf kuvvetleri batıda sınıra gelmiştir ve her an yeni bir çatışma çıkabilme ihtimali kuvvetlidir. (3) İngilizler barış için inisiyatif almışlardır ve her iki gazete de İngiltere'yi Türkiye'nin gerçek müttefiki olarak görmektedirler.

Bu dönemde Almanya'da gerçekleşen rejim değişikliği ve demokratikleşme yönünde atılan adımlar her üç gazete tarafından da olumlu karşılanmaktadır. **Tanin** bu değişimi Almanya'nın iç dinamiklerine bağlarken, **İkdam** ve **Sabah** dış dinamiklerinin zorlayıcı etkisini öne çıkarmaktadırlar. Zaten **İkdam** ve **Sabah**'ın konuya ilgisi, bu değişimin barışın önünü açacağı değerlendirmesine dayanmaktadır. Yoksa Almanya'yı, Alman demokrasisini mesele edindikleri için konuyla ilgileniyor değillerdir.

Mondros mütarekesinin imzalanmasından sonra üçüncü aşamaya geçilmiş, **Sabah** ve **İkdam** gazeteleri Almanya aleyhtarlığını İTF ile aynı sepete koyarak ona uygun bir muhalif dil kullanmışlardır.

Bu yeni dönemde, "Savaşa neden girdik, neden Almanya ile birlikte girdik, İTF, Talat ve Enver Paşaların rolü ve sorumluluğu neydi?" gibi sorular etrafında geriye dönük olarak savaşın muhasebesi yapılmaya başlanmıştır.

Mütarekeden önce **İkdam**, savaşa Rusya tehdidi yüzünden girildiğini kabul ederek bu gerekçeyi haklı bulmaktadır. Fakat Rusya savaştan çekildikten sonra Türkiye'nin savaşa devam etmek için bir sebebinin kalmadığını, dolayısıyla savaştan çekilmesi gerektiğini savunmaktadır. Yine **İkdam** Almanya'nın yenilmesinden memnundur zira, galip gelmesi halinde Almanya'nın Türkiye'yi kolonileştireceğini iddia etmektedir.

Tanin nispeten Almanların seciyelerini öven yayınlar yapmakta fakat **İkdam** ve **Sabah**'ta Almanya ve Almanlar lehine sempati içeren haber ve yoruma rastlanmamaktadır.

Mütarekeden sonra ise **İkdam**, Türkiye'nin savaşa giriş gerekçesi hakkında fikir değiştirmiş, **Sabah**'a yakın bir çizgiye gelmiştir. Rusya tehdidi gerekçeler listesinden düşürülmüş ve bir zalim zümrenin memleketi Almanya ile birlikte felakete sürüklediği tezi savunulmaya başlanmıştır. Türkiye'nin savaştan önce İtilaf Devletleriyle ittifak girişimlerinde bulunması görmezden gelinmiş, Almanya'nın kapitülasyonların kaldırılmasından rahatsız olduğu gerçeğinin aksine memnun olduğu hatta muvafakat verdiği ileri sürülmüştür. Yani **İkdam**'a göre Almanya kapitülasyonların kaldırılmasını teşvik ederek Türkiye'nin İtilaf Devletleri'yle arasının açılmasını sağlamış ve Türkiye'yi yanına çekmiştir. Oysa kapitülasyonların kaldırılmasına ilk ve en sert tepki Almanya'dan gelmiştir. **İkdam**'ın söylemi nihayet İtilafçıların Türkiye'nin bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü ve kapitülasyonların kaldırılmasını kabul ettiği halde savaşa girildiği noktaya evrilmiştir. Fakat **İkdam**'ın bu tezi tarihsel gerçeklere aykırıdır.

Sabah ve **İkdam** gazetelerinin yayın politikası Aralık ayı itibariyle İngiliz siyaseti lehine dönmüştür. İngilizleri rahatsız edecek, İTF'nin savaşa katılım ve cephe tercihinin meşrulaştıracak ya da Almanya lehine pozitif etki oluşturabilecek haberlerde aleyhte tasarrufta bulunmuşlardır. Mesela, Talat Paşa'nın İTF'nin son kongresindeki konuşması haberleştirilirken, Türkiye'nin ücretini ödediği halde drenotlara el koyan İngilizleri suçlayıcı cümleleri sözkonusu gazetelerde yer almamıştır.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ve Talat, Enver ve Cemal Paşaların Türkiye'yi terk etmelerinden sonra gazetelerin dili daha da sertleşmiştir. Özellikle **Sabah**, Talat ve Enver Paşaları kişisel menfaatleri için vatani Almanya'ya satan kişiler olarak vasıflandırmaktadır.

Türkiye ve Almanya cephedeki işbirliği haricinde kültürel ve ekonomik alanda da ortak projelere yönelmişler fakat bu projeler uzun ömürlü olmamıştır. Kültürel işbirliğinin en önemli adımı eğitim alanında atılmıştır. Ancak Alman eğitim anlayışının Türkiye'de yerleşmesi çalışmaları 3 yıl içinde sona ermiştir. Dolayısıyla kalıcı bir etki oluşturamamıştır. **Sabah** gazetesi Türk talebe ve çırakların eğitim ve uygulama için Almanya'ya gönderilmelerini eleştirmiş ve nitelikli insan gücünün heba edildiğini savunmuştur.

Sonuç itibariyle bu dönemde, incelediğimiz gazeteler geriye doğru yeniden bir tarih yazımı yoluna gitmişlerdir. Bunun bir sebebi yakaladıkları özgürlük ortamında gerçek fikirlerini ifade ediyor olmaları, bir başka sebebi ise İngilizler lehine dönen yayın politikalarıdır.

Dikkat çekmek istediğimiz bir başka husus ise Türkiye-Almanya ilişkisinin niteliği meselesidir. Mütareke şartlarının uygulanması aşamasında ilişkiler ağı kısa sürede kolaylıkla çözülmüş ve tasfiye edilmiştir. İlişkinin bu kırılğan yapısı incelediğimiz gazeteler üzerinden de gözlemlenebilmektedir. **Tanin** nispeten bir yakınlık gösterse de **İkdam** ve **Sabah** Almanya lehine yayın politikası geliştirmediği gibi ilk fırsatta şiddetli bir dille aleyhine dönmüşlerdir. “Alman nüfuzu”nun varlığı ve mahiyeti tartışması çalışmamızın boyutlarını aşmakla birlikte, bu durum bir ipucu olarak değerlendirilebilir.

Son olarak ifade etmek isteriz ki, Cumhuriyet tarihçiliğinin Birinci Dünya Savaşı tartışmalarında İttihatçılara, Enver Paşa’ya ve diğerlerine yönelik yaygın olarak kullandığı “ihamet söylemi”nin ilk örnekleri yine bu dönemin gazetelerinde ortaya çıkmıştır. Ve görebildiğimiz kadarıyla bu okuma biçimi ağırlıklı olarak siyasi tarafgirlikten kaynaklanan duygusal tepkiler olarak kendini ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR	
Akşin, Sina:	İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele , Cilt: 1, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 1998.
Arslan, Ali:	Darülfünun'dan Üniversiteye , İstanbul, Kitabevi, 1995.
Balkaya, İhsan Sabri:	Ali Fethi Okyar , Ankara, TTK Yayınları, 2005.
Baykal, Hülya:	Türk Basın Tarihi (1831-1923) , İstanbul, y.y., 1990.
Bayur, Yusuf Hikmet:	Türk İnkılap Tarihi , Cilt: 3, Kısım: 4, Ankara, TTK Basımevi, 1967.
Criss, Bilge:	İşgal Altında İstanbul , İstanbul, İletişim Yayınları, 1993.
Çavdar, Tevfik:	Talat Paşa: Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü , Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 1984.
Çolak, Mustafa:	Komitenin Ruhu Talat Paşa , İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2018.
Çolak, Mustafa:	Enver Paşa: Osmanlı-Alman İttifakı , İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2008.
Dölen, Emre:	Türkiye Üniversite Tarihi 1, Osmanlı Döneminde Darülfünun (1863-1922) , İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.
Dölen, Emre:	İstanbul Darülfünunu'nda Alman Müderrisler (1915-1918) , İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.
Eraslan, Cezmi:	II. Abdülhamid ve İslam Birliği , İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1992.
Ertuğ, Hasan Refik:	Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi , Cilt: 1, İstanbul, Yenilik Basımevi, 1970.
Fulbrook, Mary:	Almanya'nın Kısa Tarihi , çev.: Sabri Gürses, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, Ekim 2018.
Gencer, Mustafa:	Jöntürk Modernizmi ve "Alman Ruhu" , İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.

Gökay, Bülent:	Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923) , Çev.: Sermet Yalçın, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.
Huyugüzel, Ö. Faruk:	Hüseyin Cahit Yalçın'ın Hayatı ve Edebi Eserleri Üzerine Bir Araştırma , İzmir, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984.
İnuğur, M. Nuri:	Basın ve Yayın Tarihi , İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 1982.
Jaeschke, Gotthard:	Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri , Ankara, TTK Basımevi, 1971.
Kabacalı, Alpay:	Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü , İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1990.
Kansu, Aykut:	İttihatçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913 , çev. Selda Somuncuoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.
Karal, Enver Ziya:	Osmanlı Tarihi , Cilt: IX, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.
Kaşıyugun, Ali:	Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Girişi , İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2015.
Koloğlu, Orhan:	Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi , İstanbul, Pozitif Yayınları, 2006.
Külünk, Muhammet Emin:	Kapitülasyonların Kaldırılması (1914) , İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2011.
Ludendorff, Erich:	Birinci Dünya Savaşı'nda Gördüklerim ve Yaşadıklarım , yay. haz.: Asiye Yıldırım, İstanbul, DBY Yayınları, 2014.
Mazower, Mark:	Karanlık Kıta Avrupa'nın 20. Yüzyılı , çev.: Mehmet Morali, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.
Ortaylı, İlber:	Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu , İstanbul, Kronik Kitap, 2018.
Önsoy, Rifat:	Türkiye'deki Almanya: 1914-1918 , Ankara, Atlas Yayınları, Ekim 2004.

Özal, İlkin Başar:	Kısa Birinci Dünya Savaşı , İstanbul, Timaş Yayınları, 2018.
Özbay, Cahit:	Dünyada ve Osmanlı'da Basının Tarihsel Gelişimi , İstanbul, Doğu Kitabevi, 2014.
Özmkas, Yavuz:	Koç Bilekli Vali Rahmi Bey'in İzmir Günleri , İzmir, 2011, Şenocak Yayınları.
Perk, Haluk, İsmail Günay Paksoy:	İstanbul'un 100 Gazetesi , İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2012.
	Rus Dışışleri Arşivi'nin Gizli Belgelerinde Osmanlı'nın Cihan Harbine Girişi , çev. ve yay. haz.: Azad Ağaoğlu, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2018.
Sancaktar, Fatih Mehmet:	II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Milli Hakimiyet Düşüncesinin Gelişimi Hüseyin Cahit Yalçın Örneği (1908-1925) , Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2009
Shaw, Stanford J., Ezel Kural Shaw:	Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye , Cilt: 2, İstanbul, E Yayınları, 1983.
Soku, Ziya Şakir:	Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı Talat, Enver, Cemal Paşalar , İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2010.
Steinberg, Jonathan:	Bismarck , çev.: Hakan Abacı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
Toprak, Zafer:	İttihat-Terakki ve Devletçilik , İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
Turan, Kemal:	Türk-Alman Eğitim İlişkilerinin Tarihi Gelişimi , İstanbul, Ayışığı Kitapları, 2000.
Ülman, A. Haluk:	Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş , Ankara, İmge Kitabevi, 2002.
Yalman, Ahmet Emin:	Modern Türkiye'nin Gelişim Sürecinde Basın (1831-1913) , çev.: Birgen Keşoğlu, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
ANI VE GÜNLÜKLER	
Bayar, Celal:	Ben de Yazdım , Cilt: 1, İstanbul, Baha Matbaası, 1965.

	Halil Menteşe'nin Anıları , İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986.
Orbay, Rauf:	Cehennem Değirmeni: Siyasi Hatıralarım , Cilt: 1, İstanbul, Emre Yayınları, 1993.
Türkgeldi, Âli:	Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi , Ankara, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1948..
	Üç Devirde Bir Adam Fethi Okyar , Yay. Haz.: Cemal Kutay, İstanbul, Tercüman Yayınları, 1980, s. 150.
Von Sanders, Liman:	Türkiye'de Beş Yıl , İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
Yalçın, Hüseyin Cahit:	Talat Paşa , y.y., Yedigün Neşriyatı, 1943.
Yalman, Ahmet Emin:	Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim , C. 1 (1888-1918), y.y., y.y., t.y.
MAKALELER	
Alkan, Necmettin:	"1908 Jön Türk İhtilalinin Başlamasında Reval Buluşmasının Önemi," Toplumsal Tarih , Sayı: 175, Temmuz 2008, s. 48-52.
Alkan, Necmettin:	"Dış Siyasetin Bir Aracı Olarak Hükümdar Gezileri: Kaiser II. Wilhelm'in 1898 Şark Seyahati," Osmanlı Araştırmaları , İstanbul, Sayı: XXXI, 2008, s. 9-53.
Baran, Tülay Alim:	"Mondros Mütarekesi Gereğince Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ayrılan Alman ve Avusturya Vatandaşlarının Durumu," Belleten , LXVII, Nisan 2003, s. 139-151.
Bilmez, Bülent:	"Yüzüncü Yılında Almanya Devrimi (1918-19), (çevrimiçi) https://www.artigercek.com/haberler/yuzuncu-yilinda-almanya-devrimi-1918-19-iii , 20 Ocak 2019.
Boztaş, Asena:	"Wilson İlkeleri'nin Türk Dış Politikasına Yansımaları: Realist ve Pragmatist Bir Perspektif," Akademik Bakış , Cilt: 7, Sayı: 14, Yaz 2014, s. 163-176.
Eraslan, Cezmi:	"I. Dünya Savaşı ve Türkiye," Genel Türk Tarihi , Cilt:

	7, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
Kaymaz, İhsan Şerif:	“Wilson Prensipleri ve Liberal Emperyalizm,” Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi , Cilt: XXIII, Mart-Temmuz-Kasım 2007, Sayı: 67-68-69, s. 145-174.
Okur, Mehmet:	“Mondros Mütarekesi Sonrasında Osmanlı Devletinde Bulunan Alman ve Avusturya Vatandaşlarının Ülkelerine Gönderilmesi,” Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi , Cilt: XX, Sayı: 60, Kasım 2004, s. 705-726.
Toprak, Zafer:	“Cihan Harbi, Osmanlı Devleti ve Toplumsal Dönüşüm,” Türkiye Günlüğü , Sayı: 136, Güz 2108, s. 7-11.
Türkmen, Zekeriya:	“Ermeni Meselesine Çözüm Arayışı Sürecinde Uygulamaya Konulan Bir Proje: Vilayât-ı Şarkiye (Doğu Anadolu) Islahat Müfettişliği (1913-1914),” Yeni Türkiye , Sayı: 60, 2014, s. 1-27.
Yılmaz, Nihat,	“Weimar Dönemi ve Öncesinde Meydana Gelen Siyasi Çekişmeler ve Ekonomik Krizlerin Alman Sosyal Demokrat Partisi Bağlamında Bir Değerlendirmesi,” Sosyal Bilimler Dergisi , Cilt: 15, Sayı: 1, 2013, s. 73-87.
TEZLER	
Altıntaş, Yusuf Ziya:	“Otto von Bismarck ve Osmanlıdaki İmajı,” İstanbul, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012.
Aydoğdu, Murat:	“Mütareke Döneminde (1918-1922) İstanbul’un Anadolu Yakasında Asayiş Problemleri,” İstanbul, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009.
Bal, Halil,	“ Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Kuruluş Mücadelesi (1914-1918) ,” İstanbul, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1996.
Ferhatoğlu, Filiz:	“Sabah Gazetesi’nin (1876-1877) İnceleme, Açıklamalı İndeks ve Seçilen Metinlerin Latin Harflerine Aktarımı,” İstanbul, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012.
Köse, İsmail:	“Türk-Amerikan Diplomatik İlişkilerinin Yüksek Komiser Amiral Bristol’un Günlük ve Raporlarına

	yansıması (1917-1927),” Trabzon, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2013.
Müezzinoğlu, Ersin:	“Türk Basınında Balkan Savaşları: 1912-1913 (İkdam, Sabah, Tanin),” Kayseri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004.
Tunç, Salih:	“İşgal Döneminde İstanbul Basını (1918-1922)” İstanbul, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1999.
Yiğit, Hatice Selma Fide:	“İkdam Gazetesi Üzerine Bir Çalışma: İnceleme ve Seçilmiş Metinler (1917),” Ankara, Yayınlanmamış Yüksel Lisans Tezi, 1999.
GAZETELER	
İkdam	
Sabah	
Tanin	
ANSİKLOPEDİ VE LÜGATLER	
Ayverdi, İlhan:	Kubbealtı Lugatı: Misalli Büyük Türkçe Sözlük , Cilt: 2, İstanbul, Kubbealtı Neşriyat, 2005, “İkdam” maddesi, s. 1372.
Ayverdi, İlhan:	Kubbealtı Lugatı: Misalli Büyük Türkçe Sözlük , Cilt: 3, İstanbul, Kubbealtı Neşriyat, 2005, “Tanin” maddesi, 3024.
Yazıcı, Nesimi:	“İkdam,” (çevrimiçi) https://islamansiklopedisi.org.tr/ikdam , 1 Mayıs 2019.